

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

ÇEVRE SORUNLARININ TARİHSEL VE FİKRİ ARKA PLANININ DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih ARSLAN

ŞUBAT - 2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

ÇEVRE SORUNLARININ TARİHSEL VE FİKRİ ARKA PLANININ DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih ARSLAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulkadir TOPAL

ŞUBAT - 2018

TRABZON

ONAY

Fatih ARSLAN tarafından hazırlanan Çevre Sorunlarının Tarihsel ve Fikri Arka Planının Dönüşüm adlı bu Çalışma 19/03/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği /oyçokluğu* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvan - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Abdulkadir TOPAL	Danışman	☐	☐	
Doç. Dr. Nihat YILMAZ	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRME
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Fatih ARSLAN

20.02.2018

ÖNSÖZ

Çevre, insanların ve diğer canlıların dünyaya geldikleri andan itibaren yoğun etkileşim içinde olduğu bir alandır. Bu etkileşimde insan-çevre ilişkileri, günümüzün en çok tartışılan konularından biri olan çevre sorunlarının oluşumunda belirleyici bir etkidir. Bu bağlamda insanın çevreye yönelik tutum ve davranışlarında çevresel dönüşümlere neden olan görüş ve gelişmelerin açıkça ortaya konması ve çevresel dönüşümlere neden olan bu görüş ve gelişmeleri sürdürülebilirlik açısından değerlendirmek amacıyla kaleme alınan bu çalışmanın literatür açısından faydalı olmasını temenni ederim.

Bu çalışmanın perde arkasında emeği inkâr edilemez ve sonsuz teşekkürü hak eden güçlü bir kadro bulunmaktadır. Hayatımda her alanda bana güvenen ve benden maddi manevi hiçbir desteğini eksik etmeyen Aileme, bilgi ve tecrübeleriyle bana her zaman yol gösteren ve çalışmanın başından sonuna kadar yardım ve desteğini benden esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Abdulkadir TOPAL'a, çalışmanın yoğun temposunda bana destek olan ve bilimsel bilgisini benimle paylaşma konusunda her zaman cömert davranan Yrd. Doç. Dr. Muhammed Yunus BİLGİLİ'ye, değerli tavsiyelerinden dolayı KTÜ Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Emre ÖZKOP'a, çalışmanın tez yazım kılavuzuna göre düzenlemesinde bana yardımcı olan KTÜ İşletme Bölümü Muhasebe Anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi değerli dostum Recep Tahir GÜRSOY'a, KTÜ Kamu Yönetimi bölümü öğretim üyesi ve araştırma görevlisi hocalarıma, arkadaşlarıma sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Şubat, 2018

Fatih ARSLAN

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	II
BİLDİRİM.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANTİK ÇAĞDAN AYDINLANMAYA İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİLERİ.....	4-38
1.1. Tarihsel ve Kavramsal Perspektifte “Çevre”.....	4
1.2. Antik Çağ’da Doğa.....	6
1.2.1. Antik Yunan Organik Doğa Görüşü.....	7
1.2.1.1. Thales.....	7
1.2.1.2. Anaksimandros.....	8
1.2.1.3. Anaksimenes.....	9
1.2.1.4. Ksenofanes.....	9
1.2.1.5. Herakleitos.....	10
1.2.1.6. Empedokles.....	11
1.2.1.7. Anaksogoras.....	11
1.2.1.8. Pythagoras.....	12
1.2.1.9. Stoacılık’ta Doğa.....	13
1.2.1.10. Sokrates’te Doğa.....	14
1.2.1.11. Platon’da Doğa.....	14
1.2.1.12. Aristoteles’te Doğa.....	16
1.2.2. Antik Yunan’daki Diğer Doğa Görüşleri.....	18
1.2.2.1. Sofistlerde Doğa.....	18
1.2.2.2. Demokritos’ta Doğa.....	19
1.2.2.3. Epikürcülük’te Doğa.....	20
1.3. Ortaçağ’da Doğa Görüşü.....	21

1.3.1. Hıristiyanlık'ta Doğa	21
1.3.2. İslamiyet'te Doğa.....	23
1.4. Aydınlanma Çağı'nda Doğa.....	25
1.4.1. Kopernik ve Doğa.....	27
1.4.2. Kepler ve Doğa	27
1.4.3. Galileo ve Doğa	28
1.4.4. Bacon ve Doğa.....	29
1.4.5. Descartes ve Doğa.....	31
1.4.6. Newton ve Doğa	34

İKİNCİ BÖLÜM

2. SANAYİLEŞME ÇAĞINDA İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİLERİ	39-61
2.1. Sanayi Devrimi ve İnsan-Çevre İlişkilerinin Dönüşümü	39
2.2. Çevre Bilincinin Gelişimi ve Ekolojik Hareketler	43
2.2.1. Çevre Bilincinin Gelişiminde Etkili Olan Önemli Eserler.....	44
2.2.2. Çevresel/Ekolojik Hareketler.....	45
2.2.2.1. Radikal Ekoloji	46
2.2.2.1.1. Derin Ekoloji.....	46
2.2.2.1.2. Toplumsal Ekoloji.....	48
2.2.2.1.3. Mistik Ekoloji	51
2.2.2.2. Diğer Ekoloji Hareketleri	52
2.2.2.2.1. Eko-Feminizm	52
2.2.2.2.2. Eko-Sosyalizm.....	53
2.2.2.2.3. Yeşiller Hareketi: Almanya, Fransa ve Türkiye'deki Gelişmeler... 55	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. POSTMODERN TÜKETİM ÇAĞI VE İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİLERİ.....	62-79
3.1. Postmodernizm ve Tüketim Kültürü	62
3.2. Tüketim Olgusunun Çevre ve Toplum Üzerindeki Etkileri	65
3.3. Tüketim Toplumuna Alternatif Yaşam Biçimleri	70
3.3.1. Gönüllü Sadelik	70
3.3.2. Sürdürülebilir Tüketim.....	74
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	80
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	84
ÖZGEÇMİŞ.....	92

ÖZET

Çevre, insanların ortak varlığını oluşturan hava, su toprak gibi değerlerin, bitkiler ve hayvanlarla ortak paylaşıldığı bir ortamdır. Bu bağlamda çevre, içinde birçok canlı ve cansız varlığı barındırmaktadır. Ancak çevre üzerinde en fazla etkisi olan varlık insan olmuştur. İnsan çevre ilişkisi çağlar itibariyle farklı şekillerde gerçekleşmiş ve insan bilerek ya da bilmeyerek çevresine zarar veren bir konumda olmuştur.

Bu çalışma, çevresiyle sürekli etkileşim halinde olan insanın çevre ile ilişkilerini çağlar itibariyle ele alarak çevre sorunlarının arkasında yatan görüşleri ve gelişmeleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmada ilk olarak antikçağ'dan orta çağa kadar etkili olan organik doğa görüşü ele alınmış ve bu doğrultuda insanın doğaya yönelik bakış açısı incelenmiştir. Daha sonra insan aklının ön plana çıkması ve bilimin ilerlemesi gibi gelişmeler sonucu doğayı basit bir madde gibi gören mekanik doğa görüşü çerçevesinde aydınlanma çağı ele alınmıştır. Devamında günümüz çevre sorunlarının en önemli nedenleri arasında gösterilen sanayileşme döneminde insan çevre ilişkileri ortaya konmuş ve sanayileşmenin ortaya çıkardığı gelişmelere karşı olan ekoloji hareketlerine yer verilmiştir. Son olarak günümüzdeki postmodern tüketim kültürünün çevre üzerindeki etkileri incelenmiş ve bu kültüre alternatif olacak çevreci yaşam şekillerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Organik Doğa Görüşü, Mekanik Doğa Görüşü, Sanayileşme, Tüketim.

ABSTRACT

Environment is a mutually shared setting consisted of elements like air, water and soil which constitute peoples' symbiosis with plants and animals. In this context, environment harbours a number of living and non-living beings. Yet, human is the most effective creature on the environment. The relationship between human and environment was shaped in a different way down the ages and human was in a position in which he/she damages the environment intentionally or unintentionally.

This study aims to reveal the ideas and the developments behind the environmental problems by handling the environmental relations of human who is constantly interactive with the environment through the ages. In this study firstly, the idea of organic nature that has always been highly effective from archaic age to the middle age is studied and the human's attitude towards the nature has been examined accordingly. After that, with the results of developments like human reason coming into prominence and the advancements in science, age of enlightenment is handled within the scope of mechanical nature opinion which sees the nature as a simple matter. Afterwards, human-nature relationship, one of the most important environmental reasons in the industrial age, has been revealed and ecology movements which are against the developments of industrialization have been signified. As a conclusion, current postmodern consumption culture's effects on the nature have been examined and ecologist life styles have been mentioned as an alternative according to this culture.

Keywords: Environment, Organic Nature View, Mechanic Nature View, Industrialization, Consumption.

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CFC	: Kloroflüorokarbon
DDT	: Dikloro Difenil Trikloroethan
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
UN	: Birleşmiş Milletler
UNWCED	: Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu
Vb	: Ve benzeri
Ty	: Tarih yok

GİRİŞ

Çevre, canlı ve cansız olarak doğada bulunan bütün varlıkları içine alan bir yapıya sahiptir. Ancak içinde barındırdığı bu varlıklardan en çok insanlarla etkileşim halinde olmuştur. Bu kapsamda tarih boyunca insan faaliyetleri sonucunda meydana gelmiş her gelişme çevre üzerinde etkiler bırakmıştır. Bu etkiler genel anlamda çevre üzerinde birçok olumsuzluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bakımdan günümüzde en çok tartışılan konulardan biri olan çevre sorunlarında insan-doğa ilişkisindeki gelişmeler önemli yer tutmaktadır. Bir başka ifadeyle, insanın çevreye yönelik tutum ve davranışlarında çağlar itibariyle meydana gelen değişiklikler çevresel dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Doğaya zarar vermeyi meşru kılan bakış açıları, doğanın sınırlı kaynaklara sahip olduğuna aldırmadan devam etmiştir.

İnsanoğlu doğaya müdahale yeteneğini özellikle geliştirdiği teknolojilerle her geçen gün artırmıştır. Bir başka ifadeyle, teknolojiler geliştirildikçe doğa daha fazla dönüştürülmüş ve insanoğlunun doğa üzerindeki hâkimiyeti günümüzde daha önce görülmemiş seviyelere ulaşmıştır. Doğanın yeraltı ve yerüstü kaynakları sanayileşme ve tüketim uğruna basit bir nesne olarak kullanılmış, yerel kültürler etkisini her geçen gün kaybetmiş ve insanoğlu doğaya yabancılaştırılmıştır. Doğaya yabancılaşan insan doğadaki diğer canlı ve cansız varlıkların yaşam alanlarını düşünmeden doğayı kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlamıştır.

Küresel ekonomilerin dayattığı anlayış doğrultusunda daha çok üretmek ve daha çok kâr elde etmek amacıyla doğanın dengesi düşünülmeden, doğanın kendini yenileyebilme kapasitesi göz ardı edilerek doğa sürekli kullanılmıştır. Özellikle sanayileşmeyle başlayan süreç daha fazla doğal kaynağın üretim ve tüketim mekanizmalarına dâhil edilmesine neden olmuş, bunun sonucunda da bir taraftan doğal kaynaklar hızla tükenirken diğer taraftan doğaya bırakılan sanayi atıkları çevreyi geri dönüşü olmayan bir krizin içine sürüklemiştir. Diğer yandan çevresel bozulmalar pek çok canlının yaşamını da doğrudan etkilemiştir. Bir başka ifadeyle, insanın çevre üzerindeki etkileri pek çok canlının yaşamı ve yaşam alanları üzerinde değişikliklere neden olmuştur. Bu bağlamda insan-çevre ilişkilerinin gelişimi; doğadaki diğer canlıların ve doğanın geleceği bakımından oldukça önemli bir yere sahip olmuştur.

Antikçağ ve Ortaçağ'da insanın çevresiyle olan etkileşiminde çevresel dönüşüme neden olacak önemli bir gelişme yaşanmazken, aydınlanma çağı ile başlayan süreçte insanın doğaya bakış açısında meydana gelen değişiklikler çevresel dönüşümlerin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Sanayileşme çağıyla birlikte başta değişen üretim yapısı olmak üzere hızlı nüfus artışı gibi gelişmeler yaşanmış ve çevre sorunları artış eğilimi göstermiştir. 1960'lardan sonra ise çevresel

dönüşümlere neden olan gelişmelere karşı çevre bilincini geliştirmek amacıyla önemli eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin uyandırdığı etkiler doğrultusunda çevre bilincine kayıtsız kalmamak için çeşitli ekoloji hareketleri oluşturulmuştur. Bu ekoloji hareketleri meydana gelen çevresel bozulmalara karşı farklı çözüm yolları ileri sürmüş olsalar da ortak amaçları çevre sorunlarını ve ekolojik krizleri önlemeye yönelik olmuştur.

Postmodern dönemde yayılan tüketim kültürüyle çevresel bozulmalardaki artış eğilimi sürmüştür. Tüketimde meydana gelen değişikliklere karşı çevreyle uyumlu ve daha sade yaşam şekilleri geliştirilmiştir. Tüketimde meydana gelen aşırılığa karşı uluslararası alanda da çözüm yolları bulmak amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Bu noktada çevre sorunlarının basit bir sorun olmadığı anlaşılmış ve geleceğe yönelik daha iyi bir yaşam ve daha iyi bir çevre için öneriler sunulmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler artan çevre sorunlarının meydana getirdiği çevresel dönüşümlere neden olan süreçlerin arka planında yer alan görüş ve düşüncelerin ortaya çıkarılmasını gerekli kılmıştır.

Bu bağlamda “Çevre Sorunlarının Tarihsel ve Fikri Arka Planının Dönüşümü” adlı bu çalışmanın amacı çevresel dönüşümlere neden olan gelişmelerin neler olduğu ve günümüze kadar olan süreçte başta teknolojik, ekonomik ve özellikle tüketim alanında meydana gelen gelişmelerin çevrenin geleceği açısından sürdürülebilirliği incelenerek öneriler ortaya konulmasıdır. Literatür taramasına dayanılarak hazırlanan bu çalışma sonuç ve değerlendirme bölümüyle birlikte dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, genel olarak organik doğa görüşü ve mekanik doğa görüşü çerçevesindeki insan-çevre ilişkileri çağlar itibarıyla ele alınmıştır. İlk olarak antik çağdan ortaçağa kadar geçerliliğini koruyan, doğayı canlı bir varlık gibi gören organik doğa görüşü ortaya konmuştur. Bu kapsamda antik çağda görüş ve düşünceleriyle öne çıkmış ve organik doğa görüşüne katkı sağlamış filozoflar ele alınmıştır. Ayrıca bu dönemde organik doğa görüşü dışında doğayı cansız bir varlık gibi gören farklı görüşlere de yer verilmiştir. Daha sonra ortaçağda etkili olan semavi dinlerden Hıristiyan ve İslam dininin doğa görüşleri incelenmiştir. Bu bölümde son olarak akılcılığın ön plana çıkması ve gelişen bilimle ortaya çıkan doğayı basit bir madde gibi algılayıp değersiz bir varlık olduğunu savunan, aydınlanma çağında etkili olamaya başlayan mekanik doğa görüşü ortaya konmuştur. Bu çağla birlikte insan-çevre ilişkilerinin çevrenin aleyhine olacak şekilde dönüşmeye başladığına vurgu yapılmıştır. Yine bu bölümde bu görüşe katkı sağlamış ve bu görüşün temelini oluşturan Kopernik, Kepler, Galileo, Bacon, Descartes ve Newton gibi bilim adamlarının görüşleri incelenmiştir.

İkinci bölümde, sanayileşme sonucu ortaya çıkan insan çevre ilişkileri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda teknolojik gelişmeyle birlikte hızla gelişen sanayileşme insanoğluna önemli imkânlar sunmakla birlikte, çevrenin kirletilmesi, doğal kaynakların aşırı tüketilmesi gibi istenmeyen

sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Yine bu dönemde meydana gelen bilimsel ve teknik gelişmelerin yol açtığı aşırı nüfus artışı, kentleşme ve insanı merkeze alan modern toplum yapısının evre üzerinde meydana getirdiği zararlara değinilmiştir. Diğer yandan sanayileşmenin neden olduğu evre sorunlarına karşı eleştirel yazılmış ve uluslararası alanda etkili olmuş; Ekonomik büyümenin Sınırları (Roma Kulübü Raporu), Küçük Güzeldir, Nüfus Bombası ve Sessiz Bahar adlı çalışmalar incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca evre sorunlarını önlemeye yönelik ve mevcut sanayileşme anlayışına karşı olarak oluşmuş olan çeşitli ekoloji hareketleri de ele alınmıştır.

nc bölümde ise, postmodern tktim çağındaki insan evre ilişkileri incelenmiştir. Bu dönemde bir taraftan çevreyi korumaya yönelik gelişmeler yaşanırken diğer taraftan bu dönemde ortaya çıkan bireysel tktim yapısının yol açtığı evre sorunlarına değinilmiştir. Özellikle tktim kültürünün yayılmasında etkili olan kitle iletişim araçlarının oynadığı roller ortaya konmuştur. Öte yandan bu bölümde mevcut tktim anlayışının ortaya çıkardığı yaşam şekline alternatif olarak isteklerden ziyade ihtiyaçlar doğrultusunda tktmeyi, plansız satın alma ve hedonist tktim davranışından kaçınmayı, sosyal ve doğal evre ile sürdürülebilir ilişkiler kurmayı amaçlayan Gönüllü Sadelik incelenmiştir. Yine mevcut tktim anlayışının evre sorunlarını artıran önemli faktörlerden biri olarak gören ve 1970'lerde uluslararası alanda da gündeme gelen sürdürülebilir tktim yapısı ele alınmıştır.

Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise ekolojik krizleri nleme ve evre koruma adına neler yapılması gerektiği ile ilgili görüşlerin genel bir değerlendirmesi yapılarak öneriler geliştirilmeye çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANTİK ÇAĞDAN AYDINLANMAYA İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİLERİ

İnsanoğlu varoluşundan beri sürekli çevreyle etkileşim halinde olmuştur. Bu etkileşim dönemler itibariyle farklı görüşler çerçevesinde ilerlemiştir. Bu bölümde önce tarihsel ve kavramsal perspektifte “çevre”, Antik Çağ’daki doğa anlayışı ve bu çağdaki filozofların doğa görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra Ortaçağda, Hıristiyan ve İslam dinlerinin doğa’ya yönelik bakış açıları ele alınmıştır. Son olarak da Aydınlanma Çağında insanın doğaya yönelik algısında meydana gelen değişiklikler ve gelişmeler incelenmiş ve bu süreçte görüşleri ve icatlarıyla dönemine katkıda bulunmuş önemli filozofların doğaya yönelik bakış açıları ortaya konmuştur.

1.1. Tarihsel ve Kavramsal Perspektifte “Çevre”

Çevre kavramı, çok sık kullanılmasına rağmen, sosyal bilimler açısından üzerinde uzlaşmış bir tanıma sahip değildir. Çevreyle ilgili bazı tanımlar ise şu şekildedir: Çevre, insanlarla birlikte doğada bulunan tüm varlıkların ortak yaşamını oluşturan hava, su ve toprak gibi değerlerin paylaşıldığı bir ortamdır. Diğer bir ifadeyle, canlı ve cansız bütün etkenlerin bir arada olduğu bir organizmadır (Karabıçak ve Armağan, 2004: 207). Dolayısıyla çevre toplumsal, siyasal, fiziksel vb. birçok özellikleri bünyesinde barındıran bir kavramdır (Vehbi Ünal, 2010: 24). Genel bir tanımla çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzun bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız olarak etkide bulunabilecekleri fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal olayların belirli bir zamandaki toplamı şeklinde ifade edilir. Çevre kavramı 1970’li yıllara kadar hem Türkçe’de hem de Batı dillerinde; ortam, bulunulan yerin çerçevesi gibi anlamlarda kullanılmıştır (Hamamcı ve Keleş, 2005: 30-33).

Çevre kavramının geniş anlamlar içermesi, sınırlarının belirsiz gibi görülmesi çevreyi tanımlamada basitleştirmelere yol açmıştır. Bu kapsamda çevre vurgulanacak özelliğine göre yapılacak bir basitleştirmede, nitelik bakımında fiziksel ve toplumsal olarak ikiye ayrılır. Fiziksel çevre; insanın içinde yaşadığı, varlığını ve niteliğini fiziksel olarak algıladığı ortam olarak ifade edilir. Kentsel ya da kırsal yerleşme mekânları fiziksel çevreye örnek olarak verilebilir. Fiziksel çevre de oluşumu bakımından doğal ve yapay çevre olarak ikiye ayrılır. Doğal çevre, oluşumunda insanın herhangi bir etkisinin olmadığı çevre olarak ifade edilir. Bu çevrenin bileşenleri canlı ve cansız olmak üzere iki grupta toplanır. Hayvan, bitki ve insan toplulukları canlı öğeleri oluştururken, bu canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan hava, su, toprak gibi değerler doğal çevrenin cansız öğelerini oluşturur. Yapay çevre ise, insanın bilgi ve deneyimlerine

dayanarak, doğal çevre üzerinde bulmuş olduğu yer altı ve yerüstü kaynaklarını kullanarak yarattığı çevre olarak tanımlanır (Hamamcı ve Keleş, 2005: 34). Bir başka ifadeyle, dış faktörler tarafından çevre üzerinde meydana gelen değişiklikler yapay çevre olarak ifade edilir. Bu çevrenin temel özelliği tamamen insan faaliyetleri sonucu şekillenmiş olmasına dayanır (Ertürk, 2009: 93-95).

Toplumsal çevre; fiziksel bir çevre içinde yaşamlarını sürdüren insanların ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemleri gereği yarattıkları ilişkilerin tümünü kapsar. Buna göre komşuluk ilişkilerinden alışverişe, çalışma koşullarına ve yöneten-yönetilen ilişkilerine kadar uzanan ve toplumsal yaşam koşullarını belirleyen bütün ilişkiler toplumsal çevreyi oluşturur (Hamamcı ve Keleş, 2005: 35).

Çevre kavramı zamanla hızla gelişmiş, içeriği zenginleşmiş ve kapsamı genişlemiştir. Çevre kavramının yayılmacı öz yapısı kısa sürede eşanlamlı olarak kullanıldığı terimleri de kapsamına yol açmıştır. Bu terimlerden biri ekoloji olmuştur (Hamamcı ve Keleş, 2005: 38). Canlı varlıkların yaşam ortamlarıyla olan ilişkilerini inceleyen ekoloji kavramı, ilk kez 1866 yılında, “Genel Morfoloji” (Generelle Morphologie der Organismen) isimli çalışmasında Alman biyolog Ernst Haeckel tarafından kullanılmıştır. Haeckel ekoloji kavramını Yunanca’da yaşanan yer, yurt anlamına gelen *oikos* ile, bilim ya da söylem anlamında kullanılan *logia* sözcüklerinden türetmiştir. Bu kavram, etimolojik olarak, “yerleşme bilimi” ya da “yurt söylemi” anlamlarını ifade edebilen kavramdır. Haeckel ekoloji kavramını, hayvan ya da bitkilerin organik ve inorganik çevreleriyle ve diğer canlılarla kurdukları dostça ya da düşmanca ilişkilerin toplamı şeklinde ifade etmiştir. Bu noktada Haeckel ekoloji teriminin bilimsel bir disiplini nitelenmesi yönünden de ilk atımı atan kişi olmuştur (İmga, 2010: 23).

Ekoloji 1970’li yıllara kadar, yani çevre sorunları önemli bir konu haline gelene kadar biyolojinin bir alt bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda ekoloji, bitki ve hayvanların çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bir içeriğe sahip olmuştur. Ancak son yıllarda insan ve çevre arasındaki ilişkiler ekolojik bakımdan ciddi bir boyuta ulaştıkça, bu bilim dalı içinde insanın çevre ile olan ilişkilerinin incelenmesi önem kazanmıştır. Bu noktada insanoğlu ekonomik ve teknolojik gelişme gibi etmenlerle doğanın değerine zarar vermesi sonucunda çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, insanlar tarafından yaratılan yapay çevre doğal çevre üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmesi sonucunda, ekoloji insan ve çevre ilişkilerini de ele almaya başlamıştır. Bu kapsamda çevrebilimleri, çevrebilimden başka, insanla ilgilenen diğer bilim dallarını da kapsayacak şekilde, disiplinler arası bir alan olarak, 1970’li yıllarda ortaya çıkmıştır (Ertürk, 2009: 3-4).

Çevre ile birlikte kullanılan kavramlardan diğeri de “doğa”dır. İnsanın dışında oluşan, insanın herhangi bir etkisi olmaksızın ortaya çıkan, gelişen her şey olarak ifade edilir. Örneğin, toprak,

hava, su, bitkiler gibi doğada kendiliğinden var olan şeyler doğayı oluşturmaktadır (Hamamcı ve Keleş, 1993: 29). Bu bağlamda tarih boyunca insanlar yaşadıkları toplumsal ve teknolojik gelişmelerle orantılı olarak doğayı sürekli tahrip etmiştir. Bu durum çevre kavramına sürekli yeni anlamlar yüklenilmesine neden olmuştur. Bundan dolayı çevre kavramını tanımlamak oldukça zordur. Ancak dar anlamıyla bir şeyin etrafı olarak bir yeri belirtmek için kullanılır (Tan, 2011: 19).

Özetle, yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda en genel tanımıyla çevre, insanların ve diğer canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ve karşılıklı etkileşim içinde buldukları ortam olarak ifade edilebilir. Bu etkileşimde en belirleyici nokta insan faaliyetleri olmuştur. Bu kapsamda insan çevre etkileşimi eskilere dayanan önemli bir konu olmuştur. Bu konuda eskiden var olan etkileşimi ortaya koyan yazılı kaynak fazla yoktur. Ancak insanın doğaya yönelik bakış açılarının incelenmesi bakımından ilk olarak antikçağ, ardından ortaçağ ve aydınlanma çağı doğa görüşlerini ele almakta fayda vardır.

1.2. Antik Çağ'da Doğa

Doğa ile insan ilişkilerinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. İnsan, doğa ve diğer canlılar arasında eski çağlardan günümüze kadar uzanan sıkı ve zorunlu bir ilişki vardır. Çünkü insanın varlığını sürdürebilmesi doğa ile arasındaki uyuma bağlıdır. Şöyle ki, doğa ve canlılar arasındaki bağ birbirlerinin varlık sebebine dayanmaktadır. Benzer bir ifadeyle, insanın varlığı doğa ile arasında olan uyumuna bağlıdır. İnsan doğada kendisine yaşam bulur ve yaşam şekli doğa koşullarına göre şekillenir. Dolayısıyla insanların doğayla olan bağları zorunlu bir ilişki çerçevesinde gerçekleşir. Antik çağ'da doğa canlı bir varlıktır, aynı şekilde kendisi gibi canlı bir varlık olan insanla yaşamı boyunca sürekli bir arada olmayı gerektirecek bir zorunluluğun parçası şeklinde var olmuştur (Gül, 2013: 18).

Doğa insan ilişkilerinin tarihi incelendiğinde insan ve doğa arasındaki ilişki genel olarak Ortaçağa kadar organik doğa anlayışı ekseninde geliştiği görülmüştür. Bu anlayışa göre doğa, her türlü menfaatten ve çikardan uzak canlı bir organizma olarak algılanmıştır. Bu bağlamda insanoğlu doğa ile dostça yaşamış ve doğanın kutsal kanunlara sahip olduğunu düşünerek hareket etmiştir. Bir başka ifadeyle, ortaçağa kadar insan varlığını sürdürebilmesi için doğanın var olması gerektiğine inanmış ve bundan dolayı da doğanın kutsal olduğunu kabul etmiştir. Kızılderili kültürü ve Aborjinler gibi birçok kültür çerçevesinde görülen bu anlayışla insan doğadan ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yararlanmış ve onu tüketmeye çalışmamıştır. Hatta Orta Asya Eski Türk Kültürü'nde kendileri ve sürüleri için doğaya muhtaç olduğunu bilen Türk Milleti doğaya karşı vefalarını gösterebilmek için doğan çocuklarının adına bir ağaç dikmişlerdir (Ağbuğa, 2016: 23-24). Organik doğa görüşü, insanların doğayı tahakkümü altına almak gibi bir amaçlarının olmadığı, doğayla özdeşleşen, doğaya kutsallık atfeden ve madde ile ruhun ayrı olmadığı bir anlayış olarak

nitelendirebilir. Bu anlayış doğrultusunda tarihsel sıralama bakımından ilk olarak Antik Yunan'daki doğa görüşleri incelenecektir.

1.2.1. Antik Yunan Organik Doğa Görüşü

Antik Yunan doğa görüşü genel olarak organik doğa anlayışının hâkim olduğu bir dönemi kapsamaktadır. Bu anlayış çerçevesinde doğanın kutsallığı, akılsallığı ve belirli bir amaç ve plana göre işlediği vurgulanır. Diğer bir ifadeyle, Antik Yunan doğa anlayışının bir değerlendirmesi yapılacak olursa, maddi ya da görülen dünya olarak ifade edilen doğa, Tanrının yarattığı canlı bir varlık şeklinde algılanır (Tekinalp, 1997: 38-39).

Nitekim Collingwood (1999: 12) Antik Yunandaki doğa anlayışını şu şekilde ifade etmektedir:

“Doğa dünyası yalnızca durmadan devinen, bundan ötürü de canlı olan bir dünya değil, aynı zamanda düzenli ya da kurallı bir devinim dünyası olduğundan, doğa dünyasının canlı olmakla kalmayıp akıllı da olduğunu, yalnızca ‘ruhu’ ya da kendine özgü yaşamı bulunan koca bir hayvan olmayıp kendine özgü bir ‘aklı’ bulunan akıllı bir hayvan olduğunu söylüyorlardı. Yeryüzünde ve ona komşu bölgelerde yaşayan yaratıkların yaşamı ile akıllı, her yere yayılan bir dirimsellik ile ussallığın kendine özgü yerel bir örgütlenişini temsil eder, öyle ki, onların tasarımına göre, bir bitki ya da hayvan kendi ölçüsünde dünya ‘ruhunun’ yaşam sürecine ruhsal olarak, dünya ‘aklının’ etkinliğine zihinsel olarak katılır; bir o kadar da dünya ‘cisminin’ fizik örgütlenişine maddi olarak katılır diyorlardı”

Bu bağlamda doğayı yaptıkları gözlemlere dayanarak ilişkilendirdikleri maddelerle açıklamaya çalışan ilk doğa filozoflarının görüşlerine yer verilecektir. Bu kapsamda önce; Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Ksenofanes, Herakleitos, Empedokles, Anaksogoras, Pythagoras, Stoacıların görüşleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise; Sokrates, Platon ve Aristoteles’in doğa görüşleri incelenecektir.

1.2.1.1. Thales

Thales’e göre her şey canlıdır ve bu canlılığı sağlayan şey de “su”dur. Ona göre su, dünya üzerinde ve yerde canlılığı sağlamaktadır. Benzer bir ifadeyle, Thales’e göre her şey sudan meydana gelir ve sonunda yine suya dönüşür. Doğada yaşamını sürdüren bitkiler, insanlar ve hayvanlar yaşamlarını suya borçludur. Susuz kalmaları durumunda yaşamlarını devam ettiremezler. Bu nokta ona göre su, can verme ve canlılığı korumak gibi kutsal bir özelliğe sahip olduğundan dolayı hiçbir canlı su olmadan yaşamını sürdüremez. Suya bu gibi özellikleri yükleyen Thales, onu kutsal bir varlık olarak ifade etmiştir (Gökberk, 2016: 20).

Benzer şekilde Birand (1958: 13), Thales'in, suyu, canlı varlıkların kaynağı olarak nitelmiştir. Bir başka ifadeyle, Thales'te, bütün canlı varlıkların yaşamlarını sağlayan ana madde su'dur. Thales, suyu, okyanus üzerinde yüzen bir şey olarak tasarlıyordu. Yeri canlı olarak düşündüğünden, onu ve onun içindeki her şeyin sudan yapılmış olduğunu, doğadaki her şeyin yenilenip yer değiştirdiğini düşünüyordu. Bu bağlamda Thales doğayı canlı bir organizma olarak görüp onu kutsallaştırmıştır (Collingwood, 1999: 42).

Thales'e göre, dünya, kozmik organizmanın yaşam süreçlerini başlatan, yöneten, mevcut durumları değiştiren bir eylemcinin (yani Tanrının) yapısıdır. Ona göre, doğa dünyası kendisinden oluştuğu ortamda yaşayan, devinimleri kendi amacına hizmet eden kozmik bir canlıdır (Collingwood, 1999: 43-44).

1.2.1.2. Anaksimandros

Anaksimandros'a göre ilk madde sonsuz ve sınırsızdır. Bundan dolayı her şeyin temeli su olamazdı. Çünkü su belli bir maddedir ve belirli olan bir şey de sonludur. Belirli olan bir maddede karşıtıyla sınırlanır. Şöyle ki, sıcak soğuk ile ıslak kuru ile sınırlanır. Dolayısıyla sınırlı olan şey, meydana gelmiş olan şeydir. Sıcak soğuktan oluşur ve karşıtına döner. Böylece, birbirinin karşıtı olan şeylerden biri, diğerine göre zaman zaman daha ağır basar; bu da, bunların içinden çıktıkları ana madde içinde yeniden arınmalarına kadar sürer (Gökberk, 2016: 21).

Anaksimandros evrendeki şeylerin tek bir nitelikle ifade edilemeyeceğini savunmuştur. Diğer bir söyleyişle, Anaksimandros evrenin karşıtlarla dolu olduğunu ve bu karşıtları tek bir maddeyle açıklamanın yeterli olamayacağını düşünmüştür. Bundan dolayı ona göre evrenin ilk maddesinin maddi tözünün nitelik bakımından belirsiz, nicelik bakımından ise sınırsız bir madde olduğunu düşünmektedir. Anaksimandros bu özellikleri taşıyan ilk maddesine, hiçbir duyusal maddeyle özdeş olmayan belirsiz bir varlık, soyut bir ilke anlamında *aperion* adını vermiştir (Cevizci, 2012: 42).

Anaksimandros' un anlayışında doğa devinimli halde işleyen bir organizma gibidir ve Tanrısal bir yapıya sahiptir. Aynı şekilde kendi içinde organizmalarını oluşturan bir yapıdır, dolayısıyla yer de tanrısal özelliğe sahiptir. Anaksimandros'ta doğa madde ile gücün ayrılmadığı bir yapıdır (Collingwood, 1999: 44-45). Bu bağlamda doğa, madde ile ruhun birleşerek oluşturduğu tanrısal bir yasaya göre işleyen organizmadır.

1.2.1.3. Anaksimenes

Anaksimenes, Thales'e benzer şekilde maddeyi tek bir özgülükle açıklamıştır. Thales'te "su" olan bu özgülük Anaksimenes'te "hava"dır. Ona göre, çeşitli doğal tözler arasındaki farklılıklar buharın, ateş, su ve bulutta yoğunlaşmasından meydana gelir. Hava bütün evreni kaplamıştır, evren de bu tanrısallıkla yönetilmektedir. Evrene yayılan bu hava yaşamı sağlayan şey'dir. Anaksimenes doğayı, evrendeki düzenin hava maddesiyle sağlandığı canlı bir yapı olarak ifade etmiştir (Collingwood, 1999: 46-47).

Anaksimenes havayı evrene eşit bir şekilde yayılan ve gözle görülemeyen bir madde olarak betimlemiştir. Ancak soğuğa, sıcağa ya da nem'e dönüştüğünde algılanıp gözle görülebileceğini iddia etmiştir. Ona göre hava sürekli bir devinim içindedir. Havanın sürekli devinim içinde olması da nesneleredeki değişimleri ortaya çıkarır. Hava sıkıştığında ya da açıldığında değişik şekillerle karşımıza çıkar. Şöyle ki, hava açıldığında ateş olur, sıkıştığında ise buluta ve suya dönüşür. Anaksimenes meydana gelen bu öğeleri, yoğunlaşmış ve seyrekleşmiş havanın bir türü olarak tanımlamaktadır. Bir başka ifadeyle evrendeki bütün var olan öğelerin ana maddesi havadır ve her şey açıklanan bu değişimler sayesinde oluşur (Dankel, 2011: 25-26).

Anaksimenes, insan ile evren arasında benzerlik kurmuş ve bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: " insan nasıl nefes aldığı sürece yaşıyorsa, evren de hava olduğu sürece yaşar." Nefes insanın vücudunu kaplar ve hayatta kalmasını sağlar. Hava da evreni sararak evrendeki canlılığı sağlar (Bravo, 2007: 48). Havayla ruh arasında bir bağlantı kuran Anaksimenes'e göre, havanın evreni sararak ayakta tutması insanların aldığı her soluşun insan ruhuna can vermesiyle özdeştir. Sonuç olarak Anaksimenes, evrendeki canlılığı sağlayan en önemli şeyin hava olduğunu güçlü bir şekilde vurgulamıştır. Bu bakımdan Anaksimenes doğanın da insan gibi canlı bir organizma olduğunu savunmuştur.

1.2.1.4. Ksenofanes

Ksenofanes'e göre doğadaki tek varlık her yerde olan Tanrı'dır. Dolayısıyla doğadaki her şeyde tanrısallık bir canlılık vardır. Bundan dolayı insan doğayı sevmeli, doğayla barışık bir şekilde yaşamalı, onu kendinden ayrı tutmamalıdır. Ksenofanes'in anlayışında insan bilgisini ancak doğayı anlayarak geliştirebilir. Bundan dolayı da Ksenofanes, insanın doğayla sürekli iç içe olması gerektiğini savunmuştur. İnsanlar bu şekilde yaşarsa doğanın kutsallığını anlayabilirler. Bu noktada Ksenofanes insanların akıllarını doğadaki hikmeti öğrenmek için kullanmalarını gerektiğini düşünmüştür (Özgün, 2003: 49-50).

Diğer taraftan Ksenofanes Tanrı'nın tekliğine inanmış, onu en büyük ve en yetkin varlık olarak nitelmiştir. Ayrıca Ksenofanes Tanrı'yı yaratılmamış ve yok edilemez özellikleri olan; ezeli ve ebedi niteliklere sahip varlık şeklinde tasvir etmiştir (Cevizci, 2012: 90). Bu bağlamda Ksenofanes'te Tanrı, görünüş ve düşünce bakımından ölümlülere benzemeyen, düşünme yeteneği sayesinde her şeyi kontrol altında tutan bir varlıktır. Dolayısıyla bu özelliklerle Tanrı'yı, evrendeki en büyük ve en mükemmel varlık konumuna yükseltir (Arslan, 2006: 172). Tanrı, her şeyi bilir ve gücü her şeye yeten tek varlıktır. Kendisi hareketsizdir ancak her şeyi yalnızca zihin gücüyle yaparak harekete geçirir (Cevizci, 2012: 91). Diğer bir ifadeyle Tanrı, insanlara ne biçim ne de düşünce bakımından benzemez. Bu tek Tanrı, her şeyi düşünceleriyle hiç zorlanmadan tasarlar ve yönetir (Gökberk, 2016: 26). Ksenofanes Tanrı'yı bu şekilde yüceltmış ve doğada meydana gelen her şeyde de bu Tanrı'nın özelliklerinin olduğuna inanmıştır. Dolayısıyla doğa, Tanrının kutsal niteliklerini içinde barındıran canlı bir organizma olarak algılanmıştır.

1.2.1.5. Herakleitos

Herakleitos'a göre, evreni oluşturan her şeyin temel maddesi ateş'dir. Evrenin oluşumunu tek bir maddeyle açıklaması bakımından kendisinden önceki filozoflarla paralellik göstermektedir (Aslan, 2007:123). Bunun yanı sıra onun doğa anlayışında da, insan ve doğa sürekli etkileşim halindedir ve birbirinden ayrı yapılar değildir. Herakleitos'ta "evren, derin anlamlar içeren sembolik dille yazılmış "Büyük Kitap"tır. İnsan ise bu Büyük Kitabın içinde yar alan; bu Kitabı okuyup anlamaya çalışan " Küçük Kitap"tır. İnsan doğayı öğrenebildiği, algılayabildiği ölçüde doğayla barışık olur ve doğadaki kutsallığı anlayabilir. Doğadaki her şeyin ahlaki açıdan kendine ait bir özsel değeri olduğunu kavrayabilir. Herakleitos açısından evrende hüküm süren ve her türlü süreci oluşturan, düzenleyen meydana getiren kutsal bir kanun vardır. Doğadaki her şeyin ölçüsü kendisinde var olan bu kutsal kanundur (Özgün, 2003: 50-51).

Herakleitos'un anlayışında evren sürekli akan, başı ve sonu olmayan bir değişimdir. Ateş'i ilk madde olarak seçmesi de daha çok ondaki oluşu, değişimleri ve birlikten çokluğa geçiş sürecini en iyi, yakarak ve yıkarak ifade eden madde olmasına dayandırmaktadır. Bu noktada ateş maddi bir varlık olduğu kadar, bir hareket ve süreçtir. Ateş birlikten çokluğa geçiş ya da oluş sürecinin kendisidir. Evrendeki değişim gelişi güzel ve düzensiz bir şekilde olmayıp, onlar değişmeyen bir ölçü ve yasaya göre gerçekleşmektedir. Ateş ölçü ile yanarak ve sönererek bu düzeni sağlar. Değişimin kendisine göre gerçekleştiği bu yasaya *logos* adını vermiştir. Bu yasa evrende olup biten her şeyde hâkimdir ve evrendeki her şeyi belli bir düzene göre yöneten güçtür (Cevizci, 2012: 98).

1.2.1.6. Empedokles

Empedokles'e göre bütün varlıklar; su, ateş, hava ve topraktan meydana gelirler. Bu unsurlar ona göre öncesiz ve sonrasızdırlar. Yani bu varlıkların ortaya çıkış ve yok oluş zamanları belli değildir. Bu dört unsur kendi aralarında birleşirler ve ayrılırlar. Bu unsurlar birbirlerinden ayrıldığı zaman cisimler yok olur, birleştiğinde ise yeni bir cisim meydana gelir. Dolayısıyla evrendeki bütün olgular bu dört unsura bağlıdır. Bu unsurlar arasındaki birleşme ve ayrılma eylemi iki ilkenin etkisiyle olur. Bu iki ilke; sevgi ve nefrettir. Sevgi bu dört unsuru birleştirmeye çalışır ve yeni olgular meydana getirirken, nefret ise bu dört unsuru birbirinden ayırmaya çalışır. Bu iki çeşit eylem bu şekilde sonsuza kadar sürer. Bundan dolayı evrenin oluşması bu iki ilkenin etkisi ile meydana gelir. Sevgi ve nefret sürekli bir mücadele halinde olmuşlardır. Sevginin hâkim olduğu dönemde, kin evrenin bir kenarına çekilmiştir. Kinin hâkim olduğu dönemde ise, sevgi evrenin bir kenarına çekilmiştir. Sevginin hâkim olduğu dönemlerde her şey birlik içinde görülürken, nefretin hâkim olduğu dönemde bu dört unsur birbirinden ayrı düşer ve evrende dağılmalar olur. Empedokles evrenin oluşmasında sevgi ve nefretin önemli rol oynadığını ileri sürerek, doğayı insanlaştırmıştır. İnsana ait olan psikolojik durumları doğaya yüklemiştir. Ona göre doğa kırılğan bir yapıdadır ve ona sevgi ile yaklaşılmalıdır (Birand, 1958: 22-24).

Empedokles'in insan doğa uyumunu Özgün (2003: 52) genel anlamda şöyle anlatır: "içimizdeki toprakla görürüz toprağı, suyla suyu, havayla tanrısal havayı, sevgiyle sevgiyi". Empedokles'e göre, insanlarda olan her şey doğada, doğada olan her şey insanlarda olduğu için insanlar doğaya zarar vermeyecek davranışlarda bulunmalıdırlar. Çünkü doğa, kutsal ve canlılığı olan bir yapıdır. Doğaya karşı insanlar bu canlılığa ve kutsallığa zarar vermeyecek şekilde davranışlar sergilemelidir. Bu bağlamda Empedokles'in anlayışı da güçlü bir insan doğa ilişkisine dayanır (Özgün, 2003: 52).

1.2.1.7. Anaksogoras

Anaksogoras'a göre doğada her şeyi belli bir amaca göre düzenleyen ve yöneten bir güç vardır, hiçbir şey gelişi güzel oluşmaz (Tekinalp, 1997: 31). Doğada nitelik olarak birbirinden farklı sayısız çeşitlilik vardır. Anaksogoras'ın anlayışında, Empedokles'in ileri sürdüğü gibi dört unsurla bu çeşitlilik sınırlanamaz. Anaksogoras'ta, doğada nitelik olarak ne kadar çok çeşitlilik varsa o kadar da ayrı ana madde vardır. Anaksogoras, meydana geliş ve yok oluşun olamayacağını savunmaktadır. Ayrıca ana maddeyi nitelik olarak ayrı olan her şeyin özü olarak düşünmektedir. Doğada görülen oluşum ve yok olmaların da gerçekte var olan bu özlerin birleşmesinden ve dağılmasından meydana geldiğini savunması bakımından Empedokles'e katılır. Doğada görülen her şeyde bu ana maddelerin hepsinden vardır. Ancak bir şeyde hangi ana madde daha baskın olarak bulunursa o şeyi o ana madde çeşidine göre tanıyabiliriz. Sonsuz bölünebilirlikte olan bu ana

maddeler doğada yalnız başlarına bulunmazlar. Anaksogoras'ın görüşünde bu ana maddeler kendi başlarına harekete geçemezler bunları harekete geçiren nous (akıl, düşünme) vardır. Bu nous doğanın düzenine göre ana maddeleri harekete geçirir (Aslan, 2007: 126).

Anaksogoros'a göre, evren oluşmadan önce bu ana maddeler bir karmaşa yığını halindeydi. Nous karmaşık halde bulunan bu ana maddeleri bir dönme hareketiyle kuşatarak yavaş yavaş harekete geçirmiştir. Bu hareketler benzer ana maddeleri bir araya toplamış, yer oluşmuş, yerin dış yüzeyindeki taşlar oluşmuş, kayalar bir boşluğa fırlayarak kızıp dönüştürerek yıldızları oluşturmuştur. Anaksogoras bu tözleri sonsuz kılarak daha karmaşık ancak daha bir arada bulunan, bütüncül ve dayanışan bir doğa tasarımı sunmuştur. Doğayı daha evrensel bir akıl olan nous'un yönetimine bırakarak bu dayanışmayı, bir amaca bağlayarak daha da pekiştirmiştir (Aslan, 2007: 126). Diğer bir ifadeyle, Nous evreni belli bir plana göre hareket eden bir mimar gibi düzenlemiştir. Ancak bu nous evrenin yaratıcısı değil, sadece sonsuz maddeye hareketi veren bir güçtür. Nous evrene bu ilk hareketi verdikten sonra her şeyi kendi gelişimine bırakmıştır. Anaksogoras'a göre nous, evreni belli bir hedef doğrultusunda belirli amaca göre düzenlemiştir. Bundan dolayı dünya bu amaca göre gelişmektedir. Her şey serbest bir şekilde herhangi bir müdahale olmaksızın belirlenen amaca göre hareket etmektedir (Birand, 1958: 26-27). Sonuç olarak dünya, nous tarafından belirli bir amaç doğrultusunda hareket ettirildikten sonra herhangi bir dış müdahale olmadan canlı bir organizma gibi varlığını sürdürmektedir. Bir başka ifadeyle, Anaksogoros, dünyayı kendine özgü belirli bir işleyişe sahip olan organik bir yapı olarak nitelendirmiştir.

1.2.1.8. Pythagoras

Anaksimenes ve Anaksimandros gibi filozoflardan farklı bir yol izleyen Pythagorasçılar madde yerine formu, fizik yerine de geometriyi ön plana çıkarmışlardır. Bu kapsamda ilk doğa filozoflarının maddeyi, bir şeyin kendisinden doğmuş olduğu maddi nedeni temel aldıkları yerde, Pythagorasçılar geometrik ilkeleri benimsemişler ve bir şeyin yapısının, onun yerine getirmek durumunda olduğu işlev, yöneldiği amaç ortaya konduğu zaman açıklanmış olacağını kabul etmişlerdir (Cevizci, 2012: 49).

Geometrik yapıyı ön plana çıkaran bu anlayış, doğayı sembollerle dolu, kutsal niteliği olan geometrik bir yapı olarak ifade etmiştir. Şöyle ki; doğa, uğradığı değişimlerle şeylerin niteliksel biçimlerinin kaynağı olan sayı'dan oluşmuş niceliksel bir yapıdır. Bu ilk maddenin neye benzediğinin sorgulanması gereğini ortadan kaldırmaktadır. Doğaya farklı bir yapı yüklememiz gerekmez: ona yüklenilmesi gereken tek şey geometrik olarak biçimlenme gücüdür. Şeylerin, tek tek ve hep birden ait oldukları şey olmalarını sağlayan doğası, geometrik yapı ya da biçimdir (Collingwood, 1999: 62-64). Pythagorasçı anlayışa göre, doğa geometrik olarak biçimlenme

gücüne sahip olduğundan dolayı doğadaki niteliksel farklılıklar, geometrik şekillerdeki farklılıklardan kaynaklanır (Aslan, 2007: 125).

Öte yandan Pythagorasçılara göre insan bileşik bir yapıya sahip biri ruh diğer beden olmak üzere iki farklı bileşenden meydana gelmiştir. Bu bileşenlerden ruhu asli bileşen olarak niteleyip, insanın gerçek yüzünü meydana getirdiğini iddia etmişlerdir. Bu bağlamda Pythagorasçılar beden yok olup gideceğine, asıl gerçeklik olan ruhun ölümsüz bir şekilde varlığını sürdüreceğine inanmışlardır. Ruh, bedenle olan ilişkisinde bu dünyada yaptığı iyilik ve kötülüklere göre, mutlak ölümsüzlüğe erişinceye, tanrısal alana yükselinceye kadar bir doğuş çarkı içinde olur ve insanın ölümünden sonra, değer bakımından kendisinden daha yüksek veya daha düşük varlıkların bedenlerine geçer. Ruhun ölümsüzlüğü ve ruh göçü ayrıca doğanın birliği, varlığın homojenliğine ve var olanların akrabalığı öğretisine dayandırılır. Bu kapsamda Pythagorasçılar insanın ruhunu nefis ve soluk olarak tanımlamış; aynı şekilde, dünya da canlı, ezeli-ebedi ve tanrısal bir varlık olarak ifade edilmiş ve varlığının devamını kendisini kuşatan sonsuz havaya borçlu olduğunu düşünmüşlerdir. Buna göre insanın nefes alıp vererek varlığını sürdürmesini sağlayan havayı evrenden sağlar. Bu bakımdan Pythagorasçılar insanı mikrokosmos, evreni ise makrokosmos olarak ifade etmişler ve aralarında yakın bir akrabalık ilişkisinin olduğuna inanmışlardır. Bu noktada Pythagorasçılar her şeyden önce insanlardan doğanın birliğine, doğada hüküm süren uyuma, barış ve kardeşliğe uygun sade bir yaşam sürmeleri gerektiğini öğütlemişlerdir (Cevizci, 2012: 54-55).

1.2.1.9. Stoacılık'ta Doğa

Stoacılar, insanların kendi ilkelerine değil, doğanın ilkelerine uyması gerektiğini ifade etmektedirler. Diğer bir ifadeyle, insanların ortaya koyduğu ilkelerin çoğunun soyut ve gereksiz olduğuna inanmaktadırlar. Stoacılık, doğa yasası karşısında her insanı eşit kabul eden düşünce ve görüş ortaya koymuş ve insanın evrendeki yerinin belirlenmesinde önemli katkı sağlamıştır. Doğa kanunlarına boyun eğmek Stoa ahlakının başlıca ilkelerinden biri olmuştur (Ateş, 2012: 36-39).

Diğer taraftan Stoacılar mekanik dünya görüşünden kaçınmışlardır. Tanrı'yı evrene şekil verme konusunda, çok usta ve akıllı bir zanaatkâra benzeten Stoacı filozoflar, evrene için Tanrı'nın büyük bir organizma olarak görülen dünyanın çeşitli parçalarını amaçlı bir tarzda, en iyi şekilde düzenlediğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda onlara göre evren her bir parçası diğerine organik bağlarla bağlı olan canlı bir bütündür. Bir başka ifadeyle, dünyayı belli bir amaca göre düzenlenmiş rasyonel bir sistem, içerisindeki tüm varlıkların kendisinin iyiliğine katkı sağladıkları güzel bir bütün olarak değerlendirmişlerdir (Cevizci, 2010: 150).

Stoacılık'ta mutluluğu sağlamak için insanlar kendilerini kontrol edilemez dış faktörlerden soyutlamalı ve kontrol edebildikleri iç dünyalarında yaşamayı öğrenmelidir. Bu noktada

mutluluğun ancak erdemli yaşamakla mümkün olabileceğini ve bu erdemin de bilgiye dayandığını ifade etmektedirler. Stoacılık, erdemli yaşamayı insanoglu için tek iyi, erdemli yaşamamayı da tek kötü olarak kabul eder (Skirbekk ve Gilje, 1999: 1 28-129). Bu kapsamda Stoacılık'ta doğru eylemi seçmek erdemi meydana getirir ve kişiyi mutluluğa ulaştırır. Diğer yandan erdemsizlik doğa yasalarına karşı olacak ve doğanın akışına aykırı düşecek eylemleri seçmektir. İnsan kendisine ne verilmişse onunla yetinmeli sahip olamayacağı şeyler için kıskançlık duymamalıdır. İnsanların yapması gereken tek şey, aklına uygun olmayan duygular ve tutkular karşısında güçlü olması ve çevresine zarar vermemesidir (Cevizci, 2010: 152-153). Stoacılar, insanların seçtikleri eylemlere dikkat etmesi ve bu eylemlerin doğaya zarar verecek davranışlara dönüşmemesi gerektiğine vurgu yapmışlardır. Stoacılar, doğanın yasalarına uyan ve doğayla uyumlu bir hayat anlayışına sahip olmuşlardır.

1.2.1.10. Sokrates'te Doğa

Sokrates ilk doğa filozoflarından farklı olan bir anlayış sergilemiştir. İlk doğa filozofları genel olarak insanın doğayı tanıyarak ona uymasını ifade ediyorlardı. Sokrates'in felsefesi genel anlamda, insanın kendini tanıması evreni tanıması anlamına gelmiştir. Sokrates'te, insan kendini tanıdıkça evrenin sınırlarını öğrenir ve evrenin ne olduğu sorunu ile de uğraşmaz. Ona göre, insan kendini ve doğanın özünü tanımalı ve doğanın özüne uygun davranmalıdır. Bir başka ifadeyle, doğaya karşı çıkarıcı bir anlayış sergilememeli, doğanın değerlerine saygı duyulmalı ve doğaya değer verilmelidir. Diğer bir söyleyişle, doğayla insan arasındaki organik anlayış bir başka biçimde de olsa Sokrates'le devam etmiştir. Sokrates'in izlediği yol kısaca "kendini bil ve sonra evreni tanı" şeklinde ifade edilebilir. Ona göre insan önce kendi ruhunu tanımalı daha sonra dış dünya hakkında bilgilere ulaşmaya çalışmalıdır (Özgün, 2003: 54).

Sokrates'in "kendini bil" ifadesiyle vermek istediği ilk mesaj, evrende bilinebilecek olan ilk şeyin insanın kendilik bilgisidir. Bilgelik insanın evrenden ziyade kendisini bilmesiyle başlar. Her şey insanın bilincinin gelişmesiyle oluşur. Bu sayede, hayatın anlamı ve amacı daha iyi öğrenilebilir ve insan daha iyi bir birey haline gelir (Özkan, 2013: 51). Sokrates'ten itibaren filozoflar bir yandan dış dünyayı anlamaya çalışırken, diğer yandan da insanın iç ve dış dünyası arasındaki ilişkileriyle ilgilenmeye başlamışlardır (Arda vd., 2013: 151). Genel anlamda Sokrates'e göre insan ilk önce kendini tanımalı ve elde edeceği bilgi ve tecrübe sayesinde de dış dünyası hakkında daha doğru bilgilere sahip olabilir.

1.2.1.11. Platon'da Doğa

Platon'a göre, doğayı oluşturan şeyler sürekli değişir ve değişen bir şeyin de bilgisi olamaz. Herhangi bir dış müdahale olmaksızın doğaları gereği kendiliğinden değişirler. Platon'un,

görülenler ile düşünülenler arasında bir ilişki kurduğu görülmektedir. Şöyle ki; ona göre doğa, asıl varlık dünyası olan idealar dünyasına bağlı geçici nesnelere oluşan göreceli bir gerçekliktir. Düşünülen olan “idea”nın belirli bir biçimde düzenlenmiş maddeden oluştuğu belirli bir şeyin yapısı gibidir. Platon’da, dünya madde biçiminin dokusundan oluşur. Dünyada var olan bütün maddeler cisimleşirler. Ancak belirli bir cisim halini almış madde ona göre sürekli değişip kaybolur. Dolayısıyla belirli bir şey olmadığı için bilinecek bir şey yoktur. Doğal şeylerin tümü olan dünya, her yanı maddi olmayan organizmanın idealar dünyasını oluşturduğu, kendiliğinden oluşan süreçlerle dolu olan maddi bir organizmadır. Doğa dünyası zamanla meydana gelen doğal değişim süreçleri ile birlikte gelip geçici olduğu düşünülen dünyanın benzeri gibidir (Collingwood, 1999: 69-87).

Benzer bir söyleyişle, Platon’un doğası sürekli bir değişim halindedir ve gerçek olan görünür olanda değil düşünülür olanda yani “idea” olandadır. Doğayı oluşturan şeyler sürekli değişim halinde olduğu için onların sağlam bir tözünün olduğundan bahsetmek güçtür. Çünkü doğayı oluşturan şeyler kendiliğinden değişebilirler. Bir başka deyişle, onlar sadece dış etkilerle değişmezler. Bundan dolayı doğayı oluşturan şeylerin kalıcı bir tözü olduğunu söylemek ona göre mantıklı değildir. Doğa görünen bir şey değil, idea olandır. Ona göre, zihinlerdeki idealar değişmez, her zaman varlıklarını sürdürürler. Bundan dolayı tek gerçek olana bilinebilen bilginin ideal dünyasından ulaşılabilir. Ayrıca Platon’un görüşünde, hem maddi dünya hem de idealar dünyası Tanrı tarafından yaratılmıştır (Tan, 2011: 6).

Platon doğayı, iyilik ideasının yansıması ve iyiliği düşünmeyi sağlayan bir gerçeklik olarak tanımlamıştır. Doğa sürekli ideaları hatırlatır ve iyilikleri düşündürür. Dolayısıyla bu durum insanları ruhsal olarak rahatlatır. Doğanın bu şekilde algılanışı insanlarda bütüncül bir varlık anlayışı oluşmasını sağlar. İdea dünyası ile insanlar arasındaki bu anlayış insanları yüceltir. Bu bağlamda algılanan doğa, idealar dünyası ile arasında oluşan bu içsel bağından dolayı saygın bir konuma gelir (Özgün, 2003: 56).

Platon’un bilim ile ilgili düşünceleri ise şu şekildedir; doğada meydana gelen şeyler sürekli değiştiği için algılanması zordur. Bundan dolayı bilimin algılanılan dünya üzerine uygulanması zordur. Şeylerin aslını ise matematiksel ilişkiler ve kavramların önceden var olan müdahaleleri ile ölçebiliriz. Matematiksel varsayımlardan yararlanarak tümünden gelimci bir mantıkla bu şeyler arasında bağ kurarak ve duyumsal gözlemleri aşarak ancak büyük uğraşlar sonucunda bilimin kesinliğine ulaşabiliriz (Özgün, 2003: 56).

1.2.1.12. Aristoteles'te Doğa

Aristoteles'in doğa anlayışının, ilk doğa filozofları ve Platon'la benzer yönleri vardır. Ancak Aristoteles daha önce hiç söylenmemiş bazı farklı görüşlere de sahiptir. Doğal dünyadaki varlıkların ilk maddelerle açıklanması konusunda, doğa filozoflarıyla aynı görüşü paylaşır. Ancak ona göre var olanın sadece maddeden oluştuğunu söylemek de tek başına yeterli değildir. Buna ek olarak doğadaki şeylerin hangi amaca yönelmiş olduklarını açıklama gereği Aristoteles'i metafiziğe¹ yöneltmiştir (Cevizci, 2012: 399-400). Diğer yandan Aristoteles'in mantığının kökleri Platon'un idea öğretisine dayanır. Ancak Aristoteles, Platon gibi görülen ve düşünülen dünya gibi bir ayırım yapmamıştır (Gökberk, 2016: 70).

Aristoteles'in anlayışında, çevremizde gördüğümüz her şey bir değişim halindedir ve ona göre bu değişim; varlığa geliş, büyüme ve yok oluş şeklinde meydana gelir. Bu değişimlerin bazıları doğal olarak gerçekleşirken, bazıları da insan faaliyetleri sonucunda oluşur (Cevizci, 2012: 394). Bu bağlamda Aristoteles'e göre, doğada doğal halde bulunan nesnelere kendi devinimlerini kendileri sağlar ve sürekli bir değişim halinde olur. Ancak yapay halde bulunan nesnelere için aynı durum geçerli değildir. Çünkü yapay nesnelere doğal malzemeden yapılırlar ve bu doğal nesnelere üzerinde belli bir form kazanırlar. Dolayısıyla bu nesnelere doğal türlerden farklı olarak çoğalamazlar. Bu nesnelere dış bir faktörün faaliyeti sonucunda oluşurlar ve meydana getirildikleri nesnenin durumuna göre değişim geçirirler. Örneğin, yapılmış olan bir dolabın çürütmesi, ancak onun yapımında kullanılan tahtanın çürütmesiyle olur. Bir başka ifadeyle, yapay nesnelere dışarıdan yapılan müdahaleler sonucunda doğal nesnelere formuna uygun olarak ortaya çıkarılan şeyler olarak ifade edilebilir. Bundan dolayı yapay nesnelere özleri doğal nesnelere göre ikincil bir konumda olur (Dankel, 2011: 185-191).

Aristoteles var olan şeylerdeki değişimi açıklayabilmek için dört nedene ihtiyaç duyar. Bu nedenlerin birincisi, kendisinde değişimin ortaya çıktığı dayanak ya da malzeme olarak ifade ettiği maddi nedendir. Buna göre bir heykel ele alındığında, heykelin kendisinden yapılmış olduğu bronz ya da tabağın kendisinden imal edilmiş olduğu gümüş, onların maddi nedenini oluşturur. İkincisi, bir şeyin ne olduğunu belirleyen ve onu diğer nesnelere ayıran şekli yapısıdır. İnsan tarafından yapılan bir bina düşünüldüğünde, binanın, inşa edildiği plan ve yapısı vb. özellikleri onun formel şeklini oluşturur. Üçüncüsü, değişimin kaynağına karşılık gelen aynı bireyde birleşen durumu ifade eden fail nedendir. Örneğin, bir binayı inşa eden mimar, inşaatı yapabilmek için inşaat malzemelerini bir araya getiren ustalar gibi. Son olarak da, var olan şeyin hedefi ortaya amaçsal nedeni çıkarır: Barınmak amacıyla bina inşa edilmesi gibi. Aristoteles, doğadaki canlı ve cansız bütün nesnelere basit cisimlerin, hava, su, ateş ve topraktan meydana geldiğini düşünmüştür. Dolayısıyla onun anlayışında bu dört neden bu nesnelere hepsinde

¹ Metafizik, varlığı olmak bakımından ele alan, var olmayan şeyin ne anlama geldiğini araştırılan bilimdir.

meydana gelebilir. Bu dört temel maddenin yer değiştirmesi, dñnyadaki öteki varlıkları oluşturur. Bu bakımdan doğa sürekli bir değişim, dönüşüm ve oluşum halindedir. Bu oluşum belli bir amaç doğrultusunda gerçekleşir. Şöyle ki; varlıklar sürekli olarak buldukları aşamadan bir üst aşamaya geçmek isterler. Örneğin, tomurcuk çiçek, yumurta civciv olmak ister. Ona göre bu oluşumu başlatan ise, hareket etmeyen hareket ettirici konumunda olan Tanrı'dır (Cevizci, 2012: 395-411). Dolayısıyla Aristo'ya göre meydana gelen her şeyin bir formel nedeni, bir hareket ettirici nedeni ve bir de gayesel nedeni vardır (Dorman, 2011: 25).

Aristoteles'e göre, Tanrı evrenin yaratıcısı değildir. Aristoteles'in Tanrısı, hüküm süren ancak yönetmeyen bir padişah olarak ifade edilir. Doğadaki varlıklar onun varlığına olan saygısından dolayı hareket eder. Yoksa onları harekete geçiren güç tanrının gücü değildir. Tanrı sadece doğadaki nesnelerin özünü takip eder (Pakoğlu, 2010: 16). Tanrı nesnelerin hem özünde hem de ötesindedir, evrenden ayrı ve aşkın bir konumdadır. Evrende hâkim olan birlik ve bütünlük Tanrı'nın varlığının kanıtlarıdır (Dorman, 2011: 25-26).

Diğer yandan Aristoteles doğayı bütün varlıkları içine alan bir sistem olarak görmektedir. Ona göre bu sistemin en tepesinde insan bulunmaktadır. Sistemde bitkiler hayvanlara, hayvanlarda, insanlara tabi kılınacak şekilde hiyerarşik bir yapıya dayanmaktadır. Aristoteles, düşünme ve tartışma yeteneğine sahip olmasından dolayı insanı diğer varlıklardan ayırmaktadır. Bu özelliklerin insana özgü olması, doğada her canlının ve nesnenin bir işlevi olmasından ve bu işleve göre donatılmasından kaynaklanmaktadır. Canlılar kendilerine verilen işlevler doğrultusunda hareket eder ve görevlerini yerine getirirse iyidirler. Bu noktada bir bitkinin iyiliği beslenmeleri, büyümeleri ve üremeleri; hayvanların iyiliği ise bitkilerde var olan işlevlerin yanı sıra açlıklarını giderebilmeleridir. İnsanın iyiliği ise bitkilerde ve hayvanlarda var olan işlevlerin yanında düşünmeye ve tartışmaya olanak sağlayan bir yaşam sürmek olarak ifade edilmektedir (Kılıç, 2008: 60-61).

Aristoteles'in evrenle ilgili olarak "dünya merkezli sistemi" tercih etmesi bilim adamları tarafından onun insan merkezli bir anlayışa sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu düşünce şeklinin ortaçağ Hıristiyan anlayışıyla paralellik taşıması bu çağdaki insan merkezli düşünce yapısını etkilemiştir. Bu bakımdan onun evreni anlamaya yönelik düşünceleri 15.yüzyıl'da doğan Rönesans felsefesinde farklı algılanmıştır. Aristoteles'in doğayı anlamaya yönelik çalışmaları Rönesans'la birlikte farklı bir boyut kazanarak geliştirilen "Güneş merkezli evren" anlayışı ile birlikte artık evren onu anlamak veya tanımak için değil, ona egemen olunmak için vardır şeklinde dönüşmüştür. Bu durum, bu çalışmada ele alınılacak olan mekanik evren anlayışının doğmasına neden olan gelişmelerden biri olarak görülür (Pakoğlu, 2010: 16-18).

Benzer bir söyleyişle, Ortaçağ'da genel olarak Aristoteles'in güneş ve ay'ın dairesel hareketlerle dünyanın etrafında döndüğü "dünya merkezli sistem" egemen olmuştur. Bu düşünce Ortaçağda Hıristiyan teolojisine de uyarlanınca etkisini sürdürmüştür. Ancak Ortaçağ'dan itibaren gelişmeye başlamış olan modern fiziğin deney ve gözleme dayanan yöntemleri bilimsel bilgiyi de geliştirince teleskop gibi yeni gözlem araçlarının icadını ortaya çıkarmıştır. Hareket kanunları kökünden değişmiş, gayesel nedenler bilimin konusu olmaktan çıkmış ve Aristoteles'in dünya merkezli sistemi "güneş merkezli sistem"le yer değiştirmiştir (Taslaman, 2008: 30).

Genel olarak Aristocu evren anlayışı Özdemir (1999: 2-3)'in ifadesiyle şu şekildedir;

Aristocu paradigma'nın öngördüğü evren modeli organik, insanlar manevi ve maddi olayların karşılıklı dayanışmasıyla karakterize edilen ve bireyin ihtiyaçlarının topluluğunkine tabi olduğu, organik ilişkilere dayanarak doğayı tecrübe eden küçük, ahenkli topluluklar içinde yaşarlardı. Aristocu Paradigma'nın hâkim olduğu Ortaçağ biliminin yapısı çağdaş bilimden tamamen farklıydı. Bu bilim, hem akla hem de imana dayanıyordu ve başlıca amacı nesnelere anlam ve değerini anlamaktı.

Organizmacı bir anlayışa sahip olan Aristoteles'e göre doğa'da rastgele meydana gelen hiç bir şey yoktur, her şeyin bir amacı vardır. Doğadaki her şey amacına ulaşmak için belirli bir plan düzeninde işler. Bu yüzden doğanın bu planına zarar verecek davranışlarda bulunulmamalıdır (Tekinalp, 1997: 35). Özetle, Aristoteles evreni kendiliğinden sürekli değişim halinde olan bir organizma gibi görmüştür. Her ne kadar varlıklar arasında insanı hiyerarşik olarak en üste konuma yerleştirmiş olsa da insana doğaya yönelik tahakkümcü davranışlarda bulunmasını gerektirecek bir görev yüklememiştir.

1.2.2. Antik Yunan'daki Diğer Doğa Görüşleri

Bu başlık altında Antik Yunan'da doğayı organik anlayış dışında değerlendirmiş olan Sofistler, Demokritos ve Epikürcülerin doğa görüşleri ele alınacaktır.

1.2.2.1. Sofistlerde Doğa

Sofistler şehir şehir dolaşıp para karşılığında ders veren ve rölativist bir bilgi anlayışına sahip olan bir topluluk olarak ifade edilir. Doğa filozofları gibi kozmos sorunuyla ilgilenmezler, çünkü onlara göre herkesin kabul edeceği genel bir bilgi yoktur. Bu yüzden onlara göre, hiçbir şey belli bir "şey" değildir; bir şey, her an başka şeylere göre şöyle ya da böyle olabilir. Salt bir varlık yoktur, her şeyin ölçüsü yalnızca insandır. Sofistlerin rölativizmi ile şüphecilikleri, doğa felsefesindeki uzlaşmazlıklara neden olmuştur. Sofistlerle birlikte inceleme alanı olarak doğa terk edilmiş onun yerine insan geçirilmiştir (Gökberk, 2016: 39-40). Sofistler'in önemli temsilcilerinden biri olan Protogaras'a göre, insan her şeyin ölçüsüdür, o varlığın yaratılış ve amacıdır, her şey onun

amaçları doğrultusunda hizmet eder. Bu düşünce, insan dışındaki varlıkların değerini, insana verdiği hizmetin derecesine göre değerlendirmektedir (Kılıç, 2008: 60). Hiçbir değer ve hiçbir doğrunun kesin bir ölçüsü yoktur, her şeyde görecelik anlayışı hâkimdir (Artz, 2006: 22).

Sofistler, akla ve algıya dayanan bilginin imkânsızlığını savunmaktadırlar. Onlara göre, bilgi için gerekli nesnelere ve ölçütlerin sağlanması gerekir. Buldukları çağın geleneklerine, göreneklerine, felsefesine meydan okumuşlar ve bunları ciddi şekilde eleştirmişlerdir. Onlara göre var olmayan Tanrı, sadece insanları korkutup yasalara uydurmak için icat edilmiştir. Ayrıca mutlak ve kesin olarak ileri sürülen her bilgiye şüpheyi yaklaşmışlardır. Bu bağlamda şüphecilik Sofistlerin en önemli özelliklerinden biri olmuştur. Çünkü duyular düzeyinde evrensel her yer ve zamanda geçerli kesin bilgi yoktur. Kişiden kişiye değişen göreceli duyu nesnelere oluşan bir doğa vardır. Her insanın kendine göre görüşleri vardır ve bu görüşlerden dolayı insanı her şeyin ölçüsü saymışlardır. Doğayla duyular düzeyinde yarar/fayda bilgisi çerçevesinde ilgilenilmiştir (Cevizci, 2012: 145-147). Sofistlerin bu görüşü özetle şu şekildedir: “şeylerin ve eşyanın kendisi ne iyidir ne kötüdür, fakat sadece bir insan için veya insan grubuyla ilişkili olarak iyi ya da kötü olur”(Cevizci, 2012: 155).

Sofistlerde her şeyin temeline yerleştirilen insan ön plana çıkmış, dolayısıyla kutsal ve ilahi olan ile doğal ve maddi olan şeyler ayrı olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir söyleyişle, insan isteklerini ön plana aldıklarından dolayı doğa filozofları döneminde doğaya atfedilen kutsallık anlayışının onlara göre herhangi bir anlamı yoktur. Onlara göre insan akıl sahibi bir varlıktır ve dolayısıyla kendi doğasını da kendisi oluşturabilir. Örneğin, insan kendini soğuktan koruyabilmek için ev inşa eder, ısınmak için giysi yapar, bütün bunlar zorunlu olarak doğanın dönüşmesine yol açar (Tekinalp, 1997: 32).

Sofistler her şeyin ölçüsünün insan olduğunu ifade ederken doğanın günümüzdeki gibi ekonomik çıkarlar doğrultusunda kullanılacağını tahmin etmemiş olabilirler. Ancak modern Batı anlayışının temelinde de yatan doğaya egemen olma fikrinin ortaya çıkmasında önemli bir paya sahip oldukları söylenebilir (Tekinalp, 1997: 33).

1.2.2.2. Demokritos'ta Doğa

Demokritos'un doğa görüşü kendi içerisinde dayanışmayı barındıran bir niteliktedir. Demokritos'a göre doğayı oluşturan gerçek varlık “meydana gelmemiştir”, “yok olmaz”, “değişmez”, kendi kendisiyle özdeştir. Ona göre uzay boşluğunda atomlar vardır. Uzay boşluğunda atomlar başlangıçta, birbirlerine çarpmadan düzenli bir şekilde hareket ederler. Hareket halindeki bu atomlardan biri, boşlukta başka bir atomla çarpışarak bu düzenli hareketi bozar ve yeni bir dönme hareketi başlar. Bu yeni hareketle büyük ve yavaş hareket eden atomlar ortada toplanarak

yeri ve toprağı oluşturur. Daha hızlı ve hafif olan atomlar yukarıya doğru yükselip, hızları ve hafifliklerine göre suyu, havayı ve ateşi oluştururlar (Aslan, 2007: 127).

Atomcu olan Demokritos, evreni mekanik bakış açısıyla ve fiziksel nesnelere bölünemeyen küçük nesnelere topluluğundan oluşan bir bütün olarak ifade etmiştir. Ona göre, fiziksel nesnelere sert ve katıdırlar. Sonsuz sayıda bölünemez atom parçacıklarından; farklı şekillerdeki atomların bir araya gelmesiyle oluşurlar. Bu dönemdeki atomculara göre evrende herhangi bir amaç ya da rastlantı yoktur. Evren her yerde aynı olan, kendiliğinden ve kör olan bir zorunluluktur. Hiçbir şey rastgele gerçekteşmez, çünkü her şey anlaşılır bir nedenden dolayı zorunluluğun baskısı altında gerçekteşir ve sonlanır (Özgün, 2003: 45). Bir başka ifadeyle, bir olayın nedeni bilinmediğinde o olay rastlantılarla açıklanamaz. Demokritos'ta rastlantılarla açıklanmaya çalışılan durumlar bilgisizlikten başka bir şey değildir. Bu görüşleriyle birlikte Demokritos çağında etkili olmayan ancak ortaçağdan sonra etkili olmaya başlayacak olan mekanist doğa biliminin temellerini atmış oluyordu (Gökberk, 2012: 37).

Genel anlamda Demokritos'a göre, maddenin kendisinden oluştuğu, bölünemeyen ve görünemeyen en küçük birim olan atomlar, sonsuzdırlar. Bir başka ifadeyle, ezeli ve ebedidirler ve var olan her şey boşluğa dağılmış olan farklı yapı ve şekildeki bu atomlardan oluşmaktadır. Maddi dünyada meydana gelen farklılıklar da atomlardaki bu farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Taslaman, 2008: 26). Dolayısıyla Demokritos'a göre sadece atomlar gerçektirler, bunun dışındaki her şey düşseldir.

1.2.2.3. Epikürcülük'te Doğa

Epikürcülüğün ana felsefesi bireysel mutluluğu garanti altına alan bir yaşam şeklidir. Hedonist bir bakışa sahip olan bu felsefi anlayışa göre var olan tek iyi hazdır. Bu noktada devleti ve toplumu değer taşıyan unsurlar olarak görmez. şöyle ki; onlara göre devlet ve toplum sadece bireyin hazzını sağladıkları ve bireyi acıdan uzak tuttıkları ölçüde iyidir (Skirbekk ve Gilje, 1999: 127). Epikürcülük, insanın bu dünyadaki mutsuzluğunun, tanrılar, ölüm ve kaderle ilgili yanlış inançlardan kaynaklandığını savunmuştur. Epikürcülük söz konusu bu yanlış inançların, ancak onların yanlışlığını ve temelsizliğini ortaya çıkaracak bir varlık görüşüyle giderilebileceğine inanmıştır. Bu bağlamda Epikürcüler, var olan her şeyin doğaüstü güçlerin değil doğal nedenlerin bir sonucu olduğunu ifade edebilmek için fizik bilgisinin olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu noktada Epikürcüler, fizik bilgisinin insanları, Tanrılar, ölüm ve kader gibi korkulardan uzaklaştıracak açıklamalarla dolu olduğunu iddia etmiştir. Bir başka ifadeyle Epikürcüler materyalist görüşlerle insanları korkularından kurtarmayı amaçlamıştır (Cevizci, 2010: 143).

Diğer taraftan Epikürcüler, Demokritos'un materyalist doğa görüşüne karşılık gelen bir doğa anlayışına sahip olmuştur. Tanrılar da dâhil olmak üzere her şeyin maddi olduğuna inanmışlar ve dini sınırlamaların insanları rahatsız etmemesi gerektiğini vurgulamışlardır (Skirbekk ve Gilje, 1999: 127-128). Epikürcülerin bu doğa anlayışı Demokritos'tan sonra terk edilmiş olan atomculuğun yeniden canlanmasına neden olmuştur (Ateş, 2012: 39).

Epikürcülükte atom bölünemezlik gibi bir takım özelliklere sahiptir. Bu bağlamda Epikürcülere göre, bir atom varlığa gelmiş olmayacağı gibi yok olup gitmez, nicelik bakımından artmaz ve azalmaz. Diğer bir ifadeyle, Epikürcüler atomu homojen bir birim olarak tanımlamıştır. Öte yandan onlara göre Tanrıları da meydana getiren atomlar olduğu için dünyada meydana gelen her şey atomların çarpışmaları ve birleşmeleri sonucunda doğal yollarla oluşmaktadır. Epikürcülük, Tanrıları dünyada olup bitene karışmayan bir özellikte ifade ederek insanları Tanrı korkusundan kurtarmayı amaçlamıştır (Cevizci, 2010: 144-145). Günümüzde yaygın olan hedonist anlayışın temelini oluşturmuşlardır.

1.3. Ortaçağ'da Doğa Görüşü

Ortaçağ dönemi Antikçağın özelliklerini taşımasının yanı sıra, doğa yerine kutsal kitapların ön planda olduğu bir süreci kapsar. Bir başka ifadeyle, Tanrı'nın yasaları ve Tanrı'nın aklı egemenliğinde geçen bir zaman dilimidir. Diğer taraftan Ortaçağ dünya merkezli bir anlayışın hâkim olduğu bir dönemdir. Bilginin yerine inanç, aklın yerine vahiy temel alınmıştır. Tanrı ulaşılması gereken üstün olan anlamında kullanılırken, madde dünyevi ve değersizdir (Genç, 2008: 14).

Genel olarak Ortaçağ semavi dinlerin hâkim olduğu bir dönemi kapsar. Bu dönemdeki bütün toplumsal değerler dini kurallara göre belirlenmiştir. Antikçağ'daki doğayı canlı varlıklar bütünü, insanı da bu varlıkların bir parçası olarak gören organik anlayış terk edilmiştir. Bu dönemde, insanı doğadan üstün gören, doğanın varlık sebebini insana bağlayan, insan merkezli anlayış egemen olmuştur (Tan, 2011: 8). Aşağıdaki başlıklarda ortaçağda egemen olan Hıristiyan ve İslam inanışlarındaki doğa görüşlerine yer verilecektir.

1.3.1. Hıristiyanlık'ta Doğa

Hıristiyan düşüncesinde temel olarak iki görüş vardır. Bunlardan ilki insanın üstün olduğunu savunurken diğeri kâhya insan anlayışını savunur. Hıristiyanlıkta insanın üstün olduğunu savunan en önemli kişi Lynn White'dır. O iddiasını Kitab-ı mukaddesteki şu cümlelere dayandırmaktadır: Tekvin, 1: 26'da "Allah; insanları, denizdeki balıklara ve göklerdeki kuşlara, sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun diye yarattı." Yine Tekvin,1: 28'de insanları şu

şekilde ifade etmiştir; “semerele olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun ve onu tabi kılın”. Bu ayetlere göre Tanrı, insana diğer varlıklara göre istediği gibi davranma ve onları kendi çıkarlarına göre kullanma yetkisi vermiştir (Ünder, 1996: 145-146). İnsan kendisi dışındaki diğer her şeyden üstündür ve onların üstünde bir despottur.

Hıristiyanlıktaki ikinci görüş ise, Lynn White dışındaki Hıristiyan teologlar tarafından başka ayetler gösterilerek ortaya konulmuştur. Şöyle ki; Tekvin, 2: 15 'de “Ve Allah adamı aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu”. Bu ayet despot insan yorumuna karşı bir delil olarak gösterilmiştir. Hıristiyan teologlar bu ayetten insanın Tanrı'nın yarattığı varlıkları korumakla yükümlü olduğu sonucunu çıkartmışlardır. Bu yoruma göre, insan yaratılışın ürünlerini korumakla yükümlü bir kâhya olarak ifade edilmiştir (Ünder, 1996: 146). Benzer bir söyleyişle, kâhya insan anlayışına göre insan, dünyadaki diğer varlıkların sahibi değil, sadece bir emanetçisi olarak tanımlanmıştır.

Hıristiyanlık, ortaçağlarda resmi ve evrensel bir din olarak yorumlanıp açıklanmasıyla dünyaya yavaş bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Tanrı bu yeni dine göre, bütün varlıkların dışında mutlak üstün olarak tanımlanmıştır. Diğer varlıklar Tanrı'nın yüce kudretini gösteren işaretler topluluğu olarak ifade edilmiştir. Hıristiyanlıkta Tanrı, diğer varlıkları yoktan var edebilecek kudrete sahip olarak nitelendirilmiştir. Tanrının bu özelliği ortaçağda uzun süre bilim ve dinin anlaşmazlıklarına sahne olmuştur. Antik Yunanda var olan doğa yasalarının yerini bu dönemde Tanrı'nın yasaları almıştır (Küçük, 2015: 47).

Dinin egemenliği altında geçen ortaçağda her şey Kitab-ı Mukaddes ve kilise adamlarının sözlerine göre cevaplanıyordu. Bilimsel yanıt gerektiren sorunlar bile din adamlarının değerlendirmeleri sonucunda yanıtlanıyordu. Örneğin, basit biyoloji sorunları bile din ekseninde cevaplanıyordu. Söz konusu dönemde din her alanda üstün olarak kabul ediliyordu. Diğer bir ifadeyle, bu dönemde inanç bilimden üstündü ve din adamları bilim adamlarının yerine geçmekteydi. Ayrıca bu dönemde din adamları o kadar etkili bir konuma gelmiştir ki devlet adamlarının yerine bile geçebilmekteydiler (Küçük, 2015: 48-49).

Ortaçağ Avrupa'sında doğaya karşı olumsuz bir yaklaşım hâkimdi ve doğa güvenilmez olarak ifade ediliyordu. Doğa hakkında fazla bilgisi olmayan insanlar ise bu bakış açısından dolayı doğadan korkuyorlardı. Bu çağda özellikle kilisenin toplum üzerinde etkisi oldukça fazla olmuştur. Bu devirde birçok eserin çevrilmesi sonucu kilise, bilim ve dini uzlaştırmaya uğraşmıştır. Ancak herhangi bir anlaşmazlık olması durumunda dini hükümlerin geçerli olacağını savunmuştur. Aristoteles'in düşünceleri Hıristiyanlaştırılmış ve doğayla ilgili tüm sorunlar Aristoteles'in düşünceleri üzerinden giderilmeye çalışılmıştır. Şöyle ki, Aristo'ya göre, eğer doğa her şeyi eksiksiz yapıyorsa ve hiçbir şey boşuna değilse, o halde bütün hayvanları insanlar için yaratmış

demektir. Aristoteles'in bu anlayışı çerçevesinde bilim ve din anlayışı birleştirilerek doğayla ilgili sorunlar tümünden gelimci bir mantıkla giderilmeye çalışılmıştır (Tan, 2011: 11).

Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinde insan doğası gereği günahkâr olarak doğan bir varlık şeklinde nitelendirilmiş ve Tanrı karşısında değersizleştirilmiştir. İnsanın değerli hale gelebilmek için doğayla sürekli mücadele edip maddesel olan dünyevi yönlerini yenmesi gerektiğine inanılmıştır (Genç, 2008: 15). Bu bağlamda Ortaçağ'daki kilisenin baskıcı anlayışından kurtulmak ve doğayı daha iyi anlamak için deney ve gözleme dayanan mekanik görüş yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır (Tan, 2011: 12). Bu gelişmeler sonucunda insan aklı önem kazanma sürecine girmiş ve bu durum toplumsal yaşama yeni bir boyut kazandırmıştır. Hıristiyan ahlakında devrimsel bir değişim ve dönüşüm meydana gelmiştir. Şöyle ki, insan Tanrı'ya itaat etmekle yükümlü bir nesne olmaktan kurtulmuş, kendi eylemlerini aklıyla yerine getiren varlığa dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle, insan kendi kaderini kendi belirleme özgürlüğüne sahip bir birey olarak kabul edilmiştir (Türküne, 2010: 486). 16.Yüzyıl'daki reformlarla birlikte Hıristiyanlığın temelini insan merkezli anlayış yerleştirilmiştir. Bu anlayış günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Genel anlamda Hıristiyan geleneklerine hâkim olan düşünce, doğa insanlara bağlı bir madde olarak yaratılmış ve bundan dolayı insan her anlamda doğadan üstün konumda bir varlık olmuştur (Ertürk, 2009: 9-11).

Batı medeniyetinin temelini oluşturan Hıristiyanlığa göre, insan doğaya hâkimdir. Diğer bir ifadeyle, insan doğada bulunan her şeyden daha üstündür. Doğa sınırsız kaynaklar topluluğundan oluşur ve insanlar bu kaynakları dilediği gibi kullanabilme hakkına sahiptir. Bu bağlamda Hıristiyanlıkta insan ve diğer varlıklar arasında dikey bir ilişki görülmektedir. Genel itibarıyla batı toplumlarında doğaya edilgen bir varlık gibi yaklaşırlar. Bugün Batının çevreye karşı olan tutumlarından bu rahatlıkla söylenebilir (Davutoğlu, 1997: 28-30). Deney ve gözleme dayanan doğayı tahakküm altına alan anlayışın temelleri 15.yüzyıllarda atılmış ve bu durum özellikle 17.yüzyıl'dan itibaren etkili olan mekanik anlayışın doğuşuna yol açmıştır.

1.3.2. İslamiyet'te Doğa

Ortaçağ'da İslam coğrafyasında Antik Yunan filozoflarının eserlerinin Arapça'ya çevrilmesiyle birlikte, doğa felsefesi üzerinde yeni akımlar orta çıkmıştır. Şöyle ki, ilk olarak bilgiye yalnız duyularla ulaşılabilceğini savunan Razi (Ebu Bekr Zekeriya) ile doğacılar akımı başlamıştır. Bu akımı savunanlar Thales gibi filozoflardan etkilenmişlerdir. Yine doğacılar gibi bilgiye yalnız duyularla ulaşılabilceğine ve maddeden başka gerçek olmadığına inanan maddeci akım ortaya çıkmıştır. Bu maddeci akıma göre dünya yaratılmamış ve Tanrı yok olarak kabul edilmiştir. Ebu Ali Rıza, Abd-ül Kuddüs gibi temsilciler tarafından savunulan bu akım Tanrının

varlığını kabul etmedikleri için gelişme imkânı bulamamıştır. Bu dönemde Yunan filozoflarının düşüncelerini İslam ilmiyle bütünleştiremeyenler tepkilerle karşılaşmışlardır (Tan, 2011: 9-10).

Diğer taraftan Farabi, İbn-i Sina, El-Kindi gibi İslam düşünürleri bilgiye yalnız duyularla ulaşılabileceği fikrini reddederek Platon ve Aristo'ya benzer görüşleri savunmuşlardır. El-Kindi'ye göre, her maddede töz, biçim, ona ait mekân, hareket ve bu hareketinden dolayı zaman özelliği bulunmaktadır. Ona göre ruh, bedeni olmayan bir cevher gibidir, Allah'tan gelen bir ışık gibidir ve bedeni idare eder. Maddenin ölümlü, ruhun ise ölümsüz yapısı vardır. Bundan dolayı o Allah'ın yaratıcı varlığını kabul eder. Zaman sonludur bundan dolayı madde de sonludur ve dolayısıyla yaratılmıştır. Bilgiye sadece sezgi yoluyla ulaşmaya çalışan filozoflara karşı çıkar ve Aristoteles'in madde ve şekil anlayışını benimser. Ona göre, varlık tarif edilemez, çünkü o kendiliğinden bellidir ve zihne yerleşmiştir. Diğer bütün kavramlardan öncedir ve hepsinin en basitidir. Bu yüzden onun daha basit düşünce unsurlarına dayandırılması gerekir. Varlık meydana gelebilmek için, kendini ortaya çıkaracak bir yaratıcıya ihtiyaç duyar (Tan, 2011: 9).

Genel anlamda İslam'a göre çevre, Allah'ın bir eseridir ve insanlara emanetidir. İnsan da yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak onu İslam da belirlenen sınırlar çerçevesinde kullanma hakkına sahiptir. İslam insanlara verdiği çevreyi kullanma hakkını "israf" olarak ifade edilen kavram ile sınırlamıştır (Pakoğlu, 2010: 65). İslam'a göre doğadaki imkânlar sınırlıdır. Örneğin, bu durum Kuran'da Zuhruf Suresi 43/11'de şu şekilde ifade edilmektedir: "Allah gökten belli bir miktarda su indirdi ve onunla ölü bir ülkeyi canlandırdı". Bu ayetten açıkça anlaşılacağı gibi, su dünyamızda sınırlı bir kaynak olarak görülmektedir. Dolayısıyla insanlara düşen ellerindeki sınırlı kaynakları israf etmeden kullanmaktır. İslam'a göre insanlara israf etmemeleri durumunda varlıklarını sürdürecektir yeterli kaynak vardır. İslam dini bu anlamda insanlara önemli görevler yüklemiş, sınırlı olan bu kaynaklardan yararlanırken israfa yol açmayacak şekilde kullanmayı bir görev olarak vermiştir (Fersahoğlu, 2011: 215-219).

İslam anlayışında, insan da dâhil her şey Allah'ındır ve onun yaratmasıyla olmuştur. Bu kapsamda yaratılan her şey Allah'ı yücelten işaretlerdir. İnsan ve yaratılmış tüm varlıklar ilahi bir topluluktur. Yani insan ve diğer yaratılmış bütün varlıklar Allah'ın ümmetidirler ve bundan dolayı hepsi değerlidir ve hepsi saygıya layık varlıklardır (Pakoğlu, 2010: 69). Bu bağlamda İslam'a göre çevre, Allah'ın yaratıcı kudretinin tecelli ettiği işaretler bütünüdür. İnsan ile çevre arasında bir özne nesne ilişkisi yoktur, hepsi aynı varoluş ilişkisine bağlıdır. Diğer bir ifadeyle, İslam'da insan ve tabiat arasında dikey bir ilişki yoktur ve hepsi aynı varoluş düzleminde bulunmaktadır. Bu anlamda insan ve çevre yaratılmışlık açısından aynı öznenin nesnelere konumundadır (Davutoğlu: 1997: 43).

Sonuç olarak İslam'a göre insanın, çevre ve diğer yaratılmış varlıklar karşısında ilişkisi ne despotluğa ne de kâhyalığa dayanır. Şöyle ki, İslam'da Allah, yarattığı her şeyi insanlar için

yaratmış olduğunu ve onları insanların kontrolüne verdiğini pek çok ayette açık ya da gizli olarak belirtmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde despot bir insan anlayışının olduğu düşünülebilir. Ancak İslam'ın genel varlık şeması incelendiğinde Allah, insan dâhil evrendeki bütün canlı ve cansız varlıkları birlikte yaratmıştır. İnsanın dışındaki diğer varlıklar insanın refah ve mutluluğu için yaratılmış olsa da İslam'da diğer varlıklar üzerinde insanın mutlak tasarruf yetkisi yoktur. Bir başka ifadeyle, İslam, insanı ayrıcalıklı bir konuma koyar ancak bu konum insanlara diğer varlıklar üzerinde despotluğa varacak bir kullanım hakkı vermez. Evrendeki diğer canlılar da insanlar karşısında her türlü haktan yoksun bir köle olarak ifade edilmez. Kuran'a göre, insanlar "eşrefi mahlûkat" yani yaratıkların en şerefli olarak ifade edilir, fakat insanların bu şekilde ifade edilmesi Allah tarafından farklı görevlerle donatılmalarından dolayıdır. Diğer bir söyleşiyse, insanlarla diğer varlıklar arasında bir nitelik farkından çok bir derece farkı vardır. İslam'a göre, diğer varlıklar da tıpkı insanlar gibi birer ümmettirler ve insanlar gibi Allah'ın huzuruna toplanacaklardır (Ünder, 1996: 147-149).

İslam dininde insanın diğer varlıklar üzerinde tasarruf yetkisi vardır, ancak bu yetkiyi kendi iradesine göre serbestçe kullanabilmesi durumu söz konusu değildir. İslam'da insanın statüsü yaratılan ürünlerin kendisine emanet edildiği bir emanetçi, bir vekil bir halifedir. İnsan diğer varlıklara karşı tutum ve davranışlarının hesabını verecektir. Kendisi dışındaki canlılara iyi şekilde davranması halinde ödüllendirileceği kötü davranması halinde ise cezalandırılacağı ifade edilmektedir. İnsanlar ve diğer canlılar arasında doğrudan bir ikili ilişki yoktur. Allah, insan ve doğa ilişkisine dayalı bir yapı vardır. Bu noktada İslam'a göre, insan yaptıklarından dolayı hesap vermesi gereken bir varlık olduğundan bir despotun konumunda değildir. İslam'daki esas nokta insanın kendi dışındaki varlıkları korumakla yükümlü bir vekil olmasına dayanır (Ünder, 1996:151-152). İslam'a göre doğada yaratılan her şey Allah'ın gücü ve kudretini gösteren işaretler bütünüdürler. Bundan dolayı insanlar onlardan yararlanırken kendilerine verilen sorumluluğun bilincinde olmalıdırlar ve israf etmekten kaçınmalıdırlar. Bu durum Kur'anda Araf Suresi 31.ayette şu şekilde ifade edilmektedir: "Yiyiniz içiniz israf etmeyiniz, çünkü Allah israf edenleri sevmez". İnsanlar, diğer varlıklara ve doğaya karşı tahakkümcü tutum ve davranışlardan uzak durmalıdırlar (Pakoğlu, 2010: 81).

1.4. Aydınlanma Çağı'nda Doğa

15.yüzyıla kadar insan doğa ilişkileri organik anlayış çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda doğayla uyumlu şekilde hayatını sürdüren insan, doğa karşıtı bir anlayış içinde olmamıştır. Ayrıca bu yüzyıla kadar insanların davranışlarını doğa üzerinde olumsuz yönde harekete geçirecek etkili bir felsefe ya da düşünce akımı da yoktu. Ortaçağa kadar insanlar gözlemlerine dayanarak doğa hakkında fikir yürütmekteydiler. Ancak ortaçağ sonrasında gözlem yerini deney ve bilime bıraktıkça fizik kanunları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gelişen klasik fizik,

çevreye karşı olumsuzlukların ortaya çıkmasında en önemli neden olarak nitelendirilebilir. Fizik kanunları geliştikçe doğa daha fazla keşfedilmeye başlanmış ve bunun sonucunda onun mekanik bir varlık olduğu düşüncesi hâkim olmuştur. Aydınlanma çağına kadar olan süreçte insanı doğanın parçası olarak gören organik doğa görüşü hâkim olmuş ve bu görüş çerçevesinde doğa değerli görülmüş ve kutsal bir varlık olarak algılanmıştır. Ancak Aydınlanma Çağında mekanik düşüncenin gelişimiyle artık insan doğanın bir parçası değil ona hükmetmeye ve kendini ondan üstün bir varlık olarak kabul etmeye başlamıştır. Bacon, Descartes ve Newton gibi filozoflar doğa felsefesindeki her bir belirsizliği ortadan kaldırmaya ve görüngüleri oluşturan görünmeyen mekanizmalar ile günlük yaşamdaki mekanizmaların tamamen benzer olduğunu göstermeye çalışmışlardır (Özel, 2007: 208).

Aydınlanma Çağı, ortaçağın din egemenliğinden kurtulduğu, aklın ve deneyin ön plana alındığı bir sürecin başlangıcı olarak ifade edilir. Aydınlanma Çağı her alanda maddeye dönüşün yaşandığı bir dönemdir. Bu çağ insanın merkeze alınmaya başlandığı, siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlerin değişmeye başladığı bir geçiş dönemidir. İnsan merkezli düşünme aydınlanma düşüncesinin temelini oluşturmuş ve modernliğe giden yolu açmıştır (Genç, 2008: 15-17). Aydınlanma Çağı ile birlikte insan doğayı egemenliği altına alabileceğine ve onu gelişen bilim ve teknolojinin yardımıyla denetleyebileceğine inanmıştır. Bir başka ifadeyle, doğa artık insan karşısında keşfedilmeyi bekleyen bir makine gibi görülmüştür (Kılıç, 2008: 67-68).

Aydınlanma dönemi hümanist düşüncüyü kilisenin baskısından kurtararak canlandırmıştır. Bu nedenle hümanizm ile insan merkezli yaklaşım arasında yakın bir bağlantı olduğu kabul edilir. Bu kapsamda her ikisi de maddi unsurlara değer verir ve aşkın dünya anlayışı yerine yaşanan dünyayı önemserler. Maddi değerlere önem veren hümanist anlayışın toplumsal alanda etkisini göstermesiyle birlikte, insanın doğaya bakışı çıkarıcı ilişkiler temelinde yeniden şekillenmiştir. İnsan artık antik yunanda olduğu gibi kendini doğanın bir parçası değil, aksine efendisi olarak görmüştür (Kılıç, 2008: 69-70). Diğer taraftan Rönesans'la ön plana alınan insan aklı 17.yüzyıl'da daha da önemli hale gelmiştir. Akılcılık, aydınlanma öncesi var olan dogmatik inançlara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış ve her şeyin üstünde olan bir değer olarak kabul edilmiştir (Kılıç, 2008: 96-97). Bu çağda ortaya çıkmaya başlayan bu görüşlerin çoğu 20.Yüzyıl'a kadar birçok filozof tarafından kabul edilmiştir (Genç, 2008: 15-17).

Aydınlanma döneminde, evren hakkında önceden var olan fikirleri derinden etkileyen ve mekanik doğa görüşünü oluşturan bilim adamlarının görüşleri aşağıda başlıklar halinde ortaya konulacaktır. Bu dönüşümde köşe taşı olan, Kopernik, Kepler, Galileo, Bacon, Descartes ve Newton gibi düşünürlerin insan-çevre ilişkileri bağlamındaki görüşleri ele alınacaktır.

1.4.1. Kopernik ve Doğa

Kopernik'in buluşlarına kadar dünyanın, evrenin merkezi olduğuna inanılmaktaydı. Bu inanca göre, sadece dünya değil insan da dünyanın merkezine alınmakta ve evrenin var olma nedeni insana dayandırılmaktaydı. Ancak dünyayı merkeze alan bu anlayışı ilk olarak kökünden sarsan Kopernik olmuştur. Kopernik dünya merkezli bu sistemi değiştirerek, 1500'lü yıllarda güneş merkezli bir sistemi ortaya koymuştur. Dünya'nın da diğer cisimler gibi olduğunu ve onlardan herhangi bir farkı olmadığını savunmuştur (Özel, 2007: 213).

Güneş merkezli sistem kendinden önceki tüm varsayımları yıkmış ve sadece dünyanın değil, üzerinde yaşayan insanın da merkez olmadığını savunmuştur. Güneş merkezli bu sistem ağırlığını daha çok 17.yüzyılda hissettirecek olan mekanik dünya görüşüne giden yolun ilk aşaması olarak değerlendirilebilir. Bu sistem ortaya konulduktan sonra evreni kendi içinde kapalı matematiksel bir makine olarak gören modern doğa anlayışı, onda var olan değeri yadsıyarak onu somut bir varlık olarak nesneleştirmiştir (Pakoğlu, 2010: 12).

Genel anlamda Kopernik'in sistemiyle birlikte önceden var olan, organik ve canlı olarak ifade edilen evren kavramı yerini mekanik şekilde işleyen dünya anlayışına bırakmış ve bu anlayış modern çağlarda egemen olan bir görüş haline gelmiştir. 17.yüzyılda Descartes, Bacon ve Newton gibi bilimcilerin katkılarıyla tasarlanan doğa matematiksel şekillerle ifade edilen ve analitik akıl yönteminin uygulandığı yeni bir yöntemin egemenliği altına girmeye başlamıştır. İnsan da, Tanrı yaratılışının bir şekli iken artık Tanrının görkemli konumuna el koymuş bir konuma yükselmiştir. Bir başka ifadeyle, hümanist anlayış etkin bir konuma ulaşmıştır. Akla dayalı olan yeni bir sistem kurulmuş, önceden var olduğu iddia edilen bütün inanışlar derinden sarsılmış ve bu durum ciddi bir dönüşüme yol açmıştır. Evrende, matematiksel bütünlüğün varlığını ortaya çıkarmaya başlayan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Kopernik'in keşfi insanın hayal gücünü derinden etkilemiş ve hedeflerinde büyük dönüşümlere neden olmuştur. Bu hipotezle insanlar, yıldızlara isim verebilen ve bir yıldızın sahip olduğu alanı inceleyebilen bir yeteneğe sahip olmuştur (Can, 2009: 103). Artık insan küçük ve sınırlı bir evrende yaşamadığını öğrenmiş ve olup biten her şeye daha farklı yaklaşmıştır.

1.4.2. Kepler ve Doğa

Kepler, Kopernik'in ortaya çıkardığı sistemi bilimsel olarak geliştirmeye ve ona sade bir matematik formu yüklemeye çalışmıştır. Şöyle ki; bilimsel konuların nitel bir şekilde değil, nicel bir şekilde, sayısal bir dil kullanılarak ifade edilmesi Kepler ile olmuştur (Özel, 2007: 213). Pythagorasçı anlayışın doğayı sembollerle dolu, ahenkli uyumundan oluşan geometrik bir yapı olarak tanımlamasından etkilenen Kepler de dünyanın her yerinde geometrik kanunların geçerli

olduğunu savunmuştur. Ona göre Tanrı evreni düzenli ve uyumlu bir şekilde yaratmıştır ve bu düzeni sağlayan dünyanın her yerinde geçerli olan geometrik kanunlardır (Aslan, 2007'den aktaran: Tan, 2011: 12). Kepler, Geliştirilen güneş merkezli sisteme kilisenin karşı durmasına rağmen bu sistemin dinsel inanışlara aykırı olmadığına inanmıştır (Taslaman, 2008: 32).

Kepler'e göre doğanın mekanik yapısı bir takım ruhsal güçlerle açıklanabilecek durumda değildir. Doğanın yapısı matematiksel dile uygundur ve şeyler ile olgular arası ilişkiler niceliksel oran ve orantılarla açıklanabilir. Kepler yaptığı gözlemler sonucu güneş sistemi içinde yalın geometrik oranlar bulmuş ve gök cisimlerinin düzenlenişinin genel yapısını keşfettiğine inanmıştır. Ancak Kepler'in en önemli başarısı gezegen yörüngelerinin daire biçiminde değil de elips şeklinde olduğunu keşfetmiş olmasıdır. Yüzyıllardır süregelen dairesel yörüngeler inancını yıkmış ve bilimde yeni bir yaklaşımın öncüsü olmuştur. Kopernik'in güneş merkezli sistemini kullanarak gezegen hareketi kanunlarını formüle etmiştir (Skirberkk ve Gilje, 1999: 213-214).

1.4.3. Galileo ve Doğa

Galileo, icat ettiği teleskopu kullanarak gökyüzünü incelemiş ve yerin evrenin merkezi olmadığına, güneş'in etrafında dolandığına ilişkin Kopernik'i destekleyen kanıtlar ortaya koymuştur. Teleskop sayesinde Güneş yüzeyindeki lekelerin hareketlerini ve Ay'ın günlük ve aylık sallantılarını da gözlemlemiştir. Galileo bu sayede uzaydaki olayların bilimsel gözlemine teleskopun olağanüstü marifetlerini uygulamış ve eski kozmoloji hareketini önemsiz hale getirmiştir. Bu çalışmalarından dolayı onun adı bilim tarihine evrenin gözlenebilen sınırlarını en fazla genişleten bilim adamı olarak geçmiştir. Galileo, bilimsel anlayıştaki asıl değişmeyi düşen cisimler yasasını keşfederek gerçekleştirmiş ve bu yasa daha sonra Newton tarafından biçimlendirilerek klasik fizikte önemli bir hale getirilmiştir. Çalışmalarının temelini geçerli bir bilimsel kuram olarak Kopernik'in hipotezini yerleştirmiştir. Keşfettiği doğa yasalarını formüllestirmek için matematiksel dilin kullanımıyla bilimsel deneyi birleştiren ilk kişi olmuştur (Jaspers, 2005: 165-171). Ayrıca Galileo, bu özelliğinden dolayı modern bilimin babası sayılmış ve doğaya egemen olmayı modern bilimin bir amacı olarak düşünmüştür (Capra, 2014: 63).

Galileo'nun bilimsel çalışmaları, Kopernik, Kepler çizgisi paralelinde olmuş ve çalışmalarının sonuçları Newton'u da etkilemiştir. Galileo doğayı, Kepler'e benzer şekilde matematiksel bir dil kullanarak şifreli olarak ele almıştır. Bu noktada Galileo'nun gerçek dünyası soyut olarak var olan matematik bağıntıların ideal dünyasıdır. Bu modele göre gerçekleşen ve onun gibi kusursuz olmayan maddesel dünya bu ideal dünyanın eksik de olsa bir gerçekleşmesi idi. Bu nedenle, maddesel dünyayı gerektiği gibi anlayabilmek için ona gerçek kaynağı olan matematik bağıntıların egemen konumundan bakılmalıdır (Westfall, 2015: 38).

Doğaya yöneldiğimizde gördüğümüz sayı, şekil, büyüklük, hareket, konum gibi, cisimlerden ayrılması imkânsız olan ve matematiğin diliyle ifade edilebilen nitelikler, doğanın birincil nitelikleridir. Koku, tat, renk, sıcaklık-soğukluk, sertlik-yumuşaklık, gibi nitelikleri ise ikincil niteliklerdir. Bu ikincil niteliklerin doğada herhangi bir karşılığı yoktur ve gerçek dünyada bulunmazlar. Bunlar sadece algılayabilen kişilerde bulunabilen öznel niteliklerdir. Bu kapsamda Galileo'ya göre varlıklar hakkında objektif, mutlak, değişmez bilgi edinmek deney ve gözlem yardımıyla ve ölçme yoluyla, yani matematik bir dil kullanmak suretiyle olur. Bunu da ancak birincil niteliklerle gerçekleştirebiliriz. İkincil nitelikler ise öznel ve değişebilir olduğundan kesinlik göstermez, bu yüzden bilimsel açıdan önemsizdirler. Böylece insan ve doğa kesin çizgilerle birbirinden ayrılır ve doğa kendi mekanik işleyişini sürdürür (Ünder, 1996: 39). İnsan ve doğa arasındaki bu ayrışmayla aslında modern doğa bilimi, bir benzeşimden başka birine geçiyordu. Şöyle ki; Antik Yunan'da doğa, makro evren olarak nitelendirilen doğa ile mikro evren olarak nitelendirilen insan arasındaki ilişkiye bağlıydı. Rönesans'tan itibaren doğa, Tanrı'nın uğraşı olan doğa ile insan işi olan makine arasındaki ilişkiye dayandırıldı. Bu durum, makine yapımı ve kullanımıyla sağlam temellere oturtuldu. 16.yüzyıldaki bu gelişmeler mekanik dünya görüşünün oluşmasında önemli etkilere sahip olmuştur (Collingwood, 1999: 19).

Galileo'nun Tanrıya bakış açısı ise; Tanrı doğayı yaratmıştır, insan ise duyu organları aracılığıyla onu algılayabilir. Bu bağlamda ona göre, Tanrı ve insan doğadan aşkın bir konumdadır. Çünkü Galileo'da doğa salt niceliklerden oluşur. Doğaya sahip olduğu nitelikleri kazandıran ve onu yaratan tanrıdır. Onu duyuları aracılığıyla algılayan da insandır. Bu algı değişikliklerinden dolayı, 17.yüzyılda bilim tamamen madde dünyası olarak algılanmış, niteliksel özelliklerini tamamen kaybetmiş ve niceliksel anlamlar yüklenerek ifade edilmiştir. Doğa artık canlı bir organizma olarak değil hareketsiz bir madde olarak tasarlanmıştır (Collingwood, 1999: 121-122). Diğer bir söyleyişle, Galileo'ya göre Tanrı, matematiksel şekillerle doğanın kitabını yazmıştır (Dorman, 2011: 51). Madde yeni bir anlam kazanmış ve antik yunanda var olan her şeyin kendisinden yapılmış olduğu bir töz olarak değil, artık niceliksel olarak hareket eden varlıkların bütünü olarak tanımlanmıştır.

1.4.4. Bacon ve Doğa

Bacon, kutsal ve metafizik inançları reddederek çalışmalarına başlamıştır. O bu inançları bilimsel bilginin önüne konulmuş engeller olarak düşünmüştür. Cennetten kovulmayla insan doğa üzerindeki denetimini kaybetmiş ve bilim insana eski gücünü ve egemenliğini yeniden canlandırıp geri vererek bu kaybı nispeten de olsa telafi edebilme imkânı vermiştir (Kılıçoğlu, 2015: 345-346). Bu bağlamda doğaya yönelik algının değişmesine yol açan mekanik anlayışın en önemli savunucularından biri Bacon olmuştur. Onun felsefesinin temelinde bilim vardır ve doğaya yönelik her türlü metafizik düşünceye olumsuz yaklaşmıştır. Bir başka ifadeyle, ona göre doğanın özü

sadece bilimle anlaşılabilir. Bacon doğayla ilgili metafizik düşüncelerini şu şekilde ortaya koyar: “Bir zihnin tabiat ve eşyanın prensipleri hakkındaki soyut fikirlerinin ne olduğunu bilmek, insanların işleri için pek az önemlidir” (Pakoğlu, 2010: 18).

Bacon’a göre, insanların güçlü olabilmesi ve doğayı egemenlik altına alabilmesi için etkili bir yönteme ihtiyaç vardır. Bacon bu yöntemi de, doğa üzerinde yapılacak araştırmalarla doğayı kontrol altına alabilecek, gözlem ve deneye dayanan “tümevarım”dır (Topdemir, 2011: 105). Bacon, tümevarım yönteminin bilimleri ilerleteceğine ve geliştireceğine inanmıştır. İnsanlar doğayı daha iyi tanıyacak ve doğanın formlarını, bir başka deyişle doğanın kanunlarını daha iyi anlayacaktır (Bacon, 2012: 104-105). Böylece doğanın gerçek bilgisine ulaşılabilir ve doğa hâkimiyet altına alınabilir. Diğer bir söyleyişle, doğa bir takım doğaüstü marifetlerle değil, ancak doğa kanunları ve kuralları öğrenilerek kontrol altına alınabilir. Bu kuralları da ortaya çıkarıp öğrenmemize yardımcı olacak yöntem tümevarımdır. Bilim insanının görevi söz konusu kanunları bulup ortaya çıkarmaktır, yani kesin bilgiye ulaşmaktır. Çünkü doğa, ancak kuralları bilinirse kontrol altına alınabilir. Bacon’un görüşünde, bilgi ile insan gücü eş anlamlıdır. Bilimsel bilgi geliştikçe insan hataları minimuma indirilir (Topdemir, 2011: 105).

Bacon doğanın gerçek bilgisine bilimsel yollarla ulaşılabilirliğini düşünmüş ve insanı doğanın hâkimi olarak görmüştür. Bacon bu düşüncelerini ise şu şekilde ifade etmiştir (Tan, 2011: 13):

Bacon'a göre bilim bütünüyle pratiğe yönelmeli. Doğaya emredilmeli, itaat ettirilmeli. Doğayı kontrol edebilmek için onu anlamak gerekir. İstedığımız sonuçları elde etmek istiyorsak, doğada işleyen nedenleri bilmeliyiz. Bacon insanın temel çabasını, evren üzerinde insanın gücünü ve üstünlüğünü kurup yaymak olarak görür. İnsanın evrendeki yeri evrenin bütününe hâkim olmaktır. Bacon insanı doğanın lütfuna, insafına bırakmak istemez. Tam tersine, doğanın insanın emrinde olmasını ister.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Antik çağlarda insanların doğa hakkında edindikleri bilginin amacı doğa ile uyum içinde yaşayıp düzenini korumaktır. Bu zamanlarda edinilen bilgiler Tanrının kutsallığını ve doğanın düzenini örnek alarak onunla iç içe ve uyumlu şekilde yaşamaktır. Ancak Bacon’la birlikte bu anlayış derinden sarsılmıştır. Bacon formülleştirdiği tümevarım yöntemi ile birlikte bilginin amacını değiştirmiştir. Bacon’dan sonra bilgi doğaya hükmetmek ve onu egemenlik altına alma amacı taşımaya başlamıştır. Günümüz açısından değerlendirilecek olursa hem bilim hem de teknolojinin amacı ekolojik anlayışa karşı bir şekilde, bilgiyi doğaya hükmetmek amacıyla kullanmaktır. Ayrıca insanın doğaya egemen olma anlayışı insanın insan üzerinde egemenlik kurma anlayışından da kaynaklanmıştır. Şöyle ki; Bacon doğayı bir kadına benzetmiştir. 17.yüzyılda cadı mahkemelerinde kadınlara uygulanan işkencelere şahit olmuştur. Modern bilimsel yöntemin güç ve iktidarı dayatan bir özelliğine sahip olduğunu düşünür. Tümevarım yöntemi sayesinde modern insan, doğayı kendisinden yararlandığı, ama kendisine karşı sorumlu olan bir eş

gibi değil, tam aksine değersiz bir kadın gibi görmektedir. Ahlaki açıdan doğa herhangi bir değeri olmayan basit bir meta olarak değerlendirmektedir (Can, 2009: 104).

Bacon'la birlikte insan aklını kullanarak çevreyle dostça yaşaması yerine doğal kaynakları kendi çıkarı doğrultusunda kullanmaya başlamıştır. Bilimin gelişmesiyle birlikte insan aklını kullanarak kendini merkeze almış ve önceden var olan din ve gelenekler bilimin gelişmesiyle etkisini kaybetmiştir. İnsan aklını doğayı hâkimiyet altına almak için kullanmıştır.

1.4.5. Descartes ve Doğa

Descartes'e göre, insan doğayı egemenlik altına aldığı ölçüde mutlu olur. Ancak doğayı egemenlik altına alma fikri Ortaçağ'da hâkim olan skolâstik düşünceyle olmaz, çünkü Descartes bu düşünce yapısının doğru bilgiyi elde etmeye uygun olmadığını düşünmektedir (Descartes, 1967: 10).

Gerçeğe ulaşmak için doğru ve etkili bir yöntem gerekir. Descartes'in anlayışına göre, klasik mantıkta, bilinenler başkalarına öğretilir, genç zekâlar çalıştırılarak onlara bir disiplin kazandırmak yararlı olabilir, ancak yeni bilgiler elde etmekte bu mantık işe yaramayabilir. Ona göre, mantıkta biçim ve içerik ayrılmıştır. Oysa bilgide biçim ve içerik birliktedir (Descartes, 1967: 10). Doğru bir yöntem ortaya çıkarmak için analiz yöntemini deneyen Descartes bu sayede analitik geometrinin gelişmesini de sağlamıştır. Bu buluşunda geometri ile analiz arasında bir ilişki kurar ve aynı şekilde matematik ve diğer bilimler arasında da ilişkiler kurulabileceğini savunur. Ona göre bir bilimdeki her şey sayı ve ölçüden ibarettir. Bundan dolayı da Descartes bilim de kesinliğin matematikle sağlanacağını savunur (Gökberk, 2016: 231). İnsan öğrendikçe, bilgisini geliştirdikçe doğayı hâkimiyeti altına alır ve insan, aklını doğru yöntemlerle kullanması durumunda amaçladığı her şeye ulaşabilir.

Descartes felsefesinin temeli her şeye şüpheyle yaklaşmaktır. Yöntemini oluştururken o güne kadar bildiği her şeyden şüphe eder, hatta kendi sahip olduğu bedeninden dahi şüphe ederek çalışmasına başlamıştır. Çalışmasının asıl amacı da bu şüpheden kurtulmak ve hakikate ulaşmaktır. Bu şüpheyi aşmak ve net bir ifade ortaya koyabilmek için *düşünüyorum o halde varım* önermesini savunarak, insan doğasını ve cisimleri düşüncenin içeriğinden hareket ederek açıklamaya çalışmıştır. Bu önermesinde zihinsel kavrayışı, sezgi olarak niteleyerek gerçek ve kesin bilgiye sezgi ve tümünden gelim ile ulaşabileceğini savunmuştur. Bu araçlar Descartes'in meydana getirmeye çalıştığı bilgi sisteminin temelini oluşturmaktadır (Can, 2009: 105). Descartes "sarsılmaz bir bilim" arar ve bu arayışı onu matematiğe götürür. Yalnızca matematiğin yürüdüğü yolla sarsılmaz bilime ulaşacağına inanan Descartes, bu sarsılmaz bilimin en güzel örneklerinden biri olan "analitik geometri"yi geliştirerek görüşünün doğruluğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Descartes analitik

geometrinin bizi, “açık ve seçik” bilgiye ulaştıracağını savunur. İncelenen nesnenin son ve yalın unsurları ile bunlar arasındaki ilgiler kavranırsa, bilgi açık ve seçiktir. Bir başka ifadeyle, Descartes’te objeleri açık ve seçik olarak bilmek, doğru olarak bilmek anlamına gelmektedir. Descartes analitik yöntem sayesinde sorunları parçalara bölerek, onları kendi mantıksal yapıları içinde açıklamaya çalışmıştır. Descartes’in bu çözümleyici yöntemi bilimin ilerlemesindeki en önemli gelişmeler arasında yer almıştır (Gökberk, 2016: 231-232).

Descartes felsefesinin en önemli özelliklerinden biri düalist yapıya sahip olmasıdır. Diğer bir deyişle onun felsefesinde kartezyen ayırım olarak bilinen ruh ve beden ayırımı vardır. Ona göre, zihne ait olan her şey bedenin dışındadır, bedene ait olan her şey de zihnin dışındadır. Descartes bu anlayış doğrultusunda bedeni bir makine olarak görür ve her şeyin denetlenebilir olduğuna inanarak teknolojik açıdan araçsal doğa görüşünü de kabul etmiş olur. Descartes’in kartezyen anlayışına göre, doğada var olduğu kabul edilen tüm hedefler ona insanlar tarafından dış bir müdahaleyle kazandırılır. Bundan dolayı, bu anlayış makine-evren-görüşünü sağlam bir yapıya kavuşturmuştur. Makine evren anlayışına göre, doğa kayıtsız ve anlamsızdır, kendine özgü bir anlamı da yoktur. Doğaya atfedilen çoğu özellik asıl önemli olan insana göre bir eksiklik ya da yetersizlik olarak ifade edilmiştir. Doğanın anlamı insanın bilincindeki keyfi durumlara göre değer kazanır duruma gelmiştir. Mekanik bir sistem olan kartezyen evren anlayışı, Batı kültürünün ayırıcı niteliği haline gelen doğanın tahrip edilmesi ve sömürülmesi için bilimsel bir amaç olarak kullanılmıştır (Can, 2009: 106-107).

Descartes’e göre bir makine, onu yapanın faydasına olacak şekilde oluşturulur ve o makinenin kabiliyeti kullanıcısının çıkarları doğrultusunda faaliyette bulunur. Bu anlayış doğrultusunda ona göre doğa, ruhsal bir özelliği olmayan salt maddedir. Dolayısıyla doğa değersizleştirilmiş, edilgen bir konuma indirgenmiş ve yaratıcılıktan yoksun bırakılmıştır. Descartes ve onun gibi mekanik anlayışı savunanlara göre doğa artık saydamlığını yitirmiş, kendine ait bir hedefi olmayan değersiz bir varlıktır. Dış dünyada yer alan nesnelere sadece yer kaplama, şekil ve büyüklük gibi özelliklerinden oluşur. Doğanın sahip olduğu herhangi bir manevi özelliği yoktur (Can, 2009: 106). Descartes’in gerçekleştirdiği bu dönüşümü Bumin (2016: 48) şu şekilde ifade eder: Bu dönüşüm “içinde insan zekâsının kendi gücüne dayanarak yöntemli kuşkunun özenle hazırladığı yolda, bir düzeni keşfedebileceği ve giderek doğanın efendisi bir felsefi çevrenin oluşturulması anlamına gelmektedir”.

Diğer taraftan Descartes evrendeki her şeyin canlı ve cansız varlıklar arasında ayırım olmaksızın aynı maddeden meydana geldiğini düşünmüştür. Bu ifadesi Antik Yunandaki filozofların görüşleriyle benzerlik taşımaktadır. Ancak Descartes’te tabiattaki her şey hayvanlar ve bitkiler dâhil olmak üzere birer makinedir. Diğer taraftan, insan vücudunun yapısı ve işleyişini de makinelerin işleyişine benzettiği bazı yönler olsa da insanı tam bir makine olarak görmemiştir.

Çünkü insanın düşünme yeteneğine sahip olması onu makineden ayırır. Ona göre, hayvanların makinelerden farkını belirtecek her hangi bir kanıt yoktur. Hayvanların böyle bir yeteneği olmadığı için organlarının durumuna göre doğa onları hareket ettirir. Ancak insanların makineler gibi olmadığını belirten iki özellik vardır. Bunlardan ilki, insanlar düşüncelerini başkalarına iletirken söz ve işaretler kullanırlar, makinelerin söz ve işaretler kullanarak başkalarına bir şey aktarması imkânsızdır. Diğer özellik ise, makineler birçok şeyi insanlar gibi hatta insanlardan daha iyi yapabilirler, ancak yaptıkları bazı şeyleri biçime göre hareket ettirdikleri ortaya çıkar. Dolayısıyla insanları akli her zaman ve her fırsatta yönlendirebilir. Ancak makineleri her şartta hareket ettirecek kadar pratik ve uygulanabilir alet bulunması mümkün değildir (Gündoğan, 1995: 52).

Öte yandan Descartes'in Tanrıya bakış açısı ise şöyledir; Tanrı vardır ve hiyerarşik olarak en üstte yer alır, ondan sonra düşünen varlık olarak insan gelir. En altta ise maddi herhangi bir düşünme özelliği olmayan canlı ve cansız varlıklar vardır. Descartes'in oluşturduğu bu hiyerarşide insan bu varlıklar ile tanrı arasında bir konumda yer alır. Descartes felsefesinde Tanrı, insanın hükümdarı, insan ise dünyanın hükümdarıdır. Bir başka ifadeyle, Tanrı düşünme özelliği olan insanı yaratmış ve aynı maddeden gelen tüm evreni de onun emrine vermiştir (Uslu, 1991: 53-54). Descartes'teki Tanrı anlayışından da açıkça görüleceği üzere doğa kendine özgü herhangi bir değeri olmayan, kendisine hükmedilecek bir madde gibi görülmektedir.

Sonuç olarak, Mekanik anlayış içinde Descartes'in önemli bir yeri vardır. Descartes'in mekanik doğa anlayışını üç şekilde özetleyebiliriz. İlk olarak düalist yani kartezyen anlayışa sahip olduğundan dolayı ruh ve bedeni birbirinden ayrı ve uzak kavramlar olarak ifade eder. Bunun en önemli sonucu, önceden sahip olunan manevi niteliklerin katı bir şekilde maddi dünya dışında bırakılmasıdır (Westfall, 2015: 49-50). Bu bakış açısına göre insan bedeni de dâhil insanın ruhu dışında kalan her şey maddedir ve bunların hepsi mekanik ilkelerle ifade edilir. Çevreyi inceleme alanı içine alan filozoflar, insan dışındaki varlıkları bu şekilde ifade eden kartezyen anlayışı, çevre sorunlarının nedeni olan felsefi kök olarak ifade ederler (Ünder, 1996: 42-43). Bu anlayış, insan dışındaki varlıkların basit bir madde olarak görülmesine ve doğa kullanılırken herhangi bir vicdani sorumluluk hissedilmemesine neden olmuştur. İkinci olarak yukarıda belirtilen insanın, hem bedene hem de ruha sahip tek canlı olarak kabul edilmesiyle, başta hayvanlar ve diğer canlı varlıkların da ruhsuz makineler olduğu fikridir. Üçüncü olarak, ona göre bilimsel bilgi doğayı kontrol etmek ve ondan yararlanmak için kullanılan bir araçtır. Dolayısıyla Descartes için de doğa, Bacon'da olduğu gibi, kendisine egemen olunacak, kendi amaçlarımıza göre kullanılacak büyük bir makinedir (Ünder, 1996: 43). Descartes doğayı kendine ait bir değeri olmayan yapı olarak görmüş ve oluşturduğu hiyerarşide onu insandan daha düşük bir konuma yerleştirmiş ve sıradanlaştırmıştır.

1.4.6. Newton ve Doğa

Newton, 17. yüzyıl'dan günümüze kadar etkisi her alanda hissedilen mekanik anlayışı en sistemli hale getiren bilim adamıdır. Doğa ve evren görüşü, aynı yüzyıllarda yaşamış ve mekanik anlayışı savunmuş filozofların görüşüyle benzerlik taşımaktadır. Newton'un bilime en büyük katkısı matematiksel yasalarla doğayı formüle etmeye çalışmasıdır. Bu doğrultuda Newton kendisinden önce çalışmalar yapmış olan mekanikçi filozofların bir sentezini de yapmıştır (Yaylı, 2006: 71).

Descartes'in tümdengelim ve Bacon'un tümevarım yönteminin sentezini yaparak gerçek anlamda kendi bilim anlayışını ortaya koymuştur. Bir başka ifadeyle, Newton, sistematik deneycilikte Bacon'u, matematikte ise Descartes'i geçerek bu iki anlayışı birleştirmeyi başarmış ve günümüze kadar uzanan bilimsel gelişimin temelini oluşturmuştur (Uslu, 1991: 43).

Newton'un başarısı kendinden önceki bilim adamlarının sentezini yapmış olmasına dayanır. Nitekim bu durumu vurgulamak için Newton şöyle söyler: Kendimden önceki bilim adamlarından daha fazlasını yapabildiysem bunun nedeni devlerin omuzlarına çıkabilmiş olmamdır (Strathern 1997'den aktaran: Özdemir, 1999: 38). Modern bilimin başarısındaki en önemli özellik de zaten gözlemlerle birleştirilen matematiksel çıkarımlardan kaynaklanır. Diğer bir deyişle, Newton'un anlayışında, bilimsel yöntem gözlemlerle başlar, ancak bu yeterli değildir, gözlemler matematiksel ifadelerle açıklanır. Newton'un bilimi de kendinden önceki Kopernik, Kepler ve Descartes gibi filozoflara benzer şekilde evrende meydana gelen her şeyin matematiksel bir dille ifade edileceğine dayanıyordu. Newton'a göre sayılamayan ve nicel bir dille ifade edilemeyen şeylerin bilimsel bir değeri olmadığından bilimde duyular üstü aşkın bir bilgi anlayışı yoktur. Böylece kartezyen anlayış doğayı sömürmenin önemli bir dayanağı haline gelmiştir. Gelişen bilimsel bilgi insanoğlunu doğanın efendisi konumuna getirmiştir. Bilim mekanikleştiği oranda insanlar doğayı bir sömürü aracı olarak ve kendilerine hizmet eden değersiz bir köle gibi görmeye başlamışlardır (Yaylı, 2006: 71).

Newton'un görüşünde, Tanrı başlangıçta maddesel parçacıkları ve aralarındaki güçler ile hareketlerin temel yasalarını oluşturmuş ve bu parçacıklara ilk hareketi verdikten sonra başka hiçbir müdahalede bulunmamıştır. Evren belirli kanunlara göre varlığını sürdürmektedir. Evren bu şekilde harekete geçirilmiş ve hiç değişmeyen bu kanunlarla uyum içinde bir makine gibi çalışmaktadır. Ona göre evren nedensel özelliklere sahip mekanik bir yapı gibidir. Meydana gelmiş olan her şeyin mutlaka bir nedeni olduğu gibi, bu şeyler ilerisi için de kesin etkiler meydana getirirler. Bu etkiler doğa kanunları sayesinde önceden bilinebilir ve bunlar sayesinde doğanın matematiğe dayanan işleyiş kuralları ortaya konulabilir. Newton, bu sistemin herhangi bir

parçasının, herhangi bir andaki durumunun bütün ayrıntılarıyla bilinmesiyle kesin tahminlere ulaşılabileceğine inanmaktadır (Yaylı 2006: 72).

Newton, Tanrıyı kendi ilahi yasalarıyla dünyaya hâkim olacak şekilde yönetmeye çalışan monarşik bir lidere benzetmiştir. Ancak Newton biliminde olgular ilahi değildir ve onun bilimi böyle bir Tanrının varlığını kabul etmeyince, ilahi unsurlar bilimsel anlayış içinde önemsenmeyerek geçerliliğini kaybetmiştir. Bunun sonucunda günümüzde de belirgin bir şekilde hissedilen doğaya karşı önceden var olan manevi değerlerin etkisi azalmış ve doğaya yönelik manevi anlamda bir eksiklik oluşmuştur. Diğer bir deyişle doğa, mekanik bir yapı gibi değerlendirilmiştir. Kartezyen anlayış, makine gibi işleyişe sahip dünyayı, gözlemci olan insanı hesaba katmadan nesnel bir şekilde betimlenebilecek bir sistem olarak değerlendirmiştir. Bu anlayış doğaya karşı özellikle 17. yüzyıldan günümüze kadar oluşan bütün bilimlerin temel bir ideali haline gelmiştir (Yaylı, 2006: 72). Newton'un doğa görüşü hakkında, Kılıoğlu (2015: 346) aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

Doğa artık, farklı olguların bir toplamı, gizemli etkilerin bir biresimi, sorgulanamaz bir Tanrı'nın anlaşılmasız simgeleriyle örülü bir kanaviçe değil, anlaşılabilir güçlerden müteşekkil bir sistemdi. Tanrı bir matematikçiydi ve hesapları insan aklı için kavranılamaz değildir.

18.yüzyıl'a gelindiğinde ise mekanik dünya görüşünün ağırlığı her alanda daha fazla hissedilmiş ve fizik bütün bilimlerin temeli konumuna gelmiştir. Evrenin makine gibi algılanması ve onu iyi öğrenmenin yolu olarak da Newtoncu mekanik görüş temel olarak alınmıştır.

18. ve 19. yüzyıl bilimleri de bu görüşün temeli olan kartezyen anlayışın kaçınılmaz sonuçlarıdır. Descartes, Kartezyen anlayışı fizik, astronomi biyoloji ve psikoloji gibi pek çok alana uygulayarak bu alanlarda mekanistik görüşün ana ilkelerini hazırlamıştır. 18.yüzyıl ve sonrasındaki bilimciler insanın doğası ve toplumla ilgili programlara Newton'cu mekaniğin ilkelerini de uygulayarak kartezyen anlayışı daha da geliştirmişlerdir. Gelişen kartezyen anlayış pek çok bilim dalını etkilemiştir (Can, 2009: 109).

Newton'cu bilim anlayışı, akılla anlaşılacak mekanistik ve determinist bir özellik öngörür. Bu anlayış sayesinde artık tek tek nesnelere metafizik açıdan sorgulanmasına gerek yoktur. Çünkü doğanın rasyonel şekilde işlediği ve bu işleyişi insanların akılları yoluyla kavrayabildiği yöntemler geliştirilmiştir. Newton'cu anlayış, doğayı anlamadan, insanı ve toplumu anlayabilecek kadar kapsamlı bir uygulamaya sahiptir. Onun sistemi ayrıca Batı toplumunun yeniden oluşturulması konusunda önemli rol oynamıştır (Ural, 2015: 16).

Newton'a göre bilim, ölçülebilir olanı inceleyebilir ve ancak ölçülebilir olan bilimin konusu olabilir. Bu bakış açısı mekanik anlayışın temel özelliğini oluşturmuş, ayrıca bu dönemlerde sadece

bilimleri değil felsefe aracılığıyla günlük yaşamı da etkilemiştir. Şöyle ki; artık günlük yaşamdaki olguların, hatta günlük yaşamın kendisinin rasyonel olarak algılanması ortaya çıkmıştır. Newton'cu bilimle akıl, hiç olmadığı kadar insanın günlük yaşamında etkin hale gelmiştir (Ural, 2015: 17-18).

Öte yandan, Newton'un en büyük katkılarından biri fiziki nesnelere hareketini ortaya çıkaran çekim yasasıdır. Newton hem gök cisimlerin hem de yeryüzünde hareket eden nesnelere hareketlerini tek bir formülle ifade etmiştir. Newton'un çekim yasası Kepler ve Galileo'nun çalışmalarının bir toplamı gibidir. Yasanın önemi her türlü fiziki nesne arasında nitel özellikleri dikkate alınmadan, "kütle, hız, ivme" gibi ölçülebilen nicel özellikler kullanılarak bağlantı kurulabilmesidir. Buna göre her nesne kendi amacını ve hareket sebebini kendi içinde barındırır. Newton'cu bilim anlayışı bu dönemlerdeki bütün bilimlerin temelini oluşturmuş ve bilimler bu anlayış doğrultusunda gelişmeler göstermiştir (Ural, 2015: 17).

Newton fiziğindeki başarıları insan aklına güveni artırmış ve bu durum aydınlanma düşüncesinin oluşmasında da önemli bir rol oynamıştır. Newton'un bilimdeki başarılarıyla birlikte fizik bilimleri zirve noktasına ulaşmış ve fizik; biyolojiden felsefeye, tarihten sosyolojiye kadar bütün bilimler için bir model olarak gösterilmeye başlamıştır. Bu gelişmeler Newton ve ondan etkilenen Laplace gibi bilim adamlarının etkisiyle, evreni büyük bir makine gibi gören *determinist-mekanik* bir evren anlayışı giderek gelişmiştir (Taslaman, 2008: 36-37). Bu noktada Laplace'ye de değinmekte fayda vardır. Laplace, bilimsel determinizmi ilk kez sistemli bir şekilde açıklayan kişi olarak kabul edilir. Ona göre, evrenin bütün parçacıklarının belli bir andaki konum ve hızlarına dair bütün ayrıntılarıyla bilen üstün zekânın evrenin geçmişinde olan ve geleceğinde de olabilecek her şeyi bilebilir. Ayrıca Laplace determinizmi dinin değil, bilimin bir gerçeği olarak görmüştür (Taslaman, 2008: 184).

Sonuç olarak, 17.yüzyılda etkin olmaya başlayıp bu etkiyi günümüze kadar sürdüren mekanik anlayışın oluşturduğu fizik bilimi Newton'la zirveye çıkmıştır. Galileo, Kepler, Descartes, Bacon, Newton gibi bilim adamlarının çalışmaları sonucunda fizik ile felsefe iç içe girmiş ve bunun sonucunda ortaya yeni bir görüş olarak mekanik anlayış çıkmıştır. Bu anlayış doğrultusunda fizik, dünyayı açıklayan nicel bir dil olarak kullanılmaya başlamıştır. Newton'un, çekim yasasıyla hareket eden bütün nesnelere içine alacak şekilde tek bir kanunla ve matematiksel bir dil kullanarak dünyayı açıklaması bu nicel dil olgusunu iyice etkin hale getirmiştir. Ayrıca bu nicel ifadeyle Descartes'te olduğu gibi birincil ve ikincil özellikler ayırımını yapmıştır. Birincil özellikler; ölçülebilen ve akılla anlaşılacak hareket, biçim gibi özelliklerdir. İkincil özellikler; sadece duyu organlarıyla algılanabilecek niteliktedir. Newton bilimi açısından önemli olan birincil özelliklerdir. Çünkü ona göre de Descartes'te olduğu gibi ölçülemeyen metafizik değerler önemsizdir. Newton evrenin işleyişini açık olarak ortaya koyan mekanik yasalar keşfetti. Newton'a göre evren, kolaylıkla kontrol edilip yönetilebilecek bir yapıdır. Doğayı basit bir mekanik yapı olarak görme

eğilimi 17.yüzyılda başlamış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Özel, 2007: 214). Diğer yandan temelleri Demokritos’la atılan mekanik evren anlayışında Tanrı’ya yer yoktu, Newton’da ise bu evren anlayışında Tanrı’ya da yer vardı. Bu nokta Newton, doğrudan müdahalelerle ve çoğunlukla da doğa yasalarıyla doğadaki düzeni sağlayan ve evreni yaratanın Tanrı olduğuna inanmıştır (Taslaman, 2008: 35-36).

Newton Fiziğiyle başlayan süreç, Sanayi devrimi gibi süreçlerle devam etmiş ve bugün Batı toplumunun sahip olduğu kültürel yapı meydana gelmiştir. Bu kültürel değerler şu şekilde özetlenebilir (Özel, 2007: 218) ;

- Bilgiye ulaşmada tek yöntem olarak bilimsel yöntemi kabul eder,
- Evreni, maddi yapı taşlarından meydana gelmiş mekanik bir sistem şeklinde kabul eder,
- Ekonomik ve teknolojik büyümeyle başarılı olmuş sınırsız bir maddi ilerlemeye inanır,
- Belirtilen özelliklerin sonucu olarak Batı kültürel değerleri yayılan, zorlayıcı, saldırgan, yarışmacı, çözümleyici ve rasyoneldir.

17. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan bu düşünceler, daha sonraki dönemlerde Batı toplumlarının sanayileşme sürecinde, sahip oldukları değerleri köklü bir şekilde değiştirmiş ve kapitalizmin gelişme dönemlerinde “en az maliyetle en çok kar anlayışı”, doğanın tahrip olmasına neden olmuştur. Ayrıca bu anlayış sanayi devrimi sürecinde doğanın sadece bir hammadde kaynağı olarak görülmesine yol açmış ve doğanın bilinçsizce kullanılmasına neden olmuştur (Özel, 2007: 217-219).

Uslu (1991: 38)’ya göre Aydınlanma Çağının bilim adamlarının geliştirdikleri yöntemler ve özellikle Newton’un yöntemi bilimsel devrime yol açan gelişmelerdir. Bu yöntemler insan hayatında köklü değişikliklere yol açmıştır. Bilimsel gelişmelere kadar insanlar doğada olup bitenleri algılama ve anlamlandırma çabası gösterirken, bilimsel gelişmelerden sonra ise bilgilerini doğayı hâkimiyet altına alacak bir güç haline dönüştürmüşlerdir. Bilim, “kutsal doğa anlayışını”, mekanik kuralara göre işleyen bir doğa anlayışına dönüştürmüştür. Bu dönüşüm özellikle Batı toplumunda yaşanarak günümüz dünyasını etkisi altına almıştır. Başka bir ifadeyle, bilimsel devrim, Ortaçağ sonuna kadar varlığını sürdüren organik anlayışı kökünden değiştirerek, doğanın sömürülme sürecine neden olacak yeni gelişmeleri ortaya çıkarmıştır (Görmez, 2007: 22).

Genel anlamda, Aydınlanma düşüncesi, din ve gelenek gibi toplumsal değerleri insanın özgürleşmesinin önündeki engeller olarak kabul etmiş ve bunlardan kurtulmanın yolunun aklın egemenliğine dayanan bir düzenle tesis edilebileceğini savunmuştur. Diğer bir anlatımla, akıl dışı kavramlar olarak ifade edilen “hurafe” gibi inançlarla beslenen dini geleneklerden kurtulmanın insanı özgürleştireceği görüşü ileri sürülmüştür. Kilisenin toplum üzerindeki baskısına karşı çıkmış ve aklın kilise karşısında özerkleşmesi sürecine girilmiştir. Tabiat ve evren Tanrı tarafından yaratılmış bir değer olmaktan ziyade kendi kurallarına göre işleyen bir makine olarak

düşünülmüştür. Ortaçağda egemen olan Tanrı ve Kiliseye dayalı anlayışın yerine aklın egemenliğini ön plana çıkarmıştır (Türküne, 2010: 486). Aydınlanma ile insan aklı ön plana çıkmış ve doğa, insanın üstesinden gelebilmek, onu hâkimiyeti altına alabilmek için hakkında bilgi edinilmesi gereken bir nesne olarak ifade edilmiştir (Vergin, 2010: 305).

Aydınlanma dönemine kadar geçen süreçte insanoğlunun çevreye bakış açısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Antik Çağdan Ortaçağ'a insan-çevre ilişkileri organik doğa görüşü ekseninde gerçekleşmiştir. Ortaçağ'da kilisenin insanlar üzerindeki baskısı artınca kendini ispatlamak isteyen insan bilime yönelmiştir. Aydınlanma dönemiyle birlikte kendini merkeze alan insan, aklını doğayı hâkimiyet altına almak için kullanmıştır. Bilimsel icat ve keşifler yapılmış ve mekanik evren anlayışı geliştirilmiştir. Bu anlayışla birlikte Antik Çağlar'da doğaya atfedilen kutsallık etkisini kaybetmiş ve doğa değersiz bir meta olarak algılanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SANAYİLEŞME ÇAĞINDA İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİLERİ

Sanayi devrimiyle başlayan süreç insan-çevre ilişkilerini önemli derecede etkilemiş ve başta değişen üretim yapıları olmak üzere pek çok alanda yeni gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde önce sanayi devrimi ve insan-çevre ilişkilerinin dönüşümü incelenmiştir. Daha sonra sanayi döneminde görülen mevcut insan-çevre ilişkilerine tepki olarak ortaya çıkan gelişmelere yer verilmiştir. Bu kapsamda çevre bilincinin gelişimine yönelik çeşitli çevresel/ekolojik hareketler ele alınmıştır. Çevre bilincinin gelişimi ve ekolojik hareketler başlığı altında ilk olarak çevre bilincinin gelişmesinde etkili olan önemli eserler üzerinde durulmuş ve devamında çevresel/ekolojik hareketler incelenmiştir.

2.1. Sanayi Devrimi ve İnsan-Çevre İlişkilerinin Dönüşümü

İnsan doğa ilişkilerinin gelişimine bakıldığında ilkel dönemde insanlar kendilerini doğanın bir parçası olarak görmüştür. Doğayı değiştirmek veya ona herhangi bir zarar vermek gibi amaç içinde olmamıştır. Doğa yüceltilmiş ve kutsal bir yapı olarak tanımlanmıştır. Çünkü ilkel dönemde insanlar hayatlarını devam ettirebilmek için doğaya boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bir başka söyleyişle, yaşamlarını sürdürebilmeleri için doğayla uyumlu bir şekilde yaşamaları gerekmektedir. Şöyle ki, bu dönemde insanlar göçebe bir hayat tarzına sahipti ve yaşamlarını avcı ve toplayıcılıkla sağlamaktaydılar. Doğada var olan hayvanları avlamakta ve yine doğada kendiliğinden yetişen bitkilerden yararlanmaktaydılar. İlkel dönem, insanların elinde doğayı değiştirecek herhangi bir alet veya gücün olmadığı bir dönemdir (Ertürk, 2009: 47-48). Bu dönemdeki bilgi, enerji ve teknoloji doğayı değiştirecek ve doğal kaynakları kullanabilecek yeterlilikte değildir. Söz konusu dönemde toplumlar, doğayı etkileme, değiştirme veya onu kontrol altına almaktan çok doğanın kontrolünde olan ve tamamen doğaya bağımlı biçimde yaşayan topluluklar halindedirler. Avcı toplayıcı toplulukların faaliyetleri, iklim koşulları, bitki örtüsü ve hayvan çeşitliliğine göre belirlenmiştir. Bundan dolayı bu dönemde topluluklar tamamen doğal şartların kontrolü altında yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Yazgan, 2010: 230).

İlkel dönemden sonraki süreçte günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önce insanoğlunun yerleşik hayata geçmesi doğaya değiştirici etkilerde bulunmaya başlamıştır. Ateşin bulunması, avlanmak için bazı aletlerin üretilmesi ve yabancı bazı hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesi gibi gelişmelerin yaşanması sonucunda yerleşik hayata geçmeye başlayan insan, çevreyi de değişime sürüklemiştir. İnsanların yaşam süreci ve üretme güçleri artmış ve böylece insanlar doğaya karşı avantajlar

sağlamıştır. İlkel dönemle başlayan insan çevre etkileşiminin belirtileri yaklaşık olarak 4 000 yıl gibi süreç sonucunda yerleşik tarım düzenine geçilmesiyle insan-çevre arasındaki etkileşimde yeni bir sürecin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yerleşik hayata uyum sağlamaya başlayan insan tarım vb. alanlarda ilerlemeler kaydetmiş ve doğa üzerindeki gücünü çevrenin aleyhine olacak şekilde geliştirmiştir. Yani insanların doğa üzerinde somut etkileri görülmüştür (Ertürk, 2009: 48-51; Ponting; 2000: 34- 35).

Yerleşik yaşama geçildikten sonra insanoğlu aklını kullanmış bunun sonucunda özellikle bilim ve teknolojinin gelişmesiyle keşifler yapmış, hayvanları ve bitkileri evcilleştirmiş, kendi yaşam şekline göre doğayı değiştirmeye başlamış ve varlığını doğaya borçlu hissetmemiştir. Bu düşünce tarzı insanın kendisini doğadan ayrı ve doğadan üstün görmesi sonucunu doğurmuştur. Bir başka ifadeyle, insan merkezli olarak ifade edilen anlayışın belirtileri olabilecek gelişmeler ortaya çıkmıştır. Yine bu düşünce tarzı insan-çevre ilişkisinde doğanın aleyhine olacak şekilde yaşam tarzı değişikliklerinin oluşmasına fırsat vermiştir (Tan, 2011: 24). İnsanın kendini doğadan güçlü görmeye başlaması, çevreyle bağlantısının eskisi gibi olmaması yönünde gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemlerde insan nüfusunun az, teknolojinin eski ve fosil yakıtlar gibi çevreye zarar verecek kaynakların kullanılmaması gibi nedenlerden dolayı önemli çevre sorunlarıyla karşılaşılmamıştır (Keleş, 2009'dan aktaran: Tan, 2011: 24).

Diğer taraftan daha öncede ifade edildiği gibi, Newton ile zirveye ulaşan bilimsel devrim, insanın doğa üzerindeki hâkimiyetinin amacına ulaşmasının son perdesini oluşturmuştur. Bilimsel devrimle başlayan endüstrileşme beraberinde ticarileşme eğilimini de getirmiştir. Bilimin kâr getiren bir sektör haline gelmesi, yeni teknolojilerin ve yeni ürünlerin üretilmesi bilimin endüstrileşmesine neden olmuştur (Uslu, 1991: 55).

Bilim, buharlı makinenin üretilmesine kadar geçen süreçte sanayinin yardımcısı olarak faaliyet gösterirken, buharlı makinenin keşfinden sonra gelişmeyi sağlayan önemli bir faktör olarak görülmüştür. Buhar makinesinin icadı bilimsel düşüncenin sanayide bilinçli bir şekilde uygulanmış olduğunun somut bir göstergesini ortaya çıkarmıştır. Bilim sanayinin tıkanıdığı anlarda onun yardımcısı değil onu geliştiren belirleyici bir etken olmuştur. Bilim bu aşamadan sonra doğanın sınırlarını keşfetmenin de ötesine geçerek doğayı dönüştürmeye başlamıştır. İnsanın doğayı hâkimiyet altına alabilmesi için sadece onun sınırlarını bilmek önceki dönemlerde olduğu gibi yeterli görülmemiştir. İnsanın doğayı istediği şekilde kullanabilmesi, dönüştürebilmesi de gerekiyordu ve bunu da bilimin desteğiyle üretilen teknolojiyle sağladı (Uslu,1991: 56-58). Bu bağlamda insanların elindeki teknolojik güç arttıkça doğanın dengesini değiştirme gücü de artmıştır. Teknoloji, insanın doğa üzerinde kurmak istediği hâkimiyetin aracı haline gelmiştir (Oğuz, 2015: 51).

Bilimin gelişmesi ve endüstrileşmesi sonucunda üretilen yeni teknolojiler ve bunların sağladığı olanaklar insanı çevre ile olan ilişkilerinde farklı bir boyuta taşımıştır. İnsanlar bilimle kazandıkları güç sayesinde artık doğayı istedikleri gibi dönüştürme imkânına sahip olmuştur. Bu gelişmelerin yanı sıra bilimin endüstrileşmeye başlamasıyla birlikte meydana gelen Sanayi Devriminden sonra sanayi kapitalizmi sistemi egemen olmaya başlamıştır. Bu sistem, rasyonel davranış esasına dayanır ve insan ve doğa üzerindeki sömürsünü bilimsel ve rasyonel sistemlerle sürdürür. 19.yüzyıldan itibaren ise bilim, ülkeler arasındaki ekonomik rekabette avantaj sağlayabilmenin en önemli aracı haline gelmiştir (Uslu, 1991: 59).

Sanayi devrimiyle birlikte birçok yeni gelişme ortaya çıkmıştır. Bu dönemden itibaren nüfus miktarında hızlı artışlar olmuştur. Artan nüfusun besin ihtiyacını karşılamak için ormanlık araziler, bataklıklar ve tepeler de insanların kullanımına açılmıştır. Ayrıca artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için üretim ve ticaret de artmıştır. Köyler ve kasabalar genişlemeye başlamış ve hareket halindeki nüfusun sayısı çoğalmıştır. Bu devrimle birlikte nüfusta meydana gelen sürekli artışın nedeni Tıp tarihçilerine göre, bu dönemlerde sağlık, beslenme ve genel yaşam şartlarında iyileştirmeler yapılmış olmasıdır. Sanayi devriminde görülen nüfus artışının en önemli özelliği nüfusta dalgalanma olmaksızın sürekli bir artış eğilimi göstermiştir. Bunun yanı sıra büyüme, sanayileşme ve nüfus artışına paralel bir şekilde gelişmeye başlamıştır (Duran, 2002: 155-156).

Diğer taraftan, Sanayi Devrimi öncesinde tarım ve hayvancılığa dayalı üretim biçiminden dolayı dağınık yerleşim yapıları görülürken, Sanayi Devrimiyle ulaşım şekillerinin çeşitlenmesi ve gelişmesi artan nüfusu şehirlere toplamaya başlamıştır. Nüfus artınca emek gücünü ücrete çeviren kişi sayısı fazlalaşmış ve buna bağlı olarak tüketici sayısı da artmıştır. Büyük kentlerde yaşayan insanlar fabrikalara bağımlı yaşam sürmüşler bu durum onları hem maddi yönden hem de toplumsal ilişkiler yönünden olumsuz etkilemiştir. Toplumsal ilişkiler çözülürken, aile yapısı geniş aile tipinden çekirdek aileye dönüşmüştür (Özdemir, 2014: 4).

Özellikle 19. yüzyılda bilim ve teknolojiye meydana gelen hızlı ilerleme sonucunda insan çevreyi denetleyebilen tek güç haline gelmiştir. Bu gelişmelerle birlikte geçmişe oranla çevre daha çok tahrip edilmeye başlanmıştır. Sanayi üretimi yeni bir üretim yöntemi olarak toplumu etkilemiştir. Bu yeni üretim yönteminin ihtiyaç duyduğu işgücü, mal ve sermaye akımı toplumsal mekân üzerinde yeni bir yapıya dönüşmüş ve bu durum sanayi kentlerini ortaya çıkarmıştır. Üretim miktarı ve kullanılan hammadde miktarları artmış bunun neticesinde çevreye bırakılan zararlı maddelerin miktarında da büyük artışlar meydana gelmiştir. Diğer bir söyleyişle, sanayi üretim yöntemi daha fazla doğal kaynağın kullanımına neden olmuştur. Bunun sonucunda da üretim ve tüketim esnasında doğaya bırakılan sanayi atıkları önemli çevre sorunlarına yol açmıştır. Bu bağlamda sanayi üretimi doğal kaynaklardan daha çok yararlanılması anlayışına dayanmıştır. Sanayi toplumunda insan çevre ilişkilerindeki en önemli değişim, yenilenemeyen kaynakların

endüstriyel üretimde kullanılmasıdır. Yenilenemeyen kaynakların kullanımı diğer doğal kaynakların daha fazla kullanılmasına neden olmuştur. Bu durum su ve hava kirliliği, asit yağmurları ve küresel ısınma gibi çevresel felaketleri ortaya çıkarmıştır. Sanayileşme insanın, doğa ve doğadaki diğer canlı türleri üzerinde hâkimiyetini artırmış ve doğal çevrenin tahrip olmasına neden olan koşulları sağlamıştır. Sanayi kenti, nüfus bakımından yoğunlaşmış ve bu aşırı nüfus yığılmaları çevreye zarar verici etkiler yaratmıştır. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan kentler, çevre sorunlarının tek etkeni olarak görülmesi de çevrenin tahrip olmasına yol açan en önemli nedenler arasında olmuştur (Özerkmen, 2002: 171-172). Bu noktada sanayileşme ve kentleşmenin meydana getirdiği çevre sorunlarında ortak nokta, ekolojik unsurların görmezden gelinmiş olmasıdır (Deniz, 2009: 96).

Sanayi devrimiyle birlikte insan ve hayvan gücüne dayalı üretim tarzından makine gücüne dayalı üretim tarzına geçilmiştir. İlerleyen yıllarda büyük fabrikaların da kurulmaya başlanmasıyla üretimde büyük artışlar meydana gelmiştir. Makineye bağlı üretim tarzı 18.yüzyılda İngiltere’de, özellikle dokuma sektöründe ortaya çıkmış, daha sonradan birçok alanda etkisini göstermiştir (Özdemir, 2014: 6). Sanayi Devrimi sonrasında makine kullanımının artması kitle üretim tarzını meydana getirmiştir. Kitle üretim ile birlikte ürün bolluğu ve çeşitliliği artmış, bu durum birim maliyetleri azaltmış ve mal arzının artmasıyla fiyatlarda düşüşler yaşanmıştır. Diğer taraftan buhar makinesinin ulaşım araçlarında kullanılması şehirler ve ülkeler arasında kısa sürede pazarlama imkânlarını artırmıştır. Ancak üretim bolluğu yaşanmasıyla kötü çalışma koşulları, düşük ücretle çalışma ve doğal kaynakların bilinçsizce kullanılması gibi hem insan hem de doğa üzerinde onarılması güç zararların oluşmasına neden olmuştur (Mahiroğulları, 2005: 42).

Diğer taraftan sanayi devrimiyle birlikte tarım modernleşmiş ve hektar başına tarımsal verimlilikte artışlar olmuştur. Ancak çevreye zarar veren kimyasal gübreler ve pestisidler kullanılmış, yanlış sulama politikaları uygulanmış ve bunların sonucunda bazı akarsular ve göller kurumaya, uygulanan yanlış tarım yöntemleri sonucunda ise topraklar verimsizleşmeye ve erozyona maruz kalmıştır. Bir taraftan kurak araziler çoğalırken diğer taraftan mera ve ormanlar yok edilerek tarlaya dönüştürülmüştür. Yanlış arazi ve ilaç kullanımı çevresel bozulmalara neden olmuştur (Ertürk, 2009: 53). Bu bağlamda sanayi bir yandan, doğal kaynakları kullanarak üretimde verimliliği artırırken, diğer yandan da uyguladığı yanlış yöntemlerle toksik ve kimyasal atık gibi çevre kirliliklerinin oluşmasına neden olmuştur. Doğanın kaynaklarının azalması, çevrenin kendini yenileme gücünün sınırlı olması ve ekolojik bozuklukların ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte sanayileşmeyi devam ettirmek ve çevreyi korumak için yeni çözüm yolları arayışı içine girilmiştir (Altınışık, 2011: 25).

Sanayileşmenin ortaya çıkardığı en önemli gelişmelerden biri de modern toplum yapısıdır. Bu toplum yapısına göre insan refahını ve mutluluğunu sağlayan her yol meşrudur. Bir başka

ifadeyle, bu model doğa merkezli bir yaklaşımı değil insan merkezli bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşımından dolayı çevreyle barışık bir model olmamıştır. Bu yaklaşım doğada bulunan ormanların yok edilmesi, doğal kaynakların aşırı kullanılması ve kirletilmesi gibi durumları normal karşılamıştır. Genelde rasyonel bir mantığa bağlı, insanı merkeze alan her şeyin insan mutluluğu için kullanılabileceğini ileri süren bir anlayıştır (Adak, 2010: 376).

İnsan merkezli çevre anlayışı temelde dört değer/anlayış üzerinden değerlendirilir. Bunlardan birincisi, insan dünyadaki diğer bütün canlılardan farklıdır ve onlar üzerinde belirleyici güce ve etkiye sahiptir. İkincisi, insan diğer canlılardan farklı olan en önemli özelliği kendi belirlediği hedef doğrultusunda çaba gösterip kendi kaderini belirleyebilme kudretine sahiptir. Üçüncüsü, insan hedefleri doğrultusunda doğadaki sınırsız kaynakları kendi amaçları doğrultusunda kullanabilir. Dördüncüsü, insanlık tarihi sürekli gelişme eğiliminde olduğundan dolayı ortaya çıkacak her türlü problemlere çözüm getirebilir. Bir başka ifadeyle insan dünyada meydana gelen her türlü soruna çözüm üretebilme yeteneğine sahiptir (Tuna, 2007: 190).

Sonuç olarak sanayi ve bilimdeki gelişmeler modern toplum yapısını ortaya çıkarmıştır. Bu toplum yapısında insanlar doğayı sınırsız kaynaklarla dolu bir meta olarak algılamıştır. Bu yaklaşım günümüzde etkisi daha fazla hissedilen ve küresel boyutlara ulaşan çevre sorunlarının temelini oluşturmaktadır. Bu anlayış doğadaki her şeyin bir bir yok olmasına yol açmıştır. Doğadaki her bir değer bütünün bir parçası olduğunu ve yok olan her bir değer bütünde eksikliklere yol açtığını modern toplum görmezlikten gelmiştir. Bu toplum yapısı doğal değerlerin yok olmasına, çevrenin kirlenmesine uzun süre aldırış etmemiş ve çevrenin kirlenmesiyle ilgilenmemiştir. Sanayileşmeyle birlikte yok olan değerleri korumak yerine, kentlerin üzerinde oluşan kirli hava sanayileşmenin bir sembolü olarak görülmüştür. Modern toplumda insan ve doğa arasında meydana gelen bu olumsuz ilişki zamanla ortaya çıkan ve büyüyen çevresel sorunları yerel ya da bölgesel olmaktan çıkarıp küresel bir sorun haline getirmiştir. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra çevre sorunları devletlerarasında görüşmelere konu olmaya başlamış ve zaman zaman devletlerarasında sorun oluşturmuştur (Kılıç 2006: 114-115). 1960'lardan sonra Batıda ortaya çıkmaya başlayan çevresel hareketlerin sayesinde mevcut anlayışa tepkiler gösterilmiş ve Batı toplum yapısı değişim sürecine girmiştir.

2.2. Çevre Bilincinin Gelişimi ve Ekolojik Hareketler

Sanayileşmeyle ortaya çıkan çevre bozulmalarına karşı özellikle 1960'lı yıllardan itibaren eleştirel görüşler ortaya çıkmaya başlamış ve bu durum çevre bilincinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu başlık altında ilk olarak çevre bilincinin gelişmesinde etkili olan önemli eserler incelenecek, daha sonra ise bu gelişime bağlı olarak ortaya çıkan çevresel/ekolojik hareketler ele alınacaktır.

2.2.1. Çevre Bilincinin Gelişiminde Etkili Olan Önemli Eserler

Çevre bilincinin oluşmasında önemli bir etkiye sahip ilk eser Rachel Carson (1962)'un "Sessiz Bahar" adlı çalışmasıdır. Carson bu çalışmada DDT başta olmak üzere böceklere karşı kullanılan çeşitli kimyasalların doğal yaşam üzerindeki ölümcül etkilerini vurgulamıştır. Kullanılan bu kimyasalların doğa üzerindeki bütün canlıları öldürüp doğanın sessiz bir hayalet kasabaya dönüşünü betimlemiştir. ABD'nin hemen hemen tüm bölgelerinde başta tarımsal üretimde kullanılan böcekle mücadele kimyasallarından örnekler vererek doğa üzerindeki acımasız tahribatı anlatmıştır. Carson'un bu çalışmaları ilaç endüstrisi ve Tarım Bakanlığı yetkililerinin büyük tepkileriyle karşılaşmış, ancak bu tepkilere rağmen çalışmalarını sürdürmüştür. Onun bu çalışmaları Amerikan halkında büyük ilgi uyandırmış ve Amerikan Kongresinde bu ilgiye kayıtsız kalamayarak kısa süre içinde DDT vb. ilaçların kullanımını yasaklamıştır. Sonuç olarak sanayileşmenin neden olduğu çevre tahribatı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gittikçe artan bir hızda doğal yaşam ve çevrenin büyük oranda yok olmaya başlamasına, insanların kalkınma, şehirleşme, refah seviyesinin artması gibi nedenlerden dolayı kayıtsız kalınmıştır. Tam bu ortamda ortaya çıkan Sessiz Bahar, insanların çevre sorunlarına duyarlı hale gelmeleri, bilinçlenmeleri ve politikacıların gerekli önlemleri almalarında etkili olmuş bir çalışmadır.

Donella ve Dennis Meadows (1972) tarafından hazırlanan "Roma Kulübü Raporu" olarak ünlenen ve "Ekonomik Büyümenin Sınırları" adını taşıyan çalışma, nüfus artışı, gıda üretimi, sanayileşme, doğal kaynakların tüketimi ve çevre kirlenmesi gibi beş önemli değişkeni incelemiştir. Hazırlanan bu çalışmanın vardığı sonuca göre, dünya nüfus artışı, sanayileşme ve çevre kirlenmesi, gıda üretimi, doğal kaynakların kullanılması ve mevcut büyüme anlayışı böyle sürerse 150 içinde dünya üzerindeki canlı yaşamı son bulacaktır. Bu durumu önlemek için mevcut büyüme eğilimini değiştirmek ve uzun süre devam edecek etkili bir ekonomik ve ekolojik denge kurmak gerekmektedir. Bu kapsamda raporun çevre sorunlarını önlemeye yönelik önerisi *sıfır büyüme (zero growth)* olmuştur. Bir başka ifadeyle, bu rapora göre büyüme durdurulmalıdır. Gelişmekte olan ülkeler tarafından bu öneri eleştirilmiş ve çevre sorunlarının kaynağının gelişmiş ülkeler olduğu savunulmuştur. Gerek ileri sürdüğü tahmin, gerekse sıfır büyüme önerisi bakımından birçok eleştiriye uğrayan bu rapor uluslararası alanda çevre sorunlarına dikkat çekmek ve ortak bir çevre bilinci oluşturmak bakımından oldukça önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Sanayileşmeyle, ortaya çıkan gelişmelere önemli bir eleştiri de Ernst Friedrich Schumacher (1973) tarafından yazılan "Küçük Güzeldir" çalışmasıyla getirilmiştir. Schumacher, bu eserinde sanayileşmeyle ortaya çıkan üretim ve tüketim sistemlerini incelemiştir. Schumacher, bu sistemlerin bu şekilde devam etmesi halinde insanlığı ekolojik felaketlerin beklediğini ileri sürmüştür. Gelecek dönemlerde doğal kaynakların hızla tükeneceğini, nükleer enerjinin büyük

sorunlara neden olacağını iddia etmiştir. Bundan dolayı Schumacher, meydana gelebilecek olumsuz gelişmelere neden olan anlayışların yeniden sorgulanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu kapsamda mevcut üretim ve büyüme anlayışlarını sorgulayan Schumacher dev teknolojilerle geliştirilen *kitle üretim* yöntemini eleştirmiş ve bu yöntemin yerine *kitlelerin üretimi* yönteminin uygulanması gerektiğini savunmuştur. Diğer yandan teknolojik gelişmeyi de yeniden insanın gerçek ihtiyaçlarına yönelterek dönüştürmek gerektiğini savunan Schumacher, “dev”lik hayranlığının kendi kendine tahribe yönelik olduğunu, bundan dolayı da insan yüzlü olan küçük ve orta ölçekli teknolojiye dönülmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Öte yandan, Sanayi toplumunda ortaya çıkan aşırı nüfus artışına önemli bir eleştiri Paul R. Ehrlich (1976) tarafından getirilmiştir. Ehrlich “Nüfus Bombası” adlı çalışmasında, nüfusun iki katına katlanma süresinin giderek azaldığına dikkat çekmiştir. Ehrlich’e göre, artan nüfus neticesinde gıda ihtiyacının karşılanması için daha fazla tarım arazisi kullanıma açılmak zorunda kalmıştır. Bu durumun ormanlar başta olmak üzere pek çok doğal unsura zarar vereceğini iddia etmiştir. Artan nüfus sonucunda kentlerde yığılmalar oluşmaya başlayacak ve bu durum yalnızca çevredeki atık sorununa değil aynı zamanda kentsel alanlarda dolup taşan otomobil yollarına, gecekonduklara ve bununla birlikte birçok huzursuzluğa neden olacağını savunmuştur. Ayrıca Ehrlich’e göre nüfus artışı insanların kullanılabilir alanlarını giderek azaltacağını ve bu durumun aynı ortamı çok sayıda insanın paylaşmasına neden olacağını söylemiştir. Ehrlich, nüfus artış hızının doğum kontrolü vb. yöntem ve planlarla kontrol altına alınması gerektiğini ifade etmektedir. Aksi halde onun düşüncesine göre insanlık kıtlık sorunuyla yüzleşmek durumunda kalacaktır. Sonuç olarak Ehrlich, nüfus artış oranının sıfıra indirilmesini ya da ciddi oranlarda azaltılması gerektiğini vurgulamıştır.

Bütün bu gelişmeler çevresel bilinç oluşmasında önemli katkılar sağlamış ve Ekolojik Hareketlerin önünü açmıştır.

2.2.2. Çevresel/Ekolojik Hareketler

Ekoloji düşüncesi, Aydınlanma dönemiyle başlayan süreçte doğaya yönelik meydana gelen tutum ve davranışlara karşı çıkan bakış açısına sahip olmuştur. Bu bağlamda hiyerarşiye ve tahakküme dayanan ilişkilere, insanı doğaya hâkim kılan görüşlere, zamanla ortaya çıkan doğayı sömürücü üretim ve tüketim kalıplarına karşı görüşlere sahip bir düşünce olarak ifade edilmektedir (Görmez, 2007: 99).

Ekoloji düşüncesi, genel anlamda insanın doğaya hâkim olduğu düşüncesine karşı çıkmakta, insanı doğanın bir parçası olarak görmektedir. Bu noktada bu düşünceye göre toplum sadece insanlardan oluşmaz, ağaçlar, hayvanlar, sular ve toprakları gibi pek çok canlı ve cansız varlığı da

kapsar. Ayrıca ekolojik düşüncede doğadaki bütün türler arasındaki yardımlaşma ve ilişkiler karşılıklı bağımlılık ilişkisine dayanır (Yıldırım, 2017: 293). Ekolojik toplumla ilgili genel görüşleri Kılıç (2006: 122-124) “Doğanın bütün olarak algılanması, büyüme temelli ekonomiye karşı olunması, teknolojilerin tehlikelerine dikkat çekilmesi, barışçı bir yaklaşımın benimsenmesi, tüketim kültürüne karşı olunması ve adem-i merkeziyetçiliği savunuyor olması” şeklinde ifade etmektedir.

Ekolojik düşüncenin temelinde pek çok düşünce akımı ve hareket vardır ve bunların sınıflandırmaları oldukça farklı olmaktadır. Yukarıdaki görüşleri Görmez (2007: 97) Radikal ekoloji düşüncesi olarak sınıflandırmıştır.

2.2.2.1. Radikal Ekoloji

Görmez (2007: 97)’in sınıflandırmasına göre, Radikal ekoloji düşüncesi: Derin Ekoloji, Toplumsal Ekoloji ve Mistik Ekoloji’den oluşmaktadır. Bu başlık altında bu ekolojik akımlar ele alınmaya çalışılacaktır.

2.2.2.1.1. Derin Ekoloji

Derin ekoloji kavramı ilk kez Norveçli filozof Arne Naess tarafından kullanılmıştır. Naess mevcut insan doğa ilişkisi üzerinde incelemeler yapmış ve bu durumun değişmesi gerektiğini savunmuştur (Mazlum, 2011: 209).

Naess, Sığ Ekoloji ve Derin Ekoloji arasında ayırım yapmış ve Derin Ekolojinin diğer ekoloji yaklaşımlarından farklı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sığ Ekoloji; doğadaki çeşitlilikleri insanlar için değerli kaynaklar olarak görmekte, insan için olmayan değerlerden söz edilemeyeceğini savunmakta ve bitki türlerinin tarım, tıp gibi alanlarda insanların yararına kullanıldığı için değerli olduğunu ifade etmektedir. Derin Ekolojiye göre; doğadaki çeşitlilik kendisi için değer taşır, değeri sadece insan için görmek ırkçı bir ön yargıdır, bitki türleri insanların yararına olduğu için değil kendi öz değerleri olduğu için korunmalıdır. Bu ayırlardan yola çıkan Naess Sığ Ekoloji yaklaşımını eleştirerek, Derin Ekoloji yaklaşımının sanayi toplumlarındaki insan merkezli anlayış yerine, doğayı merkeze alan bir anlayışa sahip olduğunu vurgulamıştır. Başka bir ifadeyle, insanı doğanın hâkimi yerine doğanın bir parçası olarak değerlendirip onu doğayla bütünleştiren bir çevresel yaklaşım olarak ifade etmiştir. Derin Ekoloji, sanayi toplumunda meydana gelen gelişmeleri insanı özünden ayıran zehirli meyveler olarak nitelmiştir. Bu yaklaşımla insan ve çevre arasında birbirlerine zarar vermeyecek şekilde uyumlu bağlar kurmayı amaçlamıştır (Kırışık, 2013: 282-283).

Naes, George Session’la birlikte Derin Ekolojinin herkesin kabul edebileceği genel ilkelerini sekiz maddede şu şekilde ifade etmiştir (Naess, 1986’dan aktaran: Yaylı ve Yaslıkaya, 2015: 460):

- Yeryüzündeki insanların ve insan olmayan hayatın iyi durumda olması ve serpilip gelişmesi, içsel bir değere sahiptir. Bu değerler, insan olmayan dünyanın insanın amaçları için yararlı olmasından bağımsızdır.
- Hayat formlarının zenginliği ve çeşitliliği, bu değerlerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunur. Bu zenginlik ve çeşitlilik, aynı zamanda kendi içinde değerlidir.
- Hayati ihtiyaçlarını karşılamak dışında, insanların bu zenginliği ve çeşitliliği azaltmaya hiçbir hakları yoktur.
- İnsan hayatının ve kültürlerinin serpilip gelişmesi, insan nüfusunun ciddi ölçüde azaltılmasıyla mümkün olabilir. (insan dışındaki canlıların da nüfusu azalmalıdır.) İnsan olmayan hayatın serpilip gelişmesi de daha az bir insan nüfusunu gerektirir.
- Hali hazırda, insanın insan olmayan dünyaya müdahalesi aşırı düzeydedir ve durum kötüleşmektedir.
- Dolayısıyla politikalar değişmelidir. Değişen politikalar, temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıları etkileyecektir. Böyle bir değişikliğin getireceği sonuç, mevcut durumdan derin bir biçimde farklı olacaktır.
- İdeolojik değişiklik, gittikçe yükselen bir hayat standardını hedeflemekten ziyade, esas olarak hayatın niteliğini değerli kılma (içsel değer taşıyan konumlarda yer alma) yönünde olacaktır. Büyüklük/irilik ile yücelik arasındaki farka ilişkin derin bir bilinç oluşacaktır.
- Yukarıda ifade edilen hususlara katılanlar, gerekli değişiklikleri gerçekleştirmeye çalışmakla doğrudan ya da dolaylı olarak yükümlüdürler.

Derin Ekolojistler, hızlı sanayileşme ve teknolojilerin meydana getirdiği modern toplumlarda insanların doğaya verdikleri zararlara tepki göstermiştir (Ayaz, 2014: 279). Derin Ekoloji kavramına siyasi açıdan bakıldığında, bu yaklaşımın bütün dünyaya hâkim olan, denetleyen ve yok eden, devlet ve özel bürokrasileri ortaya çıkaran ilerleme ve kalkınma amacıyla meydana gelen aşırılıklara karşı çıktığı görülmektedir (Yaylı ve Çelik, 2011: 372).

Derin Ekolojistlere göre doğayı oluşturan tüm unsurlar insanlara sağladıkları faydalara göre değil, kendi varlıkları itibarıyla değerlidirler. Başka deyişle, Derin Ekolojiyi savunanlara göre insan dışındaki doğa da kendi içinde bir değere sahiptir. Bu bağlamda modern görüşte var olan birçok anlayışı reddetmiştir (Yaylı ve Yaslıkaya,2015: 459). Bu noktada Naess Derin Ekolojiyi daha iyi pekiştirmek için ekoloji, kendini gerçekleştirme ilkesi ve biyolojik eşitlik kavramlarını kullanmıştır.

Ekosofi, kelime anlamı olarak eko-bilgelik anlamına gelmektedir. Naes’in ekoloji ile bütüncül bir anlayış olarak gördüğü derin ekolojiyi bilimden ayırt etmeyi amaçlamıştır. İnsanların mevcut ekonomik ve teknolojik gelişmeleri yorumlamasını ve ortaya çıkan gelişmelerin toplumun temel insani ihtiyaçları olan sevgi, güven doğayla iç içe olmak gibi ihtiyaçları gidermediğine dikkat çekmiştir. İnsanlar meydana gelen ekolojik sorunların nedenlerini sorgulayarak ekolojik krizlere çözüm üreteceğini düşünmüştür. Yeryüzü temelli bilgelik olan ekoloji ile insanların, hayat

tecrübelerine ve bilgeliklerine dayanarak doğa ile uyumlu bir hayat sürdüreceklerini savunmuştur. Kendini gerçekleştirme ilkesi ile, insanların doğayla iç içe olduklarını ve aralarında bağımlılık ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada toplum, türler ve doğa arasında ortaya çıkan baskıların kaldırılması gerekmektedir. Biyosferik eşitlik ile, doğadaki diğer canlılarında yaşamlarının değerli olduğuna vurgu yaparak insan merkezci düşüncenin zayıflatılması amaçlanmaktadır. İnsanlar tüm yaşam biçimlerine saygı duymalıdır ve insanlarla diğer varlıklar arasında köle efendi ilişkisi yoktur. Biyosferik eşitlik, toplumun bu konularda bilinçlenmesini önermektedir (Şakacı, 2011: 202-222).

Derin Ekolojistlere göre, çevre sadece insanların yaşadığı ortamı değil bütün doğayı kapsayan bir toplam alan modelidir. Özellikle sanayi toplumunun ortaya çıkardığı kirliliklerin meydana getirdiği yaşam ve davranış şekillerinin değiştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca kirliliğin ortadan kaldırılması için gelişmiş ülkelerin diğer ülkelere yardım etmesi ve kirlilik ihraç etmemesi bir zorunluluktur (Kırışik, 2013: 284). Özetle, derin ekoloji, doğadaki her varlığın kendi öz değeri olduğunu vurgulamış ve insan merkezli anlayış yerine doğa merkezli anlayışı savunmuştur.

2.2.2.1.2. Toplumsal Ekoloji

Toplumsal Ekoloji Murray Bookchin tarafından ileri sürülmüş bir düşünce akımıdır. 1960'lı yıllardan günümüze kadar toplumda meydana gelen gelişmeleri ekolojik açıdan eleştirerek çözüm yolları aramıştır. Toplumsal Ekolojiye göre, sadece doğal kaynakları korumayı amaçlayıp diğer boyutları görmezden gelen akımlar hem hümanist değildir hem de çevreyi bozmaktadırlar. Toplumsal ekolojistler bu anlayışa sahip olan akımların ekolojik krize çözüm getirmeyeceğine inanmaktadırlar (Feyzullah Ünal, 2010: 114).

Bookchin, Toplumsal Ekolojinin temel çıkış noktasını ekolojik krizlerin temel nedeni olarak gördüğü toplum ve doğa üzerindeki hiyerarşi ve tahakküm ilişkisine dayandırmıştır. Toplumsal Ekolojinin amacı, toplumun ve insanlığın doğal özünü uyandırmak, genişletmek ve ona ahlaki sorumluluklar yüklemektir. Bookchin, insan merkezci ve doğa merkezci görüşlere bir alternatif olarak doğanın korunabilmesi ile ilgili görüşlerini toplumsal ekoloji yaklaşımıyla açıklamıştır. Derin Ekolojide var olan insanın dışlanması yerine doğayla insanı bütünleştirici bir yol izlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bookchin'e göre, insan var olan problemlerin kaynağı olduğu gibi, bu problemlerin çözümünde de yine kaynak insandır. Ona göre toplum ve doğanın birbirine yabancı olarak görülmesi, modern düşünceye hâkim olan toplum ve doğa arasındaki ikiliği yeniden üretmek anlamına gelmiştir. Bundan dolayı Bookchin, insanın doğadan, toplumsal olanın da ekolojik olandan ayrılmaması gerektiğini düşünmektedir (Maltaş, 2015: 4).

Toplumsal Ekolojinin temel hareket noktası, “*günümüzde var olan doğayla toplumlar arasındaki karşıtlık insan ile doğa arasında ortaya çıkmamıştır*” düşüncesine dayanır. Sorunlar toplumsal gelişme sürecinde meydana gelen; bölünmeler ve insanların kendi aralarındaki çatışmalarından ortaya çıkmıştır (Feyzullah Ünal, 2010: 115). Şöyle ki; insanların doğayı sömürmesi ve tahakkümü altına almasının nedeni aslında insanın insan üzerindeki sömürüsü ve tahakkümünden kaynaklanmaktadır. Bu durum Bookchin’e göre ataerkil aile yapısında görülen erkeğin kadını hükmü altına almasına kadar uzanmaktadır. Toplumsal yaşam sürecinde ortaya çıkan hiyerarşiler, sınıf farklılıkları, mülkiyet biçimleri ve devletçi kurumlardaki ilişkiler insanlığın doğayla olan ilişkilerine yansımıştır. Doğa sömürülecek bir kaynak, bir nesne, bir hammadde deposu olarak görülmüştür. Doğaya yönelik bu olumsuz algılama biçimleri günümüzde etkisi her geçen gün daha fazla hissedilmeye başlanan ekolojik krizlere neden olmuştur (Bookchin, 2013: 62-63).

Toplumsal Ekolojiye göre doğa; birinci ve ikinci doğa olarak ikiye ayrılmıştır. Birinci doğa, insani olmayan doğa, diğer bir ifadeyle, doğal dünyanın özellikle de organik dünyanın kümülatif bir evrimi olarak tanımlanmıştır. İkinci doğa ise, insanlar tarafından üretilen ve ortaya çıkarılan bütün değerlerden oluşmuştur. Bir başka ifadeyle, toplumsal ve insani olan her şeyi içine almaktadır. Toplumsal Ekoloji bu iki doğayı birbirine karşıt olarak değil, paylaşılan bir evrimsel yapı olarak görmüştür. Bir başka ifadeyle, birinci doğa içinde başta insan faaliyetleri ve karmaşık biyolojik değişimlerin meydana gelmesi sonucunda ikinci doğa oluşmuştur (Feyzullah Ünal, 2010: 115-116).

İnsanın doğa üzerindeki baskısının giderek artması, hızlı nüfus artışı, kentleşmedeki yoğunluk, yıkıcı teknolojiler ve özellikle sanayi toplumuyla birlikte meydana gelen gelişmeler çevre sorunlarını gündeme getirmiştir. Başta sanayileşmiş ülkelerde görülen, zamanla tüm dünyaya yayılan bu sorunlar bütün evreni tehdit eder hale gelmiştir. Toplumsal Ekolojiye göre sanayi toplumunda artan çevre sorunlarına neden olan gelişmelerin engellenmesi ve ekolojik bir toplum yaratmak için bu yapıların değiştirilmesi gerekmektedir (Feyzullah Ünal, 2010: 117).

Bookchin, insanın doğa üzerindeki yıkıcı hâkimiyetinin çıkış noktası olan insanın insan üzerindeki hâkimiyetinin kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Batı’da var olan tahakkümcü yapıdan insanı kopararak insan ve doğayı bütünleştirici ve insanı doğanın bir parçası olarak gören organik bir anlayış geliştirmiştir. Ona göre doğa üzerinde kurulan hakimiyet hem ahlaki açıdan geçerli bir durum değildir hem de ekolojik yıkımlara yol açmaktadır. Doğa üzerindeki hakimiyetin kaldırılması ile, insan ve toplum bütünleşecek, ekolojik yıkımlar önlenecek ve bunun sonucunda arzu edilen ekolojik toplum ortaya çıkacaktır. Bookchin’e göre doğada çok çeşitlilik vardır ve doğa adem-i merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Bu yapı aynı öğelerin birbirini tamamlaması ilkesine göre kurulmuştur ve aralarında herhangi bir hiyerarşik kademelenme yoktur. Bu bağlamda onun

kurmaya dūşündüğü toplum çeşitlilikler içeren, merkezîyetçi olmayan, öğeleri arasındaki uyum hiyerarşik değil birbirini tamamlayan düzenleme göstermelidir. Bir başka ifadeyle, Bookchin kendi kendine yeterli yatay ilişkilerin hâkim olduğu bir toplum yapısının gerekliliğini vurgulamıştır (Yücel, 2009: 83). Diğer taraftan toplumsal ekoloji düşüncesine göre, ekolojik toplum yeni eko-teknolojilerle desteklenmelidir. Bireyin rahatlıkla kontrol edebileceği, adem-i merkezîyetçi bir teknolojinin olması gerektiği ifade edilmektedir. Buradaki önemli nokta toplumsal ekolojinin teknolojiyi tamamen reddetmemesidir. Emek tasarrufu sağlayan bilgisayar gibi teknolojilere önem vermektedir (Görmez, 2007: 104).

Bookchin'in üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi ekolojik bir toplum oluşturulması gerekliliğidir. Bookchin, böyle bir toplumu oluşturabilmek için kapitalist teknoloji ve burjuva toplumunun tarihsel gelişiminin özellikleri olan makineler ve emeğin en ince ayrıntılarına kadar belirlenmesi, kaynakların ve insanların büyük endüstriyel teşebbüsler ve kentsel birimlerde yoğunlaştırılması, yaşamın katmanlara bölünmesi ve bürokratikleştirilmesi, kentin kırdan ayrılması, doğanın ve insanların nesneleştirilmesi şeklindeki bütün eğilim ve inançların kökten tersine çevrilmesi gerektiğini düşünmektedir (Yücel, 2009: 82).

Bookchin'in kurmayı hayal ettiği ekolojik toplum; her türlü hiyerarşinin, tahakkümün, sınıfların ve mülkiyetin ortadan kaldırıldığı, kentlerin eko-topluluklara ayrıldığı, bu eko-toplulukların içinde yer aldıkları ekosistemlere zarar vermeyecek şekilde davranışlarda bulunduğu, kirlenme meydana getirmeyecek ve yerel enerji kaynaklarından yararlanılacak şekilde geliştirilen teknolojilerin kullanıldığı, sağlıklı şekilde yaşamayı sağlayacak mevcut toplum yaşamından tamamen farklı bir toplum yapısını ortaya koymuştur. Toplumsal Ekolojistler, mevcut sorunların çözümlenmesinin ön koşulu olarak toplumun her alanında var olan tahakkümün kaldırılması gerektiğine inanmışlardır. Ayrıca toplumsal ekolojistler hiyerarşi ve tahakküme karşı oldukları için devletin varlığını reddetmişler ve doğrudan demokrasinin uygulanmasının daha kolay olacağı topluluk meclislerini savunmuşlardır. Tahakkümün ve hiyerarşinin olmadığı toplumlarda ekoloji ve insani gelişmenin birbirini tamamlayarak güçleneceğine ve bu sayede daha iyi bir toplum ve çevre meydana geleceğine vurgu yapmışlardır. Bu bağlamda toplumsal ekolojistler, toplum yapısında meydana getirilecek bu değişiklikleri bir tercihten öte zorunluluk olarak görmüşlerdir (Bozkurt, 2015: 58-60). Genel anlamda Toplumsal Ekolojistler, doğa ve toplum arasındaki karşıtlıkların toplumsal alanda meydana gelen insanların kendi aralarındaki anlaşmazlıklarından kaynaklandığını düşündüklerinden dolayı hiyerarşi ve tahakkümün olmadığı bir toplum modelini benimsemişlerdir.

Özetle, Toplumsal Ekolojiye göre, insanlar doğaya, doğada insanlara aittir. Toplumsal çatışmalardan meydana gelen davranış şekillerini doğaya uygulayıp doğayı egemenlik altına almak yerine, doğayla uyumlu olacak şekilde davranışlar sergilenmeli ve doğa bütüncül anlayış çerçevesinde ele alınmalıdır. Toplum ve doğa birbiri içerisinde yok olmaz. Bu noktada toplumsal

ekoloji toplumsal olanı ekolojik olanla birleştirmeye ve bir süreklilik içerisinde her ikisinin de ayırt edici özelliklerini yeniden onlara kazandırmaya çalışır (Bozkurt, 2015: 61). Sonuç olarak toplumsal ekoloji, doğayla topumu birbirine ait yapılar olarak görmekte ve doğaya yönelik tahakkümcü davranış şekillerinin toplumsal ilişkilerden meydana geldiğini ifade etmektedir.

2.2.2.1.3. Mistik Ekoloji

Mistik Ekoloji, derin ekolojiye yakın olan bir akım olarak görülmekte ve içinde metafizik, mistik ve etik eğilimleri ön plana çıkarmaktadır. Çevre sorunlarının çözümü için insanların, dinlerin veya metafizik düşüncenin insan-doğa ilişkilerine bakışını kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu akım modern bilimin ürettiği bilginin doğadaki düzenliliği kavrayamadığını ileri sürmüş ve ekolojik sorunları önleyecek bakış açılarının Budizm ve diğer dinlerde olduğunu savunmuştur (Görmez, 2007: 104).

Mistik Ekolojinin en önemli ve zorunlu ilkesi, geçmişe saygı duyarak geleceğe sadakat, bireysel ve topluluk inançları ile dünyaya olan sevgimiz ve onu kaybetme korkumuz arasında bir denge bulmaktır. Bu bakımdan mistik ekolojistler küresel ekolojik krizi öncelikli olarak bir *değer* krizi olarak görmektedirler. Bu noktada sorunun temelini, esas alınan uygarlığın çevre ile olan ilişkisinin etik olmayan bir duruma dayanması olarak ifade etmişlerdir. Bundan dolayı mistik ekolojistler din ve geleneksel medeniyetin en önemli rehber olduğunu savunmuşlardır. Sorun olan şeylerin temelini inilmesi insanları dini sistemlerin özüne götürecektir. Dinsel fikirlerin, bireylerin davranışlarına rehberlik ederek, eko-merkezli sosyal hareketlerin yeni bir davranış modeline dayanak oluşturacağı ileri sürülmüştür (Özcan Sezer, 2015a: 14).

Derin Ekolojiye benzer şekilde insan ve doğa arasındaki ilişkilerin bozulmasından dolayı ekolojik sorunların arttığına inanmaktadırlar. Dine yönelimin sağlanması halinde bu sorunların çözüleceğini ifade etmektedirler. Bu akıma göre modern bilim bütün evreni ifade etmekte yetersiz kalmıştır. Modern bilimin kavrayamadığı bazı şeylerin ancak tecrübelerle ve sezgilerle kavranabileceğine inanmaktadırlar (Görmez, 2007:104-105). Mistik ekoloji, ekolojik sorunları önlemek için bilimsel bilgiden ziyade dini bakış açıları ve tecrübelerin önemli olduğunu savunmuştur.

Diğer taraftan Mistik Ekolojistler, toplumsal ekolojistler tarafından birinci ve ikinci doğa olarak ikiye ayrılan doğa görüşünde birinci doğayı “vahşi” doğa olarak nitelemiş ve yüceltmişlerdir. İkinci doğayı ise, insanların neden olduğu gelişmelerden dolayı sorunlu doğa olarak kabul etmişlerdir. Bu bağlamda mistik ekolojistler insanların tarih boyunca doğa üzerinden elde ettiği kazanımları yok sayma eğilimindedirler. Mistik ekolojistler, insanlar tarafından ileri sürülen her türlü faaliyete ve düşünceye karşı olmuşlardır. Bir başka ifadeyle, bilim ve teknoloji

gibi insan aklının ürünü olan her şeye karşı olumsuz yaklaşmışlardır (Feyzullah Ünal, 2010: 115). Mistik ekoloji, Derin Ekolojide olduğu gibi insan merkezci bakış açısını reddetmiştir. Bu akımın savunucuları dünyayı kutsal bir tapınağa benzetmiş ve insanın doğaya yönelik tek taraflı sömürücü ilişki ve eylemlerden kaçınmaları yönünde çağrı yapmışlardır (Şahin, 2012: 44).

2.2.2.2. Diğer Ekoloji Hareketleri

Bu başlık altında Görmez (2007: 97)'in sınıflandırmasına göre Eko-Feminizm, Eko-Sosyalizm ve Yeşiller hareketi incelenmeye çalışılacaktır.

2.2.2.2.1. Eko-Feminizm

Eko-feminizm, 1970'lerde kadın ve doğa arasında kurulan bağ sonucunda ortaya çıkmış ve kadınları gezegeni kurtarmak için ekolojik bir devrime öncülük yapmaya çağıran Françoise d'Eaubonne tarafından 1974 yılında ileri sürülmüştür. Feminizm ile ekolojik düşüncenin birbirine ihtiyacı olduğundan yola çıkılmış ve erkek egemenliğinin hem doğayı hem de kadınları baskı altına alıp sömürdüğü düşüncesini temel argüman olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda eko-feminist düşünceye göre ekolojik sorunlara ancak feminist bir bakış açısıyla çözüm yolları bulunabilir (Yalçın, 2010: 104). Bu akım kadınlarla doğayı özdeşleştirmiş ve erkeklerden çok kadınları doğanın parçası olarak görmüştür (Görmez, 2007:105).

Eko-feminizme göre, doğayı sömürmek ile kadını sömürmek aynı anlama gelmektedir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki sömürüsüne son vermek aynı zamanda doğanın sömürüsüne son vermek olarak ifade edilmektedir (Ayaz, 2014: 282). Bu bağlamda eko-feministler, kadın ve doğal dünya arasında ortak ve kutsal bir ilişkinin olduğunu iddia etmişlerdir. Ataerkil düşüncenin yaratmış olduğu doğayı feminen kültürle yıkmayı amaçlamışlardır. Şöyle ki, onlara göre erkek egemenliği olan toplumlarda savaş, kapitalizm ve sanayi gibi gelişmeler ekolojik yıkımları ortaya çıkarmıştır. Bu durumu fark eden eko-feministler daha barışçıl ve hiyerarşik olmayan yapıda alternatif bir kültür sistemini oluşturmayı ilke edinmişler ve egemen erkek kültürünü yıkmamanın çarelerini aramışlardır (Yalçın, 2010: 105). Diğer bir ifadeyle, ataerkil toplumda hem çevre hem de kadınlar üzerinde baskılar ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı bu akım bütün baskı ve sömürülerin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Hem doğanın hem de kadınların erkeğin baskı ve egemenliğinden kurtarılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durumun ancak kadının özgürleşmesi, cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması ve kadın erkek eşitliğinin sağlanmasıyla mümkün hale getirilebileceğine inanmışlardır (Mahmutoğlu, 2009: 112).

Eko-feminizm genel olarak; liberal, kültürel, sosyal ve sosyalist eko-feminizm olarak dört farklı grupta incelenmektedir. Liberal eko-feminizm, yeni yasalar ve kurallar ile mevcut

hükümetlerin yapısı içinde insanla doğa arasındaki ilişkilerin düzeltilebileceğini vurgulamıştır. Kültürel eko-feminizm, çevre sorunlarına neden olan ataerkil aile sistemine eleştiriler yönelmiş ve hem kadınları hem de doğayı kurtaracak ortak alternatifler ileri sürmüştür (Yıldırım, 2017: 298).

Sosyal eko-feminizme göre ise, sınıflı toplum ortaya çıkmadan önce kadın tahakküm altına alınmıştır. Kapitalizmin ise bu tahakkümü daha da derinleştirip vahşi bir hale getirmiştir. Bu bağlamda sosyal eko-feministler, kapitalizmin derinleştirdiği hiyerarşiyi ortadan kaldırmayı amaçlamışlar ve piyasa ekonomisine karşı çıkmışlardır. Sosyal eko-feministler ataerkil aile yapısının giderek yayılan “nükleer atıklar” konularıyla ilişkisi olduğunu düşünmüşler ve çevre sorunlarının doğa üzerindeki toplumsal yapıdan kaynaklandığını savunmuşlardır. Bu sorunların da yine insanlık tarafından çözülebileceğini işaret etmişler ve insanlığı harekete geçirmeyi hedeflemişlerdir. Sosyal eko-feministler toplumun eko-feminist ilkeler doğrultusunda yeniden düzenlenmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır. Sosyalist eko-feminizm, erkeklerin çıkarları doğrultusunda oluşturulmuş bir toplumsal düzenden kadınların egemen olduğu bir yapının oluşturulması gerektiğine inanmıştır. Ancak bu şekilde sorunlardan arındırılmış, güvenli bir gezegen oluşabileceğini ileri sürmüştür. Sosyal eko-feminizmden farkı, insanın insana ve insanın doğaya yönelik tahakkümünü tek boyutlu olarak ele almasıdır (Üzel, 2006: 142-144). Sosyalist eko-feministler de kapitalist sisteme eleştiriler yönelmiş ve gerek doğa gerekse kadının kullanılacak bir meta olarak görülmesini engellemek için kapitalist sistemin değişmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Kırlı, 2015: 171).

Genel anlamda eko-feminizm, erkek merkezci yapıyı mevcut ekolojik sorunların kaynağı olarak görmektedir (Kırlı, 2015: 178). Bir başka ifadeyle, eko-feminizm, kadın ve doğanın egemenlik altına alınmasına ataerkil aile yapısının neden olduğunu ileri sürmektedir.

2.2.2.2.2. Eko-Sosyalizm

Eko-sosyalizm, ekoloji ve sosyalist düşüncenin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir harekettir. Bu düşünceye göre kapitalist sistem doğal çevreyi tahrip eden en önemli faktördür. Diğer bir ifadeyle, kapitalist sistemin üretim biçimi sonucunda ekolojik düzen bozulmuştur (Yıldırım, 2017: 298). Ekolojik düzenin korunması ve sorunların azaltılması için kapitalist sistemde önemli değişikliklerin yapılması zorunludur. Eko-sosyalistlere göre bu sistem, sanayi devrimiyle birlikte hem insan emeğini hem de doğayı sermayenin bir aracı haline getirmiştir. Kapitalizm, sanayileşmeyle birlikte kentsel ve kırsal alanları birbirinden ayırmış ve kentlerde uyguladığı sanayi tekniklerini kırsal alanlarda uygulayarak ekolojik dengeye zarar vermiştir (Özcan Sezer, 2015a: 19). Ayrıca kapitalist sistem insanları hem kendi emeklerine hem de doğaya karşı yabancılaştırmıştır. Bu durum bireyleri bir yandan en rahat ulaşabilecekleri doğayı kullanarak diğer

bireylerle oluşabilecek bir rekabet ortamına sürüklemiş, diğer yandan da doğanın önemsiz bir varlık olarak algılanmasına neden olmuştur (Sergender Sezer, 2015: 127).

Eko-sosyalizme göre, fiziksel sınırları olan bir dünyada yaşıyoruz ve bundan dolayı sınırsız bir büyümeyi savunan kapitalist anlayış kabul edilemez bir durumdur (Turhan ve Atay, 2012: 138). Eko-sosyalizm, mevcut düzenin alternatifi olarak devletin olmadığı, özyönetime dayalı, daha insancıl ve eşitlikçi ve demokratik toplum yapıları inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur. Eko-sosyalistlere göre, sermaye doğanın düşmanıdır ve emek faktörü özgürlüğüne kavuşturulmadan ekolojik krizlerin önüne geçilemez. Toplum üretim araçlarından ve mülkiyetinden kurtulursa, emeğin kullanım değeri mübadele değerine tabi olmaktan kurtulur. Böylece emek sermayenin zincirinden, insan da sahte bağımlılık yapıcı ihtiyaçlardan kurtulmuş olur (Yıldırım, 2017: 299).

Öte yandan eko-sosyalizm, bireyin toplumsallaşma sürecinde doğadan bağımsız ve diğer canlılardan üstün olmadığını öne sürmektedir. İnsanlar ihtiyaçlarını belirlerken ve karşılarken diğer canlılarında haklarını göz önünde bulundurması gerektiğine vurgu yaparak insan ihtiyacı olmayan üretimi gereksiz olduğunu savunmaktadır. Bu noktada insan merkezli, sanayi temelli ve doğayı ikinci planda atan her türlü kalkınma anlayışına karşı çıkmaktadır (Sergender Sezer, 2015: 125-126).

Eko-sosyalizmin temel amacı hava, su ve toprak gibi doğal kaynaklarla birlikte biyoçeşitliliği korumaktır. Aynı zamanda dünya üzerinde adil ve eşit bir yaşam sürebilmek için kentsel ortak alanları ve imece gibi dayanışmayı sağlayacak kültürel değerlerin de korunması gerektiğini ifade etmiştir. Yine bu düşünceye göre insan doğaya hükmetmesi gereken bir tür değil insan doğanın bir parçasıdır (Turhan ve Atay, 2012: 145).

Genel olarak Eko-sosyalizm, başta kapitalizm olmak üzere sanayileşerek gelişmeyi ve kalkınmayı amaçlayan tüm sistemlere karşıdır. Bir başka ifadeyle, doğaya zarar veren, doğanın kendine ait değerlerini görmezden gelen bütün ekonomik sistemleri reddetmektedir. İnsanlığın kurtuluşunu tekrar doğaya dönerek ve diğer canlılarla kendisini eşit olarak kabul etmesinde görmektedir. Eko-sosyalizm, doğayla insan arasında oluşabilecek uyumlu ilişkiyi doğa lehine geliştirilebilecek düzenlemelerle sağlanabileceğine savunmuştur. Bu bağlamda eko-sosyalizm, kapitalist üretim ilişkilerini ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiş ve insanı üstün gören anlayış yerine doğa ve diğer canlılarla eşit olduğu görüşünü savunmuştur (Sergender Sezer, 2015: 138-139). Eko-sosyalizm, ancak bu şekilde yapılabilecek değişikliklerle doğanın yeniden özüne kavuşabilmesinin mümkün olduğunu iddia etmiştir.

Sonuç olarak eko-sosyalistlere göre, dünyada bozulan ekolojik dengeyi yeniden sağlamak için mevcut üretim ve tüketim yapılarının değiştirilmesi gerekmektedir. Doğanın korunması ve

ekolojik dengenin sağlanması için bütün toplumun buna destek vermesi gerektiğine inanmışlar ve bütün topluma sorumluluk yüklemişlerdir. İnsanı doğadan üstün gören anlayışların değişmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda eko-sosyalizm de insan ve doğa arasında yeniden bir uyumu inşa etmeyi amaçlamıştır.

2.2.2.2.3. Yeşiller Hareketi: Almanya, Fransa ve Türkiye’deki Gelişmeler

Yeşiller hareketi 1970’li yıllarda kapitalist Batı ülkelerinde gelişen bir çevresel hareket olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalist sisteminin doğayı, kentsel ve toplumsal hayatı bozan etkilerine karşı bir tepki olarak doğmuş ve siyasallaşmıştır (Özer, 2001: 179). Bir grubu nitelendiren yeşiller kavramı, çevre kavramına farklı anlamlar ve işlevler kazandırmıştır. Özellikle yeşiller hareketi 1983 yılından sonra Almanya’da parlamentoya temsilci gönderme başarısından sonra popüler olmuştur. Bu gelişmelerden sonra kurulduğu ülkelerde birçok yeni partiye isim önderliği yapmıştır. Yeşillerin temel düşünceleri adem-i merkezi bir yönetim yapısının oluşturulması esası üzerinde yoğunlaşmıştır. Yeşillerin toplum anlayışında sosyal yardımlaşmaya özen gösterilmeli ve şiddet gibi olaylara karşı çıkılmalıdır. Böyle bir toplum yapısında insanlar daha sade yaşam sürerler ve böylelikle doğaya karşı duyulan saygı da artar (Özer, 2001: 180).

Diğer taraftan yeşiller, insanı en üstün varlık olarak tutan hümanist anlayışı eleştirmişlerdir. Onlara göre insanların kendilerini üstün varlık olarak görmeleri ve her şeyin kontrolünün kendilerinde olduğunu düşünmeleri kendini beğenmişlikten başka bir şey değildir. Yeşillere göre uzun vadede her şeyi kontrol eden doğadır. Yeşiller, modernizme de insanı da içine alacak şekilde tüm doğal sistemi hâkimiyet altına alması bakımından tepki göstermişlerdir. Yeşiller modernizmin bu hâkimiyetçi yapısını geleneksel değerlere karşı bir isyan olarak algılamışlardır. Yeşiller ayrıca ataerkil aile yapısına da karşı çıkmışlardır. Ataerkil aile yapısını dar anlamda erkeklerin kadınları sömürmesi, geniş anlamda sadece kadınları değil, hiyerarşik yapıyı destekleyerek doğaya ve her şeye egemen olmak gibi olumsuz durumları artıran güvensiz bir yapı şeklinde görmüşlerdir. Bu noktada yeşiller, eko-feministlerle benzer görüşe sahip olmuştur (Özer, 2001: 180-181).

Yeşiller hareketinin oluşmasında üç önemli dayanak noktası vardır. Bunlar; ekolojik krizler ve iklim değişiklikleri, büyüme, ilerleme ve kalkınmaya yönelik eleştiriler, tüketim toplumu yapısıdır. Bunlardan ilki zamanla ciddi boyutlara ulaşan ekolojik krizler ve iklim değişiklikleri oluşmuştur. Tarım devriminden sonra yaklaşık olarak on bin yıllık süreçte ekolojik krizler önce yerel ve bölgesel boyutlarda görülmeye başlamıştır. Daha sonra ise sömürgecilik yarışları ve sanayileşmenin gelişmesi sonucunda bu krizlerin küresel boyutlara ulaşmış olduğu görülmüştür. Özellikle sömürgeciliğin başlaması, kapitalizmin ve ardından sanayi toplumunun gelişmesi sonucunda ekolojik krizler tamamen insan etkisine bağlı olarak meydana gelmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte sorunlar yeni bir boyut kazanmış, başta fosil yakıtlar olmak üzere doğanın

organik ve inorganik kaynakları ciddi miktarlarda tüketilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda ileri teknolojiler geliştirilmiş, daha fazla kaynak kullanılmış ve daha fazla tüketim yapılmıştır. Bu durum doğaya daha fazla atık bırakılmasına neden olmuş ve ekolojik tükeniş geri dönüşü olmayan bir yola girmiştir (Şahin, 2010: 215- 217).

Yeşillere göre, endüstriyel sistem doğayı sınırsız kaynaklardan oluşan bir depo olarak görmektedir. Bu sistem hiçbir sınır tanımadan biyolojik zenginliklere kadar her şeyi tüketmektedir. Özellikle de nüfusun sürekli artış eğiliminde olduğu bir toplumda yenilenemez kaynakların kullanımı sürdürülebilir bir yapının oluşmasını engelleyen önemli bir faktör olmuştur. Bu sürdürülemez sistem insanoğlunun ve gezegendeki bütün canlı türlerinin yaşamını olumsuz şekilde etkilemiştir. Yeşiller ortaya koydukları bu görüşler bakımından, ekolojik krizi ve iklim değişikliğini ciddi bir şekilde ele alan ve önemseyen ilk politik hareket olmuştur. Yeşiller iklim değişikliği ve küresel ölçekteki yağmur ormanlarının yok olması gibi ekolojik krizlere seçim programlarında yer vermiş, maddi zenginliğe dayalı refah söylemine ekolojist gerekçelerle sırt çevirmişlerdir (Şahin, 2010: 218-219).

Yeşiller hareketi, sosyalistler gibi emeği en büyük değer olarak görmez ve insanın doğayı dönüştürme gücüne değil, insanın doğayla uyumuna vurgu yapar. Bir başka ifadeyle, doğanın kurallarına boyun eğecek, doğanın değerlerine saygı duyacak organik bir yaşam modelini benimsemektedir. Gelecek kuşakların ekolojik bir toplum yapısına kavuşması için devrimci bir vizyonu değil politik bir dönüşümü oluşturmayı amaçlamışlardır. Sonuç olarak 1970'lerin başlarından itibaren yeşil politikanın en önemli çıkış noktalarından biri ekolojik kriz hakkında ön gördüğü bu saptamalar olmuştur (Şahin, 2010: 219-220).

Yeşiller hareketinin ortaya çıkışında ikinci ana dayanak noktası “büyüme, ilerleme ve kalkınmaya” yönelik getirdiği eleştiriler olmuştur. Bu bağlamda özellikle 1972 yılında yayınlanan “Ekonomik Büyümenin Sınırları”, 1962 yılındaki “Sessiz Bahar” ve 1972 yılındaki nüfus bombası gibi çalışmaların uyandırdığı etkiler yeşiller hareketinin köşe taşlarının oluşmasını sağlamıştır. Bu eserlerin büyüme, ilerleme ve kalkınma mantığı sonucu oluşan kaynakların hızla tükenmesi ve çevre kirliliğinin giderek büyümesi gibi konularda uyandırdıkları etki yeşiller hareketinin politik bir harekete dönüşmesinde etkili olmuştur (Şahin, 2010: 221-222).

Yeşillerin eleştirisi büyüme ve kalkınma ideolojileri sonucu ortaya çıkan kültürel çeşitliliğin zarar görmesi ve doğayla yaşam anlayışının yok olması gibi gelişmeler üzerine konumlanmıştır. Yeşil düşüncenin savunduğu yapı ilerleme ve büyüme yerine doğayla uyuma, kalkınma yerine de sürdürülebilirliğe daha fazla önem verilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Yeşiller organik doğa anlayışını siyasal düzlemde savunmayı temel amaçları olarak benimsemişlerdir (Şahin, 2010: 224).

Yeşil hareketin ortaya çıkışında üçüncü ana dayanak noktası “tüketim toplumu” yapısı olmuştur. Kapitalizmin krizlerden çıkabilmek için tüketim, üretim ve istihdam döngüsünü kullanarak oluşturduğu düzene eleştiriler getirmişlerdir. Endüstriyel sistem kâr elde edebilmek için sürekli insanları çeşitli tüketim kalıpları içine sokmuştur. Tüketim sistemlerine karşı çıkmak, bu yapı dışında kalmak sapkınlık olarak nitelendirilir hale gelmiştir. Özellikle tüketim toplumu postmodern dönemin bütün ideolojik aygıtlarını içinde barındıran ve onları kendi çıkarları için kullanan sosyolojik bir gerçeklik halini almıştır. Büyümeye ve kalkınmaya yönelik eleştirilerle, gelecekte doğayı bir kaynak deposu olarak görmeyen ve doğayla uyum içinde yaşayan küçük organik toplumlar yaratmak temel hedefleri olmuştur (Şahin, 2010: 225). Yeşiller hareketi, Batıda çevreye yönelik meydana gelmiş olumsuzluklara karşı genel bir reaksiyon olarak gelişmiş bir akımdır.

Yeşiller hareketinin ilk partileri 1972 yılında Yeni Zelanda’da ve 1973 yılında İngiltere’de kurulmuştur (Ayvaz ve Tekalan, 1992: 4). Ancak yeşil hareketin siyasallaşma sürecinde en önemli parti Alman yeşiller partisi olmuştur. Almanya özelinde ve Avrupa genelinde ekolojik hareketin partileşmesinde, çevrecilerin hızlı ekonomik büyüme ve onun sonucunda oluşan çevresel sorunlara karşı verilen tepkiler önemli rol oynamıştır. Bu dönemdeki kitle partilerinin çevre sorunlarına kayıtsız kalması, Batı Avrupa’da “yeşil” ve “ekoloji” partilerinin kuruluşunu önemli ölçüde etkilemiştir. Ayrıca 1968 öğrenci hareketleri ve nükleer sorunların artması da bu hareketin gelişmesinde etkili olmuştur (Özer, 2001: 183-184).

Almanya’da özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında, savaşa karşı yöneltilen protestolar, barış ve silahsızlanma hareketleri, öğrenci hareketleri gibi gelişmeler çevre sorunlarının siyasallaşma sürecinin hızlanmasında önemli rol oynamıştır (Özer, 2001: 185). Bu siyasallaşma sürecinin yeşil partilere dönüşmesinde 1970’ler boyunca etkili olan iki hareket vardır. Bunlar *alternatif hareket* ve *yurttaş inisiyatifleri* hareketidir. Alternatif hareket 1968 yılından sonra öğrenci hareketlerinin başarısız olması üzerine çıkmıştır. Bu hareket toplumsal düzende köklü değişiklikler yapacak kadar güçlü bir örgütlenme olmadığından dolayı özgül alanlara yönelik etkinlikler oluşturmayı amaçlamıştır. Bazı yazarlar, alternatif hareketi yeşillerin partileşmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri olarak görmektedir (Bora, 1988: 24).

Yeşiller partisinin oluşumunda önemli bir paya sahip olan diğer bir gelişme ise yurttaş inisiyatifleri hareketi olmuştur. Bu hareketin temelinde hakkını arayan, hesap soran, etkin bir yurttaş tipi bulunmaktadır. Bu yurttaşlar, belli konulardan şikâyetçi olan ve sorunlarını çözmek isteyen bir topluluk şeklinde örgütlenmiştir. Bu topluluk üyeleri yeşil alanları genişletmeyi amaçlamış ve otoyolların gelişmesinden sonra mahallelerde meydana gelen gürültüleri azaltmak gibi doğada meydana gelen olumsuzluklara tepki göstermişlerdir. Sadece tepki göstermekle kalmamışlar sorunları gidermek için alternatif çözüm yolları da sunmuşlardır (Bora, 1988: 24-26).

Yurttaş inisiyatiflerinin yaygınlaşması ve Almanya gündeminde önem kazanması 1970'lerin ortalarından itibaren hareketlenen anti nükleer hareket ekseninde gerçekleşmiştir (Bora, 1988: 28). Bu yıllarda çiftçiler, çevreciler ve komünistler gibi yerel gruplar kurdukları birlikler ile nükleer denemelere karşı protestolarda bulunmuştur. Ardından, ilk organize protesto hareketleri Rhine Vadisi'nin sanayileşmesi sonucunda oluşan aşırı kirlenmeye karşı gösterilmiştir. Bu şekilde devam eden protestolar yerel ve bölgesel olsa da zamanla çevre bilincini oluşturmaya başlamıştır. Zamanla ülkedeki protestocu gruplar nükleer enerji santrallerinin yayacağı çevresel kirliliğe tepki göstermek ve nükleer santrallerin kurulmasını engellemek için birleşmişlerdir. Bu tepkiler zamanla sadece nükleer santrallerle sınırlı kalmamış, ülkenin farklı bölgelerinde çevreye karşı zararlı olabilecek projelere karşı da gösterilmiştir. Bu protestolar zamanla toplum tabanına doğru giderek yayılmış ve tepki gösterenlerin sayısı giderek çoğalmıştır (Özer, 2001: 185). Bu bağlamda anti nükleer hareket, yurttaş inisiyatifleri topluluklarının kentten kıra doğru yayılması işlevini de yüklenmiştir. Nükleer reaktörlerin varlığı başta küçük üreticilere olmak üzere pek çok kişiye işsiz kalma korkusu vermiş ve atom kelimesi bile nükleer kuruluşlara tepki gösterilmesi için yeterli bir neden olarak görülmüştür (Bora, 1988: 30).

Anti nükleer hareket, kapitalist ekonominin insanı ve doğayı ekonomik etmenlere indirgeyen anlayışına tepki göstermiştir. Bu sistemin insanların ve doğanın geleceğini tehlikeye düşüreceğini belirtmiş ve sisteme eleştiriler yöneltmiştir. Anti nükleer hareketin yurttaş inisiyatifi hareketiyle birleşmesi yerel taleplerin ortaya çıkmasına öncülük etmiş ve adem-i merkezi yönelimleri açığa çıkarmıştır. Bu hareketler devletin ve şirketlerin oluşturduğu doğaya zararlı dev kuruluşlara yönelik tepkilerin artmasında önemli rol oynamışlardır (Bora, 1988: 31-32). Bu hareketler 1978 yılında 38.000 kişi tarafından desteklenirken 1980 yılında bu sayı 5 milyona çıkmış ve önemli bir ekolojik hareket haline gelmiştir (Özer, 2001: 185).

Almanya'daki diğer partilerin ekolojik sorunlara çözüm bulamaması ve giderek büyüyen çevreci hareketler, çevreci partilerin kurulmasını sağlamıştır. İlk siyasal oluşum "çevre koruması için yeşil liste" Schleswing-Holstein bölgesinde görülmüş ve 1978 yılında yapılan yerel seçimlerde çevre korumacılar tarafından oluşan bu yeşil liste oyların % 3,9'unu alarak siyaset hayatına başlangıç yapmıştır. 1979 yılında ise Bremen parlamentosunda temsil hakkını elde etmiştir. 1979 yılında Avrupa parlamentosu seçimleri öncesi hareket, bir siyasi partiye dönüştürülmüştür. 1979 yılında 500 delege ile siyasal bir örgüt olan Alman yeşilleri 1980 yılında 1004 delegenin katıldığı Karlsruhe Kongresi ile resmen parti olarak kurulmuştur. Devamında yapılan seçimlerde barajı geçerek eyalet meclisine üye gönderebilme hakkını elde etmiştir. Bu dönemde, işsizlik ve ekonomik gelişme gibi konularda Sosyal Demokrat Parti ile aynı görüşlere sahip olduğu şekilde eleştirilere maruz kalan Yeşil Parti'de huzursuzluklar baş göstermiştir. Partinin önemli isimleri arasında oluşan görüş ayrılıkları partinin bütünlüğüne zarar vermiştir. Yeşiller partisinin

düşüncesini yayabilmek için artık daha fazla zamana ve daha etkili liderlere ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmıştır. Parti tüm iç huzursuzluklara rağmen yapılan eyalet seçimlerinde %5,6 oy almış ve 6 milletvekili çıkarabilme başarısını göstermiştir (Özer, 2001: 186).

1983 yılında yapılan seçimlerde yaklaşık 21 bölgeden %8 civarında oy alan Yeşiller Partisi 1984 yılında ise oy oranlarını %8,2'ye ulaştırmıştır. 1987 yılında da oy oranlarını %8,3'e çıkararak ülkenin en büyük üçüncü partisi konumuna yükselmiştir. Özellikle 1984 seçimlerinde kazanılan başarı dünya genelindeki diğer yeşil partilerin güç kazanmasında önemli rol oynamıştır (Özer, 2001: 186). Yeşil Partiler özellikle 1990'lardan sonra Avrupa parlamentolarında belirgin rol oynamaya başlamış ve koalisyonlarda yer almıştır. Özellikle Alman yeşilleri 1998-2005 arası iki dönem boyunca kızıl-yeşil koalisyonunda yer almış ve dışişleri dâhil önemli görevler üstlenmiştir. Yeşiller Partisinin Almanya'da önemli görevler üstlendiği bu yedi yıllık koalisyon dönemi dünyadaki bilinirliğini artırmış Fransa, İtalya gibi pek çok ülkede hükümetlere ortak olmuş ve çok sayıda belediye başkanlığı görevi kazanmış ve yürütmüşlerdir. Bu gelişmeler Almanya'daki yeşiller partisine önemli bir misyon ve vizyon kazandırmıştır (Şahin, 2010: 232-233).

Almanya ve Avrupa'da başta nükleer santraller ve diğer çevre sorunlarına karşı verilen mücadeleye büyük katkılar sağlayan Alman yeşiller partisinin ideolojisi genel olarak şu şekilde özetlenebilir (Özer, 2001: 187-188);

- Modernizme karşı çıkmış ve parti tüm organlarıyla birlikte Batı kültürüne, bilimine ve hayat tarzına yönelik eleştiriler getirmiştir.
- Partinin politikaları ekolojik, toplumcu, şiddetten arındırılmış özelliklere dayandırılmıştır.
- Yaşamın ekolojik temele yeniden dayandırılması ilkesine göre hareket etmişlerdir.
- Ulusal ve uluslararası sorunlarda barışçıl çözümlerden yana olmuşlardır ve askeri bloklamalara karşı çıkmışlardır.
- Ekonomik bunalım durumlarında bu bunalımların aşılması için öncelikle enerji, konut, ulaşım, eğitim gibi alanlarda doğaya ve insana zarar vermeyecek yatırımların yapılması gerektiğini savunmuşlardır.
- Genel olarak yeşil hareketin görüşlerini benimsemişlerdir ve ekonomik faaliyetlerin çevre sağlığına bağlı olduğuna inanmışlardır.

Dünya genelinde kurulmuş olan yeşil partilerin temelinde genel olarak; adem-i merkezîyetçilik, karşılıklı dayanışma, katılımcı demokrasi, insana ve doğaya saygı gibi ilkeler yer almıştır. Ancak zamanla ekoloji hareketi, kurumsal siyasetin dışında bırakılmıştır. Diğer bir ifadeyle, yeşil partilerin oluşumu zaman içinde zorlaştırılmıştır. Bunun önemli nedeni olarak geleneksel siyasetin yeşillerin taleplerini dışlaması gösterilebilir (Üste, 2015: 43)

Öte yandan, Yeşillerin Fransa'daki gelişimi de 1970'li yıllarda görülmeye başlamıştır. Bu yıllarda çevre sorunları hissedilir bir hale gelmiş ve 1968 yılındaki öğrenci hareketlerinin çevreci oluşumlara destek vermesi yeni çevreci grupların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler Fransa'da çevre hareketinin kitleleşmesinde ve kamuoyunun duyarlılığını artırmasında önemli rol oynamıştır (Aykaç ve Öz, 1988: 116).

Genel olarak bakıldığında ise Fransa'da ekoloji hareketinin gelişimi üç aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşaması 1969 ve 1973 yılları arasında kapsayan “oluşum” dönemi, ikinci aşama 1973 ve 1977 arası “bilgilenme” dönemi, üçüncü aşama ise 1977 sonrası “kendini kanıtlama” dönemi olarak ifade edilmiştir. Ekolojik hareketleri partileşmeye götüren süreç, 1977 yılındaki belediye seçimlerinde Paris'teki oyların % 10'unu almaları ekolojistler için önemli bir işaret olmuştur. Ayrıca 1974 yılında da ekolojistler ilk kez bir Cumhurbaşkanı adayı çıkarmışlardır. Daha sonra ise ülkedeki Ekoloji Hareketi ve Eko-Politik Hareket bir araya gelerek 1984 yılında “Lest Verts” adında Yeşiller Partisini oluşturmuşlardır. Bu parti 1986 yılında parlamento seçimlerinde oyların %1.2'sini, 1988 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise oyların %3.2'sini alarak Fransa'da siyasi olarak etkin bir konuma gelmiştir (Üste, 2015: 45-46).

Fransa'daki Yeşiller Partisinin ideolojisi de çoğu Batı ülkesindeki yeşillerle benzerlikler taşımıştır. Şöyle ki; temiz ve nükleer tehlikelerden uzak bir dünya, barış içinde yaşamak, tarım ağırlıklı kalkınma modeli ve katılımcı demokrasi modeli gibi ilkeleri benimsemişlerdir (Aykaç ve Öz, 1988: 123).

Diğer taraftan Türkiye'deki çevre hareketinin gelişimi ve yeşil partilerin kurulma süreci incelendiğinde ise çevreye yönelik korumacı davranışlar 1960'lardan sonra başlamıştır. Çevre konusu 1973'te üçüncü beş yıllık kalkınma planından itibaren ele alınmıştır. 1990'da uygulanmaya başlanan altıncı beş yıllık kalkınma planına kadar geçen süreçte meydana gelen sanayileşmedeki gelişmeler önemli çevre sorunlarına ortaya çıkarınca sanayileşmenin çevreye yönelik olumsuz etkisi fark edilmiştir. Ankara, İstanbul gibi büyük kentlerde hava ve su kirlilikleri ortaya çıkmış, sanayide çalışan işçilerin barınması için inşa edilen gecekondu yeşil alanlara zarar vermiş ve bu sorunların giderek artış eğiliminde olduğu görülmüştür (Şimşek, 1993: 5).

Türkiye'de Yeşiller hareketi 1980'lere kadar daha çok yöresel bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Ancak 1984 Gökova Termik Santrali ve 1989 Aliağa Termik Santraline yönelik tepkiler ilk etkin çevre hareketleri olarak meydana gelmiştir. Bu gelişmeler 1980'lerden sonra Türkiye'deki çevre hareketlerini siyasallaştırmıştır. Bu kapsamda Yeşiller Partisi, daha iyi bir yaşam ve daha kaliteli bir çevre projesi olarak algılanmıştır (Üste, 2015: 48). Türkiye'de Yeşiller Partisi 6 Haziran 1988 tarihinde kurulmuştur. Parti kendisini, insan-doğa ilişkilerinin birbirinden

bağımsız olmadığından hareketle, demokratik bir toplumu amaçlayan siyasi bir kuruluş olarak tanımlamıştır. Partinin amaçları; doğal düzeni korumak, dünya barışına katkı yapmak, demokratik bir toplum oluşturmak ve bu çerçevede toplu yaşamın değişik alanlarında inisiyatiflerin oluşmasını sağlamak olarak belirtilmiştir. Yeşil Parti, dünyada hızla tüketmeye yönelik olan kalkınma anlayışına karşı Türkiye'nin doğal varlıklarını korumayı amaçlayan bir oluşum olarak faaliyetlerini 1994 yılına kadar sürdürmüştür (Üste, 2015: 48-49).

Türkiye'deki bir diğer önemli Yeşiller Partisi 2008 yılında kurulmuş ve Türk siyasal hayatının 57. partisi olmuştur. Partinin amacı, alternatif yeşil yaşam politikalarıyla tıkanan politika ve demokrasinin önünü açmak olarak ifade edilmiştir. Partinin ilkeleri ise, doğayla uyum, sürdürülebilirlik, küresel mücadele, ataerkilliğin reddi, yerellik ve çeşitliliğin korunması gibi maddelerden oluşmaktadır (Üste, 2015: 50). Özetle, Türkiye, ilk deneyimi kısa sürse de uzun yıllardır var olan Yeşil Parti deneyimine sahip ülkeler arasındadır (Şahin, 2010: 234).

Genel anlamda Türkiye'de çevreci hareketler 1950'lerden sonra daha etkin olmaya başlamıştır. Şöyle ki, 1950 öncesi çevresel hareketler daha çok alt yapı eksiklikleri, kent ağaçlandırma, orman koruma gibi daha spesifik ve yerel sorunlara odaklanmış, 1950 sonrasında ise nüfus artışı, sanayileşme ve hava kirliliği sorunlarına yönelik olmuştur. 1980 sonrasında ise bu hareketler soyu tükenen canlılar, yeşil alanlar ve termik santraller gibi farklı bölgesel sorunlara yoğunlaşmıştır. Bu vb. sorunları gidermeye yönelik kurumlar da etkili ve yerinde politikalar geliştiremeyince tüm bu gelişmeler çevresel hareketlerin odak noktası haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye'de çevre sorunlarını önleme ve çevre politikalarını yerinde ve etkin bir şekilde uygulama çevresel hareketlerin birincil konusu haline gelmiştir (Aygün ve Şakacı, 2015: 275). Bu bağlamda çevreci hareketler sorunları azaltabilmek ve politikalarını etkin bir şekilde uygulayabilmek için siyasallaşmaya başlamış ve Yeşiller Partisi kurulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. POSTMODERN TÜKETİM ÇAĞI VE İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİLERİ

Postmodern dönem, içinde birçok paradoksal gelişmenin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde çevre korumacılığa yönelik eylemler meydana gelse de özellikle bu dönemi ortaya çıkan bireysel tüketim modelinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Aşağıda önce postmodernizm ve tüketimin gelişim süreci ve tüketim kültürünün son dönemlerdeki toplum ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri ele alınmış, daha sonra ise postmodern dönemde çevreyi ve doğal kaynakları korumaya yönelik gelişen gönüllü sadelik ve sürdürülebilir tüketim anlayışı incelenmiştir.

3.1. Postmodernizm ve Tüketim Kültürü

Postmodern kavramındaki “post” (ötesi, sonrası) sözcüğü modern dönemin bittiğini sonlandığını ifade etmek için kullanılır. Postmodernlik modernliğe karşıt veya modernliğin ötesinde yeni bir model olarak nitelenir (Erdoğan, 2012: 7). Postmodernizm, hayatı bütünüyle açıklama ve kendi öncülleri doğrultusunda düzenleme iddiasındaki siyasal, sosyal veya dini bütün küresel ve bütüncül dünya görüşlerinin toplum ve bireyler üzerinde kurduğu tahakkümcü davranış şekillerine karşı çıkan yeni bir dönem olarak ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle, postmodern dönem farklılıklara, çoğulculuğa ve heterojenliğe vurgu yapmaktadır. Bu dönem, modern dönemde tek evrensel gerçek olarak kabul edilen “akılcılığa” karşı çıkmakta ve onu reddetmektedir (Türküne, 2010: 498-502).

Modernizmin ve Kantçı bir Aydınlanma düşüncesinin Fransız, İskoç ve Alman Aydınlanmacılığının etkisinde devrim düşünceleriyle insanı ve toplumu değiştireceğine inanan düşünceyi ileri sürmesinden sonra, bu düşünceye yönelik eleştirel bakış açıları Postmodernizm tartışmalarının başlangıç noktasını oluşturmuştur (Akay, 2010: 9). Bu noktada postmodernizm, modernizmin bir eleştirisi olarak nitelendirilebilir.

Postmodern anlayışa hâkim olan temel görüşler genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir (Aydm, 2009’dan aktaran: Bilgili, 2017: 510-512):

- Postmodern anlayışta nesnel gerçeklik yoktur. Postmodernistlere göre, nesnel gerçeklik, bize görüldüğünden ve bizim algıladığımızdan daha farklı bir yapıya sahiptir.

- Postmodern anlayışa göre, bilgi dış dünya ile karıştırılmamalıdır. Postmodernistlere göre gerçeklik görecelidir ve hatta bazılarına göre de özeldir.
- Postmodern anlayışa göre, nesnellik yoktur. Şöyle ki, bu anlayışa göre her bilgi, bireylerin kültürel koşullu deneyimlerine, ön yargılarına ve beklentilerine dayanır.
- Postmodern anlayışa göre, bilgi ve değer ayrımı yapılmamaktadır. Gerçeğin algılanması kültürel koşullarla ilişkilidir, dile bağlıdır ve bunların tümü değer içermektedir.
- Postmodern anlayış, evrensel bilgi anlayışına karşı çıkmaktadır. Bu bilgi anlayışı postmodernizmin en önemli dayanaklarından birini ifade etmektedir. Postmodernistlere göre gerçeklik kültürel, dilsel, deneyim ve tecrübelerle bağımlı olduğundan, var olan gerçeklik algıları toplumdan topluma değişir. Bu değişim zamanla da aynı toplum içerisinde dahi değişim ve gelişimlere uğrar. Bundan dolayı onlarca yüzlerce bilgi, ne dışsaldır ne de evrenseldir.
- Postmodern anlayışa hâkim olan temel görüşlerden biri de çok odaklılık ya da odak noktasının olmamasıdır. Postmodernistler gerçeklik kavramına yaklaşırken, ortaçağlarda var olan Tanrı odaklı ve aydınlanmadan itibaren ise merkeze alınan insan odaklı bir anlayıştan kaçınmaktadır. Onlara göre kesin ve evrensel, bütünüyle tanımlanabilen bir gerçeklik yoktur. Bu bağlamda postmodernistlere göre odaksızlık ya da çok odaklılığa yönelik bakış açısı daha doğrudur.
- Postmodern anlayışa göre bilgi yerele aittir. Şöyle ki, evrensel bir bilgi anlayışına karşı olan postmodernistler yerellik olgusunu ön plana almışlar ve gerçeğin kültürlerle göre değişebileceğini savunmuşlardır. Bu noktada postmodernistlere göre her kültürün kendine göre doğruları vardır.
- Postmodern anlayışa göre zaman ve mekân bireyleri ölçen ve kontrol eden birer baskı aracıdır. Bu görüşü savunanlar zamanı ve mekânı insanı baskı altında tutan araçlar olarak gördüğünden insan yaşamından soyutlayarak değerlendirmektedirler.

Özetle, postmodern dönem, modern dönemde gelişen evrensel bilgi anlayışı yerine bilginin yerel ve göreceli olduğunu savunmaktadır. Postmodernistler, bireysel kimliği ve yerel politikaları ön plana çıkarmaktadırlar (Bilgili, 2017: 512).

Bu çalışmanın içeriği bakımından postmodern dönemin bütün özelliklerini ele almak yerine bu dönemdeki tüketim ve çevreye yönelik tutum ve davranışlar üzerinde durulacaktır. Sanayileşme ve sonrasında yaşanan gelişmeler ve özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısında tüketim toplumunun etkileri sonucu çevresel bozulmalar çok önemli sorun haline gelmiştir. İnsanoğlu çevre üzerindeki hâkimiyetini giderek artırmış ve çevresel bozulmalara aldırış etmeden doğayı çıkarları uğruna kullanmıştır. Tüm bu gelişmeler çevreye yönelik tehditlerin ve belirsizliklerin artmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin yanı sıra insanoğlu zarar verdiği doğadan meydana gelebilecek

herhangi bir doğa olayına karşı da kendini koruyucu tedbirleri almıştır. Bir başka ifadeyle, İnsanoğlu rasyonel mantık çerçevesinde doğayı kullanırken aynı zamanda oluşabilecek muhtemel tehlikelere karşı da hazırlıklı olmuştur (Adak, 2010: 378).

Postmodern dönemde toplumun çevreye bakışı genel anlamda paradoksaldır. Şöyle ki, bu dönem bir taraftan çevrenin değerini korumaya yönelik sosyal ve ekonomik gelişmelere önem verirken, diğer taraftan neoliberal düzenlemelerle, dünya çapında yüksek tüketime ve daha fazla çevresel bozulmalara neden olmaktadır (Adak, 2010: 378). Postmodern toplum yapısında tüketim, modern dönemdeki üretim merkezli yapıdan tüketim merkezli bir toplum yapısına dönüşüm olarak ifade edilir. Modern dönemde üretim, merkezi bir role sahipken bu dönemdeki toplum yapısında tüketim önemli bir role sahip olmuştur. Tüketim olgusu insanların var olabilmeleri için tüketmek zorunda olduğu besinlerin yanı sıra insanların çeşitli istek ve arzularını giderici bir eylem olarak nitelenmiştir (Durmaz, 2015: 136-137). Postmodern dönemin amacı her zaman çeşitlilikler yaratmak olmuştur. Bu durumda çeşitlilikler üretilerek tüketimin önü açılmıştır (Demirel ve Yegen, 2015: 130).

Yeni toplumsal düzende insanlar çeşitli giyimleriyle, saç stilleriyle imajlar ortaya koymuş ve bu imajlarına göre değerlendirilmiştir. Modern toplumdan farklı olarak kullanılan nesnelere eskitilerek tüketilmemiş, bu nesnelere modası geçtiğinde tüketilmiş olarak kabul edilmiştir. Yine bu dönemde hizmet sektörünün ekonomi içindeki payı giderek artmış ve sanayi üretimi de fordist tarzdan post-fordist üretim tarzına dönüşmüştür (Karakehya, 2013: 779). Post-fordist üretim sistemi; büyük ölçekli üretim yerine daha küçük işletmeler tarafından yapılan daha küçük ölçekli üretim yapısının hâkim olduğu ve standart ürün yerine tüketici taleplerine göre şekillenen, ürün çeşitliliğinin ön planda olduğu esnek üretim modeli olarak ifade edilir (Saklı, 2007: 12). Bu dönemdeki en önemli gelişmeler arasında iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve gelişmesi olmuştur. İletişim araçlarının gelişmesi uluslararası sınırları ortadan kaldırmış ve dünya herkesin aynı şeyi kullandığı küresel bir köye dönüşmüştür (Karakehya, 2013: 779).

Postmodernizm çeşitliliğe dayalı, alışılmışlıktan ziyade sıra dışılığın çekici olduğu, bir tarzı benimsemiştir. Diğer bir söyleyişle, nesnel olmaktan ziyade göreceli olan, objektif olmak yerine duygulara ve sezgilere dayalı sübjektif bir yaşam şekli sunmuştur. Modern dönemde insanlara sunulan sınırlılığı ortadan kaldırarak, günümüz insanlarına sıkıntılı durumlarda çıkış yolları sağlamıştır. Bu bağlamda sıkıntılı ve stresli durumlarda tüketim insanları bu sıkıntı ve streslerinden kurtaracak ve unutturacak bir yol olarak sunulmuştur (Demirel ve Yegen, 2015: 133). Hem modern hem de postmodern dönemde bireyin isteklerinin biçimlendirilmeye başlanması ve bireyin bir mühendislik hizmeti bağlamında denetim altına alınması politikaları çevreyi tahrip eden önemli faktörler olmuştur. Her iki dönemde de birey çevre dışı uygulama ve politikaların etkisi altında kalmıştır (Arıbaş ve Yürüdü, 2014: 31).

3.2. Tüketim Olgusunun Çevre ve Toplum Üzerindeki Etkileri

İnsanoğlu var oluşundan itibaren günümüze kadar çeşitli tüketim şekillerine tabi olarak varlığını sürdürmüştür. Bir başka ifadeyle en ilkelinden en çağdaşına kadar bir şekilde tüketim faaliyeti içinde bulunmuştur. İnsan da doğadaki diğer canlılar gibi yaşadığı sürece sürekli tüketmekte ancak insanın tüketme özelliği farklı şekillerde olabilmektedir. Bu kapsamda doğadaki diğer canlılar sadece fiziksel gereksinimlerini giderme amacıyla tüketirken, insanlar fiziksel ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra psikolojik ve sosyal gereksinimlerini de göz önünde bulundurarak tüketim faaliyetlerinde bulunmaktadır. Tüketim kavramı, en yalın ifadeyle bir veya birden fazla ihtiyacı karşılamak için mallara ve hizmetlere sahip olma amacıyla gösterilen eylemleri kapsayan karmaşık bir süreç olarak ifade edilmektedir. Sürecin karmaşık olarak ifade edilmesinin nedeni tüketme eyleminin iç içe geçmiş çeşitli dinamikleri içermesidir. İnsanlar bazı zamanlarda beslenme ve barınma, bazı zamanlarda toplumda özgüvenlerini artırma ve statü sahibi olabilme ve bazı zamanlarda da toplum tarafından takdir edilebilme adına çeşitli tüketim eğilimleri içinde davranış sergileyebilmektedir. Bireylerin tüketim ihtiyaçlarını karşılama arayışına girmeleri bir takım mal ve hizmetlerin elde edilmesi, kullanılması ve bazen de yok edilmesi gibi durumlara neden olmaktadır (Bakır ve Çelik, 2013: 47).

Tüketim toplumunun ortaya çıkışı, sanayileşme ve fordist üretim biçimine dayandırılmaktadır. Sonrasında, kitlesel üretimin ortaya çıkışı, pazarlama ve işletmecilik anlayışlarının kurumsallaşması ve önce al sonra öde gibi imkânlar sağlayan alışveriş şekillerinin gelişimi, üretim toplumunu, tüketim toplumuna dönüştürmüştür. Kitlesel üretim sayesinde daha çok mal ve hizmet insanların tüketimine sunulmuştur. Bu durum zamanla daha çok üretime bağlı olarak bu malların elde edilebilirliğini de kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla daha çok insan çok sayıda mal ve hizmete ulaşabilmiş ve bunları tüketebilir hale gelmiştir. Tüketimin bir kültür haline gelmesi daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülmektedir (Altuntuğ, 2010: 114; Karakehya, 2013: 779).

İkinci Dünya Savaşı tüm dünyayı etkilemiş ve özellikle de sanayileşmesini tamamlamış ülkeler ağır kayıplar vermişlerdir. Savaşın ardındaki süreçte Amerika'nın, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerden ekonomik bakımdan daha iyi durumda olduğu görülmüştür. 1945 yılından sonra Amerika'nın kültürü ve değerleri tüm dünyayı etkisi altına alabilecek duruma gelmiştir. İhracatla gittikçe zenginleşmeye başlamış ve buradan elde ettiği gelirleri de tüketime harcayarak yaşam standartlarını artırmanın yolunu açmıştır. 1970 yılına gelindiğinde kitlesel üretimin gelişme tarzına dayalı kriz yaşanmış, piyasa otomobil, buzdolabı gibi dayanıklı mallara doymuş duruma gelmiş geliri artan tüketici artık daha çeşitli mallar talep etmiştir. Bu yıllardan itibaren tüketime ihtiyaçları gidermenin yanı sıra farklı bir misyon yüklenmiştir. İnsanların tüketmesi için mal ve hizmetler ülke sınırlarının dışındaki piyasalara sunulmaya başlamış ve dünyanın her yerinde

müşterisi ve birimi bulunan işletmelerin sayısında artış olmuştur. Çok kutuplu emperyalist rekabette Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Japonya gibi ülkelerde ticari değişimin artmasıyla sermaye giderek güçlenmiştir (Demirel ve Yegen, 2015: 120-121).

Genel olarak bakıldığında tüketim aydınlanma sonrası rasyonel aklın doğaya egemen olma süreciyle ortaya çıkmış bir durum olarak nitelendirilebilir. 18. ve 19. yüzyıldaki sanayi toplumunun oluşması insanların mal ve hizmet isteklerinde önemli artışlar meydana getirmiştir. Bu durum ekonomik yapının yanı sıra toplumsal ve siyasal yapıyı etkilemiş ve bireylerin toplumsal rollerini biçimlendiren bütün kurumlar için de geçerli olmuştur. Sanayi Devrimiyle halkların zenginleştirilme düşüncesi, sanayinin gereksinimi olan hammaddenin temini ve sanayi işletmelerinde kullanılan enerjinin üretim biçimi ile çevreye atıklar bırakılmış ve kirlenme süreci başlamıştır (Arıbaş ve Yürüdü, 2014: 31). Bu bağlamda Batı kültürü, sanayileşmenin gerçekleşmesinden itibaren doğanın bütün imkânlarını üretim ve tüketim döngüsüne yöneltmiştir. Mevcut ekonomi anlayışları ve hızlı büyüme uğruna yapılan faaliyetler tüketim toplumunun oluşumuna neden olmuştur. Ekonomide canlılık ve istikrarın sağlanması ve üretim-tüketim döngüsünün devam ettirilmesi için psikoloji ve sosyoloji gibi çeşitli bilimler kullanılarak toplumlara tüketim alışkanlığı kazandırılması amaçlanmıştır (Ardoğan, 2012: 102).

1970'lerden itibaren ise teknoloji oldukça hızlı bir gelişme sürecine girmiş ve insanların hayatında ayrılmaz bir parça olarak varlığını sürdürmüştür. Birçok açıdan insanlara faydalı olmasının yanı sıra zamanla teknoloji kullanımı toplumsal ve doğal sorunlara dönüşmüştür. Gelişen teknolojiler insanları sürekli baskı altında almış ve bu durum doğal kaynakların ölçsüzce kullanılmasına kadar çeşitli sorunları ortaya çıkarmıştır (Ökmen, 1996: 5).

Teknolojinin gelişmesi ve üretim sürecinin hızlanması ile birlikte insanların tüketim eğilimlerini artırmaya yönelik tüm dünyada bireysel tüketim anlayışlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Tüketim eğilimlerinin artmasına paralel olarak üretim miktarlarında artışlar olmuştur. Bu kapsamda üretim araçları gelişmiş ve çeşitlenmiş buna bağlı olarak da doğal kaynaklar bu üretim sürecinde bilinçsiz bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Bireylerin tüketim alışkanlıklarının da moda ve reklam gibi çeşitli araçlarla sürekli baskı altına alınması ile birlikte tüketim toplumu ortaya çıkmıştır (Özcan Sezer, 2015b: 230).

Teknolojilerin etkin kullanılmasıyla özünden kopan ve doğaya ve kendisine yabancılaşmaya başlayan insanın hayat felsefesi “çok üret, çok tüket” olmuştur. İnsanlar akıl ve sevgi gibi insani özelliklerini geliştirmeyi bırakıp kendilerini kendi ürettikleri ekonomi makinesinin bir bileşeni konumuna düşürmüşlerdir. İnsanlar kişisel mutluluğu ikinci plana atmış daha fazla başarı kazanmak için kendilerini bir rekabet dünyasının ortasında bulmuştur. Benzer bir ifadeyle, yaşamın

anlamı değişmiş ve kişinin en çok karı elde ettiği, daha fazlasına sahip olduğu ve tüketimden azami pay aldığı bir yaşam şekli ortaya çıkmıştır (Ardoğan, 2012: 82).

Teknolojinin gelişmesi zamanla kitle iletişim araçlarını ortaya çıkarmış ve bu durum tüketime kültürel ve küresel bir boyut kazandırmıştır. Bireyler zamanla modern tüketim yöntemlerinin etkisi altına girmiştir. Bu noktada modern tüketim ideolojisinin ilgili sosyal ve kültürel uygulamalarından etkilenen bireyler filmlerde, televizyonlarda sergilenen malları, maddi güçleri yeterli olmasa bile satın almayı arzu etmiştir. Tüketim, kitle iletişim araçları ile bu arzuyu bireyler üzerinde baskıya dönüştürmüştür. Bireyler üzerindeki baskı arzuladıkları nesneye ulaşmıca kadar sürmekte, ona ulaşıldığında ise bir başka nesneye doğru yöneltilmektedir. Bireylere aşılana aslında bir nesneyi elde etmekten çok ona ulaşma yolundaki heyecandır. Bireylerdeki bu hedonist duygular tüketimin etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Ürünlerin kullanım değerlerinden ziyade imgesel yönleri ön plana çıkarılmıştır. Bireylerdeki bu değişimleri ön plana çıkaran en önemli faktör kitle iletişim araçları olmuştur (Bıçakçı, 2008: 9).

Diğer taraftan iletişim ağlarının gelişmesiyle bireyler üzerinde artan tüketim baskısı, reklamlar ve moda gibi araçlarla sürekli desteklenmiştir. Tüketim, salt reklam endüstrisi ve ticari çıkarların pasif bir izleyici kitlesini etkilemesiyle oluşan, modern tüketicilerin bir etkinliği olarak algılanmamıştır. Tüketim, hem kolektif hem de bireysel kimlik duygularının sembolik oluşumunu içeren bir süreç haline dönüşmüştür. Bireyler bireysel kimliklerini ortaya çıkarabilmek için sürekli modayı takip etmek zorunda kalmıştır. Toplumdaki statüleri, tükettiği eşyanın niteliğine göre belirleyici olmuş ve buna göre kendilerine bir imaj yaratmışlardır. Moda bireylerin tüketim alışkanlıklarında önemli bir belirleyici olmuştur. Şöyle ki, günümüzde de sıkça karşılaştığımız gibi yaz modası, kış modası derken sistem sürekliliğini bu şekilde devam ettirmiştir. Bu sistemde her şey sömürölmeyle ve yok olmayla karşı karşıya kalmıştır. Doğa, nesnelere, kültürler vb. her şey tüketilmek zorunluluğuyla sürekli baskı altında tutulmuştur. Bu sistem varlığını sürdürebilmek ve tüketimde devamlılığı sağlayabilmek için insanların sürekli harcama yapmaları gerektiğini toplumlara benimsetmiştir. Sistem üretmeyen bir topluma tüketmesi için bir taraftan para verirken diğer taraftan tüketime mecbur bırakarak verdiğini geri almaktadır (Bayhan, 2011: 229).

Kitle iletişim araçlarından özellikle televizyon “ortalama” bir kültürün yayılmasında etkili olan araçlardan biridir. Özellikle gençler ünlü insanları takip ederek onların giyim ve yaşayış tarzlarına yönelik tutum ve davranışlar sergileyerek kitle iletişim araçlarından en çok etkilenen kesim olmuşlardır. Zamanla bilgiyi depolayabilen ve gönderip geri alabilen bilgisayar merkezli yeni iletişim araçları geliştirilmiştir. Bilgisayar merkezli gelişen bu iletişim biçiminin en belirgin özelliği doğrudan bireyi hedef almış olmasıdır. Cep telefonu, Bilgisayar gibi araçlar geleneksel iletişim araçlarından farklı olarak bireye yönelik özel bir iletişim alanı sağlayarak bireyleri bağımlı bir hale dönüştürmüştür. Tüketimi daha cazip ve daha kolay ulaşılabilir konuma getirmek için

internet alternatif bir tüketim alanı olarak tüketicilere sunulmuştur. İnternet sayesinde popüler alışveriş siteleri tüketicinin ihtiyaçlarına daha kısa sürede cevap vererek sanal müşterilerinin sayısını artırmıştır. İnternet sayesinde giderek daha ucuz ve güvenli alışveriş yöntemleri geliştirilerek tüketime yeni bir boyut kazandırılmıştır (Bıçakç1, 2008: 10-14).

Öte yandan medya içeriklerinde üretilen mal ve hizmetlerin çok çeşitli olması, bireylerin seçim yapmasını zorlaştırmakta dolayısıyla onlara yönelik seçkin bir yaşam tarzı imkânları sunulmaktadır. Bu gelişmeler, bireyleri tüketimin etrafında dönen bir yaşama bağlamış ve tüketim sosyalleşmenin bir uygulaması haline gelmiştir. Kitle iletişim araçlarıyla güçlendirilen tüketim kültürü, hazza dayalı ve bencil bireyciliğin inşasına katkıda bulunarak varlığını sürdürmektedir. Kapitalizm doğuşundan günümüze kadar kitle iletişim araçlarını tüketim noktasında önemli bir araç olarak kullanmıştır (Demirel ve Yegen, 2015: 128).

Sürekli tüketimin sağlanabilmesi için kapitalizmin doğasındaki temel anlayış şu şekilde ifade edilmektedir; ürünün kullanım ömrünü yarıya indirirsen, iki katını pazara sürebilirsin. Yeni ürünlerin geliştirilmesi, tek kullanımlık olarak tasarlanması ve kullanılabilir olan ürünlerin değer kaybederek elden çıkarılması sağlanır. Bu temel anlayış her alanda beyaz eşya ve otomobiller de dâhil olmak üzere sürekli yeni modellerin geliştirilmesini sağlar. Tek kullanımlık bardaklar, tabaklar, plastik çatal ve kaşık gibi ürünlerin kullanımının yaygınlaşması sürekli üretmeye olanak sunmaktadır. Bu tarz üretim şekli, tüketimi dinamik tutar ve hızlı tüketimin önünü açmış olur. Şirketlerin sürekli kârlarını artırmak amacıyla bütün alanlarda sınırsız üretim ve tüketim mantığı ile hareket etmesiyle meydana gelen tüketim toplumu doğal kaynakların yanı sıra insanları da kaynak statüsüne dâhil edip kullanmaktadır. Bu durum hem ekolojik hem de toplumsal problemlerin ortaya çıkmasında önemli bir neden oluşturmaktadır. Tüketim toplumunda yaratılan kısa ömürlü ürünler hızlı tüketimi teşvik etmiş toplumları tam manasıyla bir israf toplumuna dönüştürmüştür. Üretim sürecinde insan temel belirleyici bir özne konumunda olmasa da tüketim sürecinde en önemli faktör insan olmuştur (Şahin, 2009: 17).

Tüketim toplumundaki mevcut hızlı tüketim anlayışı ve bunu destekleyen teknolojik gelişmeler, reklamlar ve medya gibi araçlar tüketimde sürekliliği sağlarken çevre sorunlarının görmezden gelinmesine neden olmuştur. Bu araçlar tüketime sağladıkları olanakları çevre bilincini geliştirme konusunda göstermemişlerdir. Diğer bir ifadeyle, çevre sorunlarına yönelik duyarlılığı artırıcı, eğitici ve öğretici gelişmelere fazla ilgi gösterilmemiştir. Örneğin, sevgililer günü, anneler günü gibi tüketimi teşvik edici günler tüm dünyada kutlanırken, 5 Haziran çevre günü hatırlatmalar yapılarak geçiştirilmektedir (Arıbaş ve Yürüdü, 2014: 44).

Günümüzde çoğu toplum insani değerleri dikkati almadan, maddi ihtiyaçlarını ön plana almış ve bu maddi ihtiyaçlar için de mümkün olabilecek refahı sağlamanın peşine düşmüştür. Bu maddi

varlık zamanla insanlar üzerinde birçok olumsuz durum ortaya çıkarmış, toplumda bireyleri birbirlerine yabancılaştırmış ve yalnızlaştırmıştır. Maddi varlık geliştikçe, suçluluk oranları, uyuşturucu madde kullanımı, çeşitli ruhsal ve sosyo-psikolojik rahatsızlıklar gibi olumsuz durumların daha fazla meydana gelmesine neden olmuştur. İnsanların birbirlerine güveni azalmış, manevi değerler giderek etkisini kaybetmiş ve bireysel yaşam tarzı meydana gelmiştir. Zaman ve mekân gibi toplumsal değerler metalaşmaya, insani değerlerden soyutlanarak pazarda satılan bir nesne haline dönüşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler bireyleri her türlü yaratıcılıktan uzaklaştırmış, tüm toplumsal değerlere yabancılaştırmış ve tek kuralın tüketmek olduğu bir ortam yaratılmıştır (Bayhan, 2011: 231-232). Diğer bir söyleyişle, tüketim sadece vücudun ihtiyaçlarını karşılayan bir kavram olmaktan çıkmış çözülmesi gereken büyük bir sorun haline gelmiştir. İnsanları doğadan ve toplumlar arası ilişkilerden uzaklaştırmış ve tamamen birbirine yabancılaşmış yeni bir kültürün oluşmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, dünyadaki biyoçeşitliliğin azalmasına, büyük arazilerin erozyona maruz kalması gibi durumlara ve çevre sorunlarının önemsenmemesi gibi olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Bilgi toplumunda yaşanmasına, bu sorunların üstesinden gelebilecek strateji ve politikalar üretilebilecek olmasına rağmen, tüketim kültürü bireyi etkisi altına alarak uyuşturmuştur. Tüketimin bu özelliğinden dolayı çevresel farkındalığı artıracak eylem ve planlar geliştirilememektedir (Arıbaş ve Yürüdü, 2014: 43).

Diğer taraftan tüketim kültürünün hâkim olduğu toplumlarda zamanla tüketimin verdiği bir amaçsızlık ve ruhsal yorgunluk ortaya çıkmaya başlamıştır. Birincil ilişkiler olan aile vb. ilişkiler zayıflamış bunların yerine kulüp ve dernek gibi kurumlar oluşturulup insanlar arasındaki ilişkiler dengelenmeye çalışılmıştır. Ancak bu kurumlar geleneksel toplum yapısındaki insan ilişkilerinin yerini dolduramamıştır. Bir başka ifadeyle kişisel, sıcak ve içten ilişkiler ile etkileşimden oluşan geleneksel toplum yapısı çözülürken bunların yerini doldurmak için oluşturulan yapılar etkili ve kalıcı olamamıştır. Bu durum bireylerde ruhsal ve psikolojik bozukluklara neden olmuştur. Tüketim kültürü yapısı toplumlarda bireyler arasında geçici ilişkilere dayalı bir düzenin oluşmasına neden olmuştur. Bu geçicilik, tüketim toplumunda “kullan-at” davranış şekliyle özdeşleştirilmiştir. Kullan at mallar, hızlı bir şekilde modası geçen eşyalar, insan nesne ilişkilerini de geçici bir hale getirmiştir. Tüketicilik yaşamı hızlı öğren ve hemen unut tarzına dönüşmüştür. Tüketim toplumunda, ana iktisadi döngü “satın al, kullan ve çöpe at” döngüsü olmuştur. Nesnelerin geçiş hızları günümüz toplumunda oldukça hızlanmıştır (Bayhan, 2011: 235).

Sonuç olarak mevcut tüketim yapısı hem çevre hem de toplum yapısında pek çok olumsuz gelişmeyi ortaya çıkarmaktadır. Dünyanın zengin bölgelerinde aşırı şişmanlık riski artarken, fakir toplumlarda açlıktan ölüm riskleri meydana gelmektedir. Kullanılan yiyeceklerin, içeceklerin ve özellikle de fast-food tarzı yiyeceklerin katkı maddelerinden meydana gelebilecek zararlar araştırılmadan tüketilmektedir. Toplumlar çeşitli iletişim araçları televizyon ve bilgisayar gibi radyasyon yayan aygıtlara bağımlı halde yaşamını sürdürmektedir. Özellikle internet gibi

platformlarda paylaşılan bilgilerin depolanması ve başkaları tarafından öğrenileceği korkusu insanları güvensizlik içine düşürmektedir (Bayhan, 2011: 236). Oluşan bu yeni tüketici kimliği, öğrenmekten ziyade unutmaya, insanları buldukları anın tadını çıkarmaya yönelmektedir. Kendinden önceki nesillerin tüketim kalıplarına ilişkin bilgileri eksik olan mevcut nesil, kullanılan ürünün yaşatacağı hayallere önem vermektedir (Altuntuğ, 2010: 115).

3.3. Tüketim Toplumuna Alternatif Yaşam Biçimleri

Yukarıda ifade edildiği üzere mevcut tüketim anlayışı toplum ve çevre üzerinde çok sayıda olumsuzluğa neden olan bir yaşam tarzı ortaya çıkarmıştır. Bu başlık altında mevcut tüketim anlayışına alternatif bir yaşam tarzı olarak gönüllü sadelik ve sürdürülebilir tüketim anlayışı ele alınacaktır.

3.3.1. Gönüllü Sadelik

Günümüz toplumlarında, iletişim ağlarının gelişmesi bireysel tüketimi her geçen gün artırmıştır. Bu tüketim alışkanlıkları toplum ve çevre üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmış, dolayısıyla bu durum mevcut tüketim anlayışının sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Küreselleşme, tüketim kültürünü toplumsal statü sağlayan bir araç haline getirmiştir. Tüketim toplumunun oluşumunda, postmodern toplumda yayılan hedonist tüketim anlayışının insanlar üzerindeki etkisi başat rol oynamış ve mutluluğa tüketim yoluyla ulaşmayı amaçlayan bir toplum yapısını ortaya çıkarmıştır. Ancak zamanla tüketim mallarında sürekli meydana gelen yeni gelişmeler, insanları mutsuzluğa sürüklemeye eğiliminde olmuştur. Bu bağlamda, insanlar bir ürüne sahip oldukça yenileri ortaya çıkmakta ve bunlara ulaşılmadığında ise insanlar mutsuz olabilmektedir. Ayrıca bu durum elde edilen ürünlerin de değersiz görülmesine yol açmaktadır. Bu gibi gelişmelerin sonucunda mutluluğun anlamı yeniden sorgulanmış ve gönüllü sadelik akımı ortaya çıkmıştır (Özgül, 2011: 27).

Gönüllü sadelik, Richard Gregg tarafından ilk kez 1936 yılında ileri sürülmüş bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavram ikinci dünya savaşı sonrası yaşanan tüketim artışı sürecinde göz ardı edilmiştir. Ancak 1970'lerden itibaren ölçeklerini küçültmek ve yaşamlarını sadeleştirmek isteyen tüketiciler tarafından tekrar gündeme getirilmiş ve yaygınlaşmıştır. Gönüllü sadelik düşük düzeyde tüketimin olduğu, çevreye karşı sorumlu ve kendi kendine yeterliliğin temel alındığı bir yaşam tarzı olarak ifade edilmiştir (Özgül, 2010: 126). Odabaşı (2006: 200)'na göre gönüllü sadelik, mevcut tüketim anlayışına olan bağımlılığı azaltmayı ve kişinin günlük faaliyetlerinde kontrolünü artırmayı amaçlayan bir yaşam tarzının bireyler tarafından herhangi bir zorlama olmaksızın tercih edilmesi durumudur.

Gönüllü sadeliğin özü, bireyin dış dünyasında basit, iç dünyasında ise manen zenginliklerle dolu bir yaşam şeklidir (Odabaşı, 2006: 199). Bir başka ifadeyle, bu yaşam şekli manevi anlamda insanlara zengin bir yaşam tarzı sunmaktadır. Tüketimde kanaatkâr olmayı öneren, çevreye karşı daha duyarlı olmayı benimseyen ve içinde daha insani çalışma koşullarını barındıran bir yaşam şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimilerine göre, tüketimi asgari düzeye indirmekle eş anlamlı olarak ifade edilmiş, kimilerine göre de bireylerin yaşamlarındaki aşırılıklarından kaçınmasıyla aynı anlamda kullanılmıştır (Cengiz, 2014: 23-24).

Gönüllü sadelik, tüketim bakımından ele alındığında ise materyalizmle gelişen aşırı tüketime karşıdır. Bundan dolayı, aşırı tüketim sonucunda ortaya çıkan toplumsal ve bireysel sorunları azaltmak için mevcut tüketim toplumuna sunulmuş bir panzehir olarak görülmektedir. İnsanlar daha fazla materyal elde etmeye çalıştıkça çevreyle olan uyumları giderek bozulmaktadır. Bundan dolayı “gönüllü sadelik” materyal zenginlik yerine, çevreyle insan arasındaki uyumun artırılmasını ve insanların içinde dış dünyaya karşı manevi bir zenginliğe ulaştırmayı vaat eden bir anlayışa sahiptir. Ayrıca gönüllü sadelik anlayışında çevre, hem doğal hem de sosyal olarak ele alınmaktadır. Şöyle ki, doğal çevreye yönelik, gelişmiş kentler yerine kırsal bölgelerde yaşamayı, çevreye zarar vermeyecek çevre dostu ürünleri tüketmeyi, ürünlerin geri dönüşümünü artırmayı ve doğal kaynakların zorunlu ihtiyaçlarımız dışında kişisel zevkimize göre kullanılmaması gibi önerileri içermektedir. Çalışma hayatı dışında kalan zamanlarda aile ve arkadaş çevresine daha fazla zaman ayrılmalı ve çeşitli sosyal projelere katılım sağlanmalıdır. Bu gibi faaliyetler ile de sosyal çevreye yönelik ilişkiler daha fazla geliştirilmelidir (Cengiz, 2014: 24). Bu bağlamda, Yıldırım (2015: 258)’a göre kendisine ve çevresine vakit ayırabilen insanlar, içinde bulunduğu yaşamı daha rahat gözlemlene imkânlarına sahip olur. Çevreyi gözlemleyebilen, inceleyebilen insan da, çevreye daha fazla değer verir ve ona zarar vermemek için daha fazla gayret gösterir.

Gönüllü sadeliğin en önemli noktalarından biri, bu yaşam tarzını kişilerin zorunda oldukları için değil kendi arzu ettikleri için seçmeleridir. Şöyle ki, ekonomik kısıtlar yüzünden daha az tüketim imkânına sahip olan ve daha az enerji kullanan bir kişinin yaşam şekli gönüllü sadelik olarak ifade edilemez. Diğer bir ifadeyle, yaşantılarını ekonomik baskılar nedeniyle daha mütevazı hayat şartları altında sürdüren bireylerin yaşam şekli gönüllü sadelik olarak değerlendirilmez. Bu tür geçim imkânlarına sahip olan insanlar daha çok “zorunlu sadelik” olarak ifade edilen sınıflandırmaya dâhil edilirler (Cengiz, 2014: 27). Gönüllü sadeliğin seçimindeki esas kriter, ekonomik ve sosyal gücü yerinde olan bir kişinin bu yaşam şeklini kendi isteğiyle seçmesidir. Bir başka deyişle, bir kişinin kendi iradesi ile özgürce ve bilinçli bir şekilde bu yaşam şeklini hayatında uygulaması durumudur (Odabaşı, 2006: 203). Gönüllü sadeliği benimseyenler genel olarak, organik gıda ve geri dönüştürülmüş malzemeden yapılmış ürünleri satın almak ve geri dönüşüme destek vermek, aşırı tüketimden kaçınmak ve planlı bir şekilde ürün satın almak gibi davranış şekilleri sergilerler (Ergen, 2016: 71).

Gönüllü sadelik yaşam biçimi beş ana temel değerden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi maddi sadeliktir. Maddi sadelik, enerji kullanım oranı yüksek ürünler ve çevreye zararlı olan ürünlerin daha az kullanılmasını ifade eder. Sade yaşam kalıplarının ucuz yaşam kalıpları olarak algılanmaması dikkat edilmesi gereken önemli bir unsurdur (Odabaşı, 2006: 200). Diğer bir ifadeyle, daha ucuz şartı olmaksızın mal ve hizmet tüketiminin azaltılmasıdır. Kullanılacak ürünler, kaynak bakımından verimli, daha dayanıklı, kitlesel üretime tabi olmayan ve çevreye zarar vermeyen ürünlerdir (Ergen, 2016: 72-73).

Gönüllü sadelik yaşam biçimini oluşturan değerlerden ikincisi kendini belirlemedir. Birey kendisine özgü bir tüketici davranış biçimini ortaya çıkararak tüketici pazarını oluşturan kuruluşlardan bağımsız bir şekilde hayatını sürdürmesi durumudur (Ergen, 2016: 73).

Gönüllü sadelik yaşam biçimini oluşturan değerlerden üçüncüsü ekolojik duyarlılıktır. Bu değere göre, doğada kaynakların sınırlı olduğu bilincine varılmalı, çevre korunmalı, kirlilikler azaltılmalı ve önlenmelidir. Ayrıca gelecek nesiller için doğanın güzelliğinin korunması ve onu gelecek nesillere aktarmak büyük bir sorumluluk gerektirmektedir. Gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakmak açısından bu sorumluluk büyük bir öneme sahiptir. Bu noktada doğal kaynaklar bilinçsizce tüketilmemelidir. Benmerkezcilikten kaçınılmalı çevremizdeki sorunları çözüme paylaşımcı ve katılımcı olunmalıdır (Cengiz, 2014: 30).

Gönüllü sadelik yaşam biçimini oluşturan değerlerden dördüncüsü insancıl ölçektir. Bireyin yaşam ve çalışma çevresindeki büyük kuruluşlar ve nesnelere yerine, daha insancıl koşulları tercih etmesine dayanır. İnsancıl koşullar olarak ifade edilmeye çalışılan durum, bireyin içinde bulunduğu büyük toplu kuruluşlar yerine, insan ilişkilerinin daha yoğun olduğu yerleri tercih etmesi olarak ifade edilir. Bu yerlerin tercih edilmesi insanlar arasındaki paylaşmanın, daha samimi ilişkilerin ve karşılıklı sorumluluk duygularının yoğun bir şekilde yaşanmasını sağlar. Dolayısıyla bu durum bireyi, kontrol edilmesi güç olan büyük kuruluşların etkisinden uzaklaştırır ve daha sade bir yaşamı birey için olanaklı kılar. Bu noktada eski toplumlardaki komşuluk ilişkileri gibi durumların tekrar gelişmesinin önü açılarak daha doğal bir yaşam şekline ulaşılabilir (Odabaşı, 2006: 202).

Gönüllü sadelik yaşam biçimini oluşturan değerlerden beşincisi bireysel gelişmedir. Bireyin kendi iç dünyasını ruhsal ve manevi yönlerden geliştirmesi durumudur. Birey ruhsal olarak geliştikçe, dış dünyadaki maddi değerlerden kendini soyutlar ve gönüllü olarak sade yaşamı seçer. Aksi takdirde birey kendini ruhsal olarak geliştirmese gönüllü olarak sade yaşamı arzulaması olanaksızdır. Bu bağlamda, bireysel gelişim çok önemlidir. Çünkü bireyler, kişisel gelişimlerini sağladıkça kendilerini daha fazla tanırlar, daha fazla özgüven sahibi olurlar. Bunun sonucunda, doğal ve sosyal çevreleriyle daha sağlıklı ilişkiler kurabilirler (Odabaşı, 2006: 202-203).

Gönüllü sadelik üzerine yapılan araştırmalar, bu yaşam tarzının evrensel ilkelerinin olmadığını ortaya koymuştur. Ancak Gönüllü sadeliği benimseyen tüketicilerin davranışları aşağıda özetlenmiştir (Cengiz, 2014: 36-37);

- Plansız bir şekilde ürün satın almazlar ve kullanılan ürünleri geri dönüşüme gönderirler.
- Ulaşım yöntemi olarak genellikle toplu taşıma araçları ve bisiklet kullanırlar. Otomobil kullansalar bile daha az enerji tüketen ve çevreye daha az zarar veren araçları tercih ederler.
- Kaynakları olabildiğince dikkatli ve verimli şekilde kullanırlar.
- Çok katlı binalar ve lüks yaşam yerleri yerine sade binalarda yaşamayı tercih ederler.
- Gönüllü sadelik yaşam tarzında kalite önemli bir unsurdur. Kaliteli ürünler daha dayanıklı olduğu için sürekli değiştirme gereksinimi ortaya çıkmaz. Daha pahalı olmalarına rağmen kaliteli ürünler tercih edilir.
- Satın alınan ürünlerin dayanıklı olmasının yanı sıra tamir edilmesi kolay ve çevre dostu ürünlerden oluşmaktadır.
- Gönüllü sadelik yaşam tarzını sečen bireyler genel olarak sosyal adalet ve kaynakların adil kullanılması gibi meselelere daha duyarlıdırlar.

Gönüllü sadeliğin diğer özellikleri ise şu şekildedir: Gönüllü sadelik, yoksul yaşam ile aynı anlama gelmemektedir. Yoksul yaşam kısıtlı imkânlarla sahip bireylerin sürdürdüğu bir hayat şeklidir. Gönüllü sadelik geçici bir akım değildir. Ekonomik durgunluk gibi çeşitli durumlardan kurtulmak amacıyla bu yaşam türlerinden uzaklaşmanın bir yolu da değildir. Dünyanın her yerinde çeşitli şekillerde de olsa tercih edilebilir bir yaşam şeklidir (Odabaşı, 2006: 206);

Gönüllü sadelik biçiminde yaşayan insanların temel de iki farklı toplumsal yaşamı olan gruplar tarafından desteklendiği görülmektedir. Bunlardan ilki uzun yıllar boyunca materyalist yaşam biçimine maruz kalan bireylerden oluşmaktadır. Özellikle kentlerin neden olduğu stres, yorgunluk ve bunun sonucunda meydana gelen bıkkınlık bireyleri bu yaşam şeklinden uzaklaştırmaktadır. Kiřisel tercihleriyle daha basit yaşayabilecekleri, doğayla ve toplumla daha uyumlu bir yaşam tarzı olarak gönüllü sadeliği seçmektedirler. İkinci tür yaşam biçimini sečen bireyler ise daha çok, genç ve eylemci özelliklere sahip olan kişilerden oluşmaktadır. İnsan hakları, tüketici boykotları ve çevre eylemi gibi konularda etkin olarak gönüllü sadelik yaşam biçimini tercih edip hayatını sürdürmeye çalışan bireyler olarak ifade edilirler (Odabaşı, 2006: 207).

Sonuç olarak, gönüllü sadeliđi tercih etmiř bireyler gelir düzeyleri yüksek, istediđi her řeyi elde etme imkânına sahip bireylerden oluřur. Bir diđer ifadeyle, bu yařam biçimini sečen bireylerin en belirgin demografik özelliđi yüksek gelir elde etme potansiyeline sahip olmalarıdır. Ekonomik

ve sosyal anlamda birçok fırsata sahip olmalarına rağmen bu yaşam biçiminden feragat edip gönüllü olarak sade yaşamın tercih edilmesine dayanır (Cengiz, 2014: 35). Gönüllü sadelik, tüketimi mümkün olduğunca azaltma ve günlük faaliyetlerde bireyin kendi yaşamı üzerindeki kontrolünü artırma düzeyidir. Diğer bir ifadeyle, materyal tüketimini sınırlandırma ve manevi ihtiyaçların tatminini artırmak olarak ifade edilen bir yaşam şeklidir.

3.3.2. Sürdürülebilir Tüketim

Sürdürülebilirlik antik çağlardan itibaren kullanılan bir kavramdır. Bu kavram ilk kez 1713 yılında Hans Carl Von Carlowitz tarafından, “yaşlı ağaçların kesilmesi ile bunların yerine geçecek yeterli sayıda genç ağaç bulundurulması arasında bir denge kurmayı ima edecek” şekilde ormanların sürdürülebilirliği açısından tanımlanmıştır (Pisani, 2006: 85-86).

18.yüzyılda sanayileşme ile başlayan aşırı doğal kaynak kullanımı üretim ve tüketim düzeyini sürekli artırmıştır. Ülkeler refah düzeyini yükseltmek ve gelişmek için her zamankinden daha fazla doğal kaynaklardan yararlanmışlardır. Özellikle 1970’lerden itibaren gıda maddeleri ile enerji kullanımı artmış ve buna bağlı olarak tüketim de hızlı bir artış göstermiştir (Hayta, 2009: 144). Ekonomiyi geliştirme çabalarında yapılan yatırımlar dünyanın ekolojik dengesi dikkate alınmadan yapılmış, yenilenemez enerji kaynaklarına alternatifler geliştirilmemiş ve yenilenebilir enerji kaynak arayışları da yeterince desteklenmemiştir. Çevreyi korumaya yönelik önlemler üretime ek maliyetler getireceği ve karı azaltacağı gibi düşüncelerden dolayı göz ardı edilmiştir. Bu noktada özellikle gelişmiş ülkeler önemli çevre sorunlarının ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Bunun yanında gelişmekte olan ülkeler ise doğal kaynaklarını ekonomik gelişme uğruna feda ederek çevresel sorunlara neden olmuştur (Kaypak, 2011: 20). Bir başka ifadeyle, başta ekonomik, sosyal ve teknolojik alanlar olmak üzere birçok alanda meydana gelen gelişmeler çevresel değerlerin görmezden gelinmesine neden olmuştur. Tüketimde meydana gelen hızlı artışlar sınırlı bir kaynak olan doğanın sınırsız bir kaynak yığını gibi kullanılması zamanla çevresel sorunları bölgesel olmaktan çıkarmış ve küresel bir sorun haline getirmiştir (Tıraş, 2012: 58).

Yukarıda ifade edildiği üzere, sanayileşme süreci sonrasında yaşanan gelişmeler ve 1970’li yıllardan itibaren önemli bir boyuta ulaşan tüketim toplumu yapısı çevre sorunlarının oluşmasında büyük etkilere sahip olmuştur. İnsanın doğa üzerindeki hâkimiyetinin artması, doğal kaynakları istekleri uğruna kullanması ve doğayı dönüştürmesi çevreye yönelik belirsizlikleri artırmıştır (Bilgili, 2017: 513). Çevre sorunlarının küresel boyuta ulaşması sonucunda mevcut toplumu Ulrich Beck risk toplumu olarak ifade etmiştir. Yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler toplumlarda artan tüketim taleplerini hem hızlı bir şekilde karşılamış hem de tüketicilere kolaylıkla ulaşmasını sağlamıştır. Ancak geliştirilen teknolojiler insanlara bir yandan fayda sağlarken diğer yandan da artan çevre sorunlarına duyarsız kalmıştır. Teknolojiler geliştikçe doğa üretim-tüketim sürecinde

meydana gelen atıkları yok edemez bir hale gelmiştir (Kılıç, 2006: 121). Beck, yaşadığımız yüzyılda meydana gelen çevre sorunlarının insanlar ve doğaya yönelik bir tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu noktada Beck, doğa ve toplumun birbirinden ayrı yapılar olmadığını savunmuştur (Çuhacı, 2007: 150). Çevre sorunlarının dikkate alınmadan ekonomik kalkınmanın devam edemeyeceği, kalkınma ve doğal çevre arasında bir denge kurulması gerekliliği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Mevcut ekonomi ve tüketim anlayışlarının artık uluslararası alanda da sürdürülemez olduğu fikri hâkim olmuştur.

Bu bağlamda uluslararası alanda sürdürülebilirlik kavramı 1972 yılında Stockholm Dünya Çevre Konferansında dolaylı bir şekilde ele alınmıştır (UN, 1972: 4). Bu kavram 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından tanımlanmış ve Birleşmiş Milletlerin gündemine girmiştir. BM'ye göre sürdürülebilirlik, bugünkü neslin ihtiyaçları karşılanırken, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama imkânları elinden almadan karşılamak ve gelecek nesillere daha iyi bir gezegen bırakmak şeklinde ifade edilmiştir (UNWCED, 1987: 54). Bu noktada sürdürülebilir tüketim düşüncesi, sürdürülebilir kalkınma paradigmasına bağlı olarak ortaya çıkan bir kavram olarak düşünülür. Sürdürülebilir tüketim, geleneksel tüketim anlayışına yeni bir boyut kazandırarak, çevreyi korumayı ve toplumun yararını sağlamayı amaçlamıştır (Atrek ve Madran, 2017: 5).

Sürdürülebilir tüketim kavramı, 1992 Rio Konferansı'nın beş önemli çıktısından biri olan Gündem 21'de hüküm altına alınmıştır. Gündem 21'de gelişme yolundaki ülkelerin kalkınma süreçlerinde sürdürülebilir tüketim kalıplarını gerçekleştirmeye yönelik çalışmaları gerektiği belirtilmiş, sanayileşmiş ülkelerin de çevreye zarar veren sürdürülebilir olmayan davranış şekillerinden kaçınmaları gerektiği vurgulanmıştır (UN, 1992: 24).

Birçok alanda sıkça kullanılmaya başlanan sürdürülebilirlik kavramı, sadece insan ve doğa arasındaki kaynakların ihtiyatlı kullanılmasının yanı sıra toplumun sosyal, kültürel kaynaklarının da dikkatli kullanılması gerekliliğine dayanan katılımcı bir süreç olarak da ifade edilmiştir (Tıraş, 2012: 59). Genel anlamda sürdürülebilirlik toplumla çevre arasında kurulması planlanan dengeye yönelik önemli bir gelişme olarak görülmüştür.

Öte yandan sürdürülebilir tüketim, kaynak kullanımı ve çevre kirliliğini azaltan davranış kalıpları biçiminde de tanımlanır. Ayrıca sürdürülebilir tüketim, ürünler ve yaşam biçimleri dikkate alınarak iki ana gruba ayrılabilir. Ürün boyutuna göre sürdürülebilir tüketim, geliştirilen ürünlerin daha az enerji ve az miktarda doğal kaynak kullanarak, daha az atık oluşturacak şekilde, büyük ölçüde geri dönüştürülebilir dayanıklı ürünlerin tüketimidir. Sürdürülebilir yaşam biçimi ise çevreyi diğer yaşam biçimlerine göre daha az zarar verecek tüketim davranışlarında bulunulması

olarak ifade edilir. Sürdürülebilir tüketim, gelişmiş ülkeler açısından ise yararlanılan doğal kaynak miktarının azaltılması anlamında kullanılmaktadır (Karalar ve Kiracı, 2011: 65-66).

Genel olarak çevresel bozulmaların altında yatan önemli neden ekonomik sistemler uygulanırken çevreyi korumaya yönelik gerekli tedbirlerin alınmamasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda ekonomik sistemlerin içerisinde çevreye yönelik bir duyarlılık geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü mevcut ekonomik sistemler bu şekilde uygulanmaya devam ederse doğal kaynakların kendini yenilme hızları azalacak ve zamanla bu durum ekonomik gelişmenin de yavaşlamasına neden olacaktır. Bu noktada doğal kaynakların sınırlı olduğu bilincinde olunmalı ve sürdürülebilir ekonomi politikaları geliştirmelidir. Çevre; ekonomilerin, toplumların ve gelecek nesillerin sağ kalabilmesi ve mutlu yaşayabilmesinin temel dayanağını oluşturmaktadır (Güven, 2010: 121-122).

İnsanlar bireysel ya da toplumsal olarak aldıkları tüketim kararları neticesinde çevrenin korunmasına ya da çevresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan insanlar çevresel sorunların çözümlenmesinde önemli bir role sahiptir. Çevre konusunda bilinçlendirilmiş tüketici çevreye zarar vermeyecek tüketim yöntemlerini tercih ederek çevre sorunlarının azaltılmasında etkin rol oynayabilmektedir. Özetle, çevre korumaya duyarlı olarak yetiştirilen tüketiciler çevre sorunlarının çözülmesi ve doğal kaynakların korunması açısından önemlidir (Güven, 2010: 126). Benzer bir ifadeyle, sürdürülebilir tüketimi teşvik edenler, çevre sorunlarını artıran önemli faktörlerden biri olarak mevcut tüketim anlayışını görmektedirler. Bu tüketim anlayışının çevreye verdiği zararları azaltmanın bir yöntemi olarak da küçük yaşlardan itibaren çocuklara çevre eğitimi verilmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Bener ve Babaoğlu, t.y.: 6).

Sürdürülebilir tüketimin sağlanması açısından toplumsal bir yapı olan ailelere de önemli görevler düşmektedir. Günümüzde aileler başta teknolojik araçlar olmak üzere pek çok ürüne kolaylıkla erişebilmektedirler. Aileler kullandıkları ürünleri çevreye verebileceği olumsuz etkileri düşünmeden ve sadece ekonomik anlamda kendilerini tatmin etme amacıyla kullandıkları için önemli çevre sorunlarına neden olmaktadır. Bundan dolayı aileler ürünleri kullanırken çevresel değerleri de düşünerek hareket etmeleri gerekmektedir. Örneğin; geri dönüştürülebilir kâğıt kullanmak, kullanılıp atılmak için üretilen plastik tabak, çatal yerine cam ve porselen olanları tercih etmek, diş fırçalarken suyu kapatmak vb. çeşitli davranış şekilleriyle sürdürülebilir tüketime önemli katkılarda bulunabilirler. Ayrıca ailelere düşen diğer önemli bir görev de çocuklarını bilinçli bir tüketici olarak yetiştirmeleridir. Aile ortamında öğrenilen bilgi ve deneyimlerin çocuklar üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Bu bağlamda ailenin tüketim davranışı çocukların gelecekteki tüketim davranışlarını ortaya çıkarmaktadır. Doğal kaynakları korumaya yönelik, çevre dostu ürünlerin kullanılmasını özendirmek, küresel tüketim modelinden ziyade daha yerel tüketim şekillerinin

çocuklara öğretilmesi sürdürülebilir bir yaşam ve çevre açısından önemli bir konudur (Güven, 2010: 127).

İnsanların hayatlarında etkili olan bir diğer önemli değer de içinde bulunduğu kültürdür. Kültürel normlar içinde barındırdığı gelenek ve görenekler insanın ne yediğinden, nasıl yetiştiğine ve neleri tercih etmesi gerektiğine kadar bütün tercihlerinde etkili olur. Geçtiğimiz yüzyıl boyunca başta hükümetler ve iş dünyası desteği sayesinde tüm dünyaya yayılmış olan tüketim kültürü birçok yerel kültürü değiştirmiş ve evrensel bir kültür haline gelmiştir. İnsanlar bu kültür nedeniyle artık daha fazla şeye sahip olmaya ve daha fazla şey kullanmaya heves etmekte ve kendini de yaptığı tüketimle ifade etmeye çalışmaktadır. Bu tüketim alışkanlığı da firmalar, medya ve pazarlamacılar tarafından sürekli desteklenerek tüketicilik doğal bir şeymiş gibi insanlara benimsetilmektedir. Ancak sürekli tüketim alışkanlığı günümüzde 7 milyar insana ev sahipliği yapan ve BM raporuna göre 2050 de 8-10.6 milyar nüfusa ulaşacak olan bir dünya için sürdürülebilir bir durum değildir. Her insan aynı miktarda tüketmemekte ancak kesin olan bir şey var ki her geçen gün kullanılan kaynak miktarı artmakta ve buna bağlı olarak da doğal kaynaklar hızlı bir şekilde azalmaktadır. Diğer taraftan aşırı tüketim ve düzensiz beslenme gibi durumlar çeşitli sağlık sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Düzensiz beslenmeler insan sağlığına ve güvenliğine tehditler oluşturmaktadır. Tüketim kültürünün ortaya çıkardığı bu olumsuzlukları değiştirmek, sürdürülebilir bir medeniyet yaratmak ve tekrar yerel kültürleri inşa etmek için bütün insanlığa önemli görevler düşmektedir. Bu bağlamda yerel kültürlerde var olan insan ve doğa arasındaki uyumun yeniden inşa edilmesi gerekmektedir (Assadourian, 2014: 163-171).

Diğer taraftan şirketlerin de sürdürülebilir bir duruma getirilmesi çevre ve doğal kaynaklar açısından önemli bir konudur. Çünkü küresel GSYİH'nın yaklaşık % 60'ını şirketler oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle, neredeyse tükettiğimiz her şeyi şirketlerin ürettiği bir dünyada yaşamaktayız. Yenilenemez kaynaklar kullanarak ekonomiyi besleme alışkanlığı günümüze kadar GSYİH'yı destekleme konusunda başarılı olsa da bu durum doğal kaynakların geleceği açısından sürdürülebilir bir durum değildir. Enerji kullanım oranı arttıkça yenilenemez kaynakların kullanım oranı da artmaktadır. Bu noktada kaynakları vergilendirerek ve kaynağa uygulanan teşvikleri kaldırarak tüketimin kaynak yoğunluğunu azaltmak gerekmektedir. Ayrıca bu sayede elde edilebilecek yeni gelirler eğitim ve sağlık gibi önemli alanlarda kullanılabilir (Sukhdev, 2014: 205-208). Kaynakların kullanım yoğunluklarını azaltarak doğal kaynakların kullanım süreleri artırılabilir. Böylelikle hem doğal kaynakların kullanım ömrü uzatılabilir hem de daha iyi bir çevre oluşturulabilir.

Sürdürülebilir tüketim kalıplarının toplumda yerleşebilmesi adına aşağıda verilen beş maddenin sağlanması gerekmektedir (Özbakır ve Velioğlu, 2010'dan aktaran: Ergen, 2016: 46);

- Yerel ürünlerin kullanılması.
- Tüketilen ürünlerin sonucunda ortaya çıkan atıkların geri dönüşüme gönderilerek tekrar üretime katılımının sağlanması.
- Tüketim sorunlarına cevap verecek kurumsal örgütlerin kurulması.
- Toplum çevreyle ilgili korumacı davranışlara teşvik edecek alternatif sistemlerin oluşturulması.
- Esnek, kapsayıcı ve sağlam sürdürülebilir topluluklar kurarak, aktif ve gelişmiş bir toplum yapısının oluşturulabilmesi.

Özetle, sürdürülebilir tüketimin yaygınlaşması için, şirketlere, hükümetlere, tüketicilere, uluslararası kuruluşlara ve sivil toplum kuruluşlarına sorumluluklar düşmektedir. Bu kurumların hepsi sürdürülebilir tüketimin paydaşları olarak görüldüğünden dolayı sürdürülebilir bir çevre için bu kuruluşların desteğine ihtiyaç vardır.

Genel olarak incelendiğinde, Batı dünyasındaki sömürgeci anlayış özellikle sanayileşmeyle başlayan süreçten günümüze kadar doğal kaynaklar üzerinde sürekli bir baskıya neden olmuştur. Sömürgeci ülkeler ele geçirdikleri yerlerdeki yerli sanayileri ortadan kaldırarak kendi endüstrilerinde kullanmak üzere bir hammadde deposuna dönüştürdüler. Sömürdükleri ülkelerin verimli arazilerini o ülkenin gıda ihtiyacını karşılamak yerine, kendi pazarlarını karlı hale getirebilecek ürünleri yetiştirmek için kullandılar. Bunu da yaparken yöre halkını düşük ücretlerle çalıştırarak sömürgeci anlayışın egemenliği altında hüküm süren dünya ekonomik sistemini kurdular. Benzer bir ifadeyle Batı dünyası kendi egemenliği altında itaate dayalı ekonomik sistemi inşa etti. Bu sistemi inşa ederken ayrıca kendilerine teknolojik açıdan da bağlı Üçüncü Dünya'yı yarattı. Tüm bunların yanı sıra kendi eğitim anlayışlarını da bu ülkelere benimseterek, bu ülkeleri hem kendi kültürlerine yabancılaştırdılar hem de kendi amaçları doğrultusunda istedikleri gibi kullanma avantajını elde ettiler (Topal, 2011: 145-147).

Dünyadaki tüketim oranlarına bakıldığında gelişmiş ülkelerin nüfusu, gelişmekte olan ülkelere az olmasına rağmen tüketim oranı bakımından gelişmiş ülkelerin tüketim miktarı gelişmekte olan ülkelere göre oldukça yüksektir. Şöyle ki, gelişmekte olan ülkeler eğer Amerikalılar gibi bir yaşam tarzı benimsemiş olsa bugün gerekli kaynakların sağlanabilmesi ve atıkların ortadan kaldırılabilmesi için yaşadığımız dünya gibi dört tane daha gezegene ihtiyaç duyulurdu. Bu bağlamda günümüzdeki tüketim kültürünün yayılmasında ve çevre sorunlarının ortaya çıkmasında şüphesiz ki batılı yaşam tarzı ve tüketim çılgınlığına dayanan anlayışı yatmaktadır. Dünyada yaklaşık 1 milyar insan açlıkla mücadele ederken, diğer yandan gelişmiş ülkelerdeki harcamaların çoğu ise temel insan ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade hayatı daha keyifli hale getirebilmek uğruna makyaj malzemeleri, parfüm ve kedi maması gibi ürünlere milyarlarca dolar harcamalar yapılmaktadır. Gelişmiş dünya toplumları daha fazla üreterek ve tüketerek çevre

kirliliğinde önemli rol oynamaktadır. Bu noktada çevresel krizlerin en önemli nedeninin aşırı tüketim olduğu görülmektedir. Çevresel krizleri önleyebilmek ve daha sürdürülebilir bir tüketim anlayışını sağlayabilmek için yapılması gereken, gelişmiş dünyanın ortaya çıkardığı tüketim çılgınlığından vazgeçmek, diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin nüfus artışını besleyen yoksulluğu ortadan kaldırmak ve doğum oranlarının düşmesini sağlayacak kalkınma düzeylerini yakalamakta onlara yardımcı olmaktır. Bunun içinde gelişmiş dünyanın önemli oranda küçülmesi gerekmektedir (Topal, 2011:147:150).

Sonuç olarak, günümüzdeki tüketim kültürünün neden olduğu çevre kirliliğinin en önemli faktörü Batı ülkelerinin egemenliği altındaki ekonomik sistemlere dayanan tüketim anlayışıdır. Bu ülkelerdeki tüketim artıkça ve çeşitlendikçe daha çok doğal kaynak kullanılmakta, bununla birlikte daha fazla atık doğaya bırakılmaktadır. Öte yandan az gelişmiş ülkelerdeki yerel ekonomik anlayışlar küresel ekonomik anlayışın etkisiyle birlikte kaybolmakta ve yerel anlayışlar giderek etkisini kaybetmektedir. İnsanlar kendi kültürlerine ve kaynaklarına yabancılaşmakta ve tüketimin kültürünün kölesi haline gelmektedir. Sürdürülebilir bir dünya yaratmak ve çevre kirliliğini önleyebilmek için mevcut tüketim anlayışı önemli oranda azaltılmalı ve yerel kültürler tekrar inşa edilmelidir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çevre, insanların ortak varlığını oluşturan hava, su toprak gibi değerlerin, diğer canlılarla paylaştığı ortak bir ortamdır. Diğer bir ifadeyle, canlı ve cansız bütün etkenlerin bir arada olduğu bir organizmadır. Bu organizmanın varlığının zaman içinde şekillenmesinde en önemli faktör insanın çevre ile arasında oluşan ilişkilerdir. Antik Yunan'da bu ilişkiler organik doğa görüşü çerçevesinde ilerlemiştir. Doğa canlı bir varlık olarak görülmüş insan da doğanın bir parçası olarak algılanmıştır. Diğer taraftan canlı bir organizma olarak ifade edilen doğaya kutsallık atfedilmiş ve doğanın kendi kutsal yasaları olduğu kabul edilmiştir. Antik çağlarda yaşayan insanlar çevreyi değiştirmek veya ona herhangi bir zarar vermek gibi amaç içinde olmamıştır. Bu dönemdeki bilgi, enerji ve teknoloji çevreyi değiştirecek ve doğal kaynakları kullanabilecek yeterlilikte olmadığından dolayı insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri doğayla uyumlu bir şekilde yaşamalarına bağlı olmuştur.

Bu bağlamda Antik Yunan'da ilk doğa filozofları doğayı oluşturan bir tözün olduğunu iddia etmişler ve evreni kozmik anlayış çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Daha sonra Sokrates'le birlikte doğaya yönelik bakış insan üzerinden değerlendirilmeye başlanmıştır. Ona göre insanın bilincinin gelişmesi ile hayatın anlamı ve amacı daha iyi öğrenilebilir ve insan daha iyi bir birey haline gelebilir. Bir başka ifadeyle, Sokrates'in anlayışında insan kendini ve doğanın özünü tanıdıkça, doğanın özüne uygun davranışlarda bulunacaktır. Yani kozmik doğa anlayışı bir başka biçimde de olsa Sokrates'le devam etmiştir. Yine bu dönemdeki önemli filozoflardan biri olan Platon doğayı, iyilik ideasının yansıması ve iyiliği düşünmeyi sağlayan bir gerçeklik olarak ifade etmiştir. Ona göre doğa sürekli ideaları hatırlatır ve iyilikleri düşündürür. Dönemin diğer önemli filozofu olan Aristoteles'te organizmacı doğa anlayışına sahip olmuş ve doğada hiçbir şeyin rastgele oluşmadığını her şeyin bir amacının olduğunu savunmuştur. Ona göre doğadaki her şey amacına ulaşmak için belirli bir plan düzeninde işler ve doğanın bu planına zarar verecek davranışlarda bulunulmamalıdır.

Genel anlamda Antik Yunan'da bu görüşler hâkim olsa da insanı her şeyin ölçüsü olarak gören Sofistler ve doğayı cansız bir varlık olarak gören atomcu bakış açısına sahip olan Demokritos ve Epikürcüler gibi oluşumlar da görülmüştür. Ancak bu dönemde bu görüşler etkili bir felsefe haline dönüşemediğinden doğaya yönelik olumsuz bir gelişmeye rastlanılmamıştır.

Ortaçağ ise kilisenin hâkimiyeti altında geçen bir süreç olmuştur. Bu dönemde Hıristiyanlıkta doğaya yönelik iki bakış açısıyla karşılaşmıştır. Bunlardan birincisi White'ın doğayı Hıristiyanlıkta insanın emrine verilmiş ve insan istediği gibi kullanma hakkına sahip şeklinde ifade

etmesine dayanmıştır. İkincisi White'ın bu görüşüne karşılık Hıristiyan teologlar kâhya insan anlayışını öne sürmüşlerdir. Bu anlayışa göre insan yaratılan diğer varlıkları korumakla yükümlü bir kâhya olarak ifade edilmiştir. Bu noktada insanın dünyadaki diğer varlıkların sahibi değil, sadece bir emanetçisi olduğu belirtilmiştir. Ancak genel anlamda Hıristiyan geleneklerine hâkim olan düşünce, doğa insanlara bağlı bir madde olarak yaratılmıştır ve bundan dolayı insan her anlamda doğadan üstün konumda bir varlık olarak algılanmıştır. Öte yandan İslam'a göre doğa, Allah'ın bir eseridir ve insanlara emanettir. İnsan da yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak onu kullanma hakkına sahiptir. Ancak bu hak sınırsız bir hak değildir. İnsan ile çevre arasında bir özne nesne ilişkisi yoktur, hepsi aynı varoluş ilişkisine bağlıdır. Diğer varlıklara ve doğaya karşı tahakkümcü tutum ve davranışlardan uzak durulmalıdır.

15.yüzyıldan itibaren ise organik doğa görüşü etkisini kaybetmeye başlamış, hümanist anlayış önem kazanmış, akılcılık ön plana çıkmıştır. Buna göre maddi değerler önem kazanmış, doğaya atfedilen kutsallık etkisini kaybetmiş ve insan kendini doğanın efendisi olarak görmüştür. Bir başka ifadeyle, aydınlanma ile insan aklı ön plana çıkmış ve doğa, insanın hâkimiyeti altına alabileceği ve hakkında bilgi edinilmesi gereken bir nesne olarak ifade edilmiştir. Bu gelişmeler insan doğa ilişkisinde köktenci değişikliklere neden olmuştur. 17.yüzyıldan itibaren ise bilim gelişme eğiliminde olmuş ve doğa matematiksel bir dille açıklanmıştır. Bacon'un insanların güçlü olabilmesi ve doğayı egemenlik altına alabilmesi için geliştirdiği gözlem ve deneye dayanan tümevarım yöntemi, Descartes'in insan dışındaki varlıkların basit bir madde olarak görülmesine ve doğayı kullanılırken herhangi bir vicdani sorumluluk hissedilmemesine neden olan kartezyen anlayışı, Newton'un, çekim yasasıyla hareket eden bütün nesnelere içine alacak şekilde tek bir kanunla ve matematiksel bir dil kullanarak açıklamasıyla etkin bir hale getirdiği nicel dil olgusu doğayı mekanikleştirmiştir. Bilim, "kutsal doğa anlayışını", mekanik kuralara göre işleyen bir doğa anlayışına dönüştürmüştür. Bu dönüşüm özellikle Batı toplumunda yaşanarak günümüz dünyasını etkisi altına almış ve günümüzde önemli çevre sorunlarının kaynağını oluşturmuştur.

Bilimin gelişmesi sonucunda buharlı makinenin icadı ile doğanın sınırlarını keşfeden insan artık doğayı da dönüştürme eğiliminde olmuştur. Teknoloji geliştikçe insanın doğa üzerindeki gücü artmaya başlamış ve insan çevre ilişkileri doğanın aleyhine olacak şekilde bozulmuştur. Sanayi devrimiyle nüfus miktarında artışlar meydana gelmiş, artan nüfusun ihtiyacını karşılamak için üretim ve ticaret geliştirilmiştir. Kitle üretim sistemlerinin gelişmesi daha fazla doğal kaynağın üretimde kullanılmasına neden olmuştur. Üretim esnasında çevreye bırakılan atıkların miktarında artışlar meydana gelmiş ve bu durum çevre sorunlarına yol açmıştır. Yenilenemeyen kaynakların kullanımı hava ve su kirliliği başta olmak üzere çeşitli çevre bozulmalarını ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmelere karşı önemli eserler yazılarak çevre bilincinin artırılması amaçlanmıştır. Bu bilinç doğrultusunda ekoloji hareketleri oluşturulmuş ve meydana gelen çevre sorunlarına ve insanın doğaya yönelik olan tahakkümcü tavrına karşı tepkiler ortaya konmuştur.

Postmodern dönemde ise kitle iletişim araçlarıyla güçlendirilen tüketim kültürü, hazza dayalı ve bencil bireyciliğin inşasına katkıda bulunarak varlığını sürdürmüştür. Kapitalizm, kitle iletişim araçlarını tüketim noktasında önemli bir araç olarak kullanmıştır. Sürekli tüketimin sağlanabilmesi için kapitalizmin doğasındaki temel anlayışı şu şekilde ifade edilmiştir; ürünün kullanım ömrünü yarıya indirirsen, iki katını pazara sürebilirsin. Yeni ürünlerin geliştirilmesi, tek kullanımlık olarak tasarlanması ve kullanılabilir olan ürünlerin değer kaybederek elden çıkarılmasına neden olmuştur. Bu durum kullan-at modelini ortaya çıkarmış bir taraftan sürekli kaynak ve enerji kullanırken diğer taraftan ise bırakılan atıklar sonucu çevre daha fazla kirlenmiştir. Tüketecilik, yaşamı hızlı öğren ve hemen unut tarzına dönüştürmüştür. Tüketim toplumunda, ana iktisadi döngü “satın al, kullan ve çöpe at” döngüsü olmuştur. Nesnelerin geçiş hızları günümüz toplumunda oldukça hızlanmıştır. Mevcut tüketim anlayışına yönelik alternatif olarak gönüllü sadelik ve sürdürülebilir tüketim gibi çevreye önem veren, doğal kaynakları korumayı amaçlayan yöntemler geliştirilse de tüketim anlayışı her geçen gün etkisini artırmaya devam etmektedir. Bu durumda çevrenin daha fazla kirlenmesine neden olmaktadır.

Öte yandan insanlar yapısal olarak her zaman daha fazlasına sahip olma güdüsüyle hareket ettiğinden dolayı ihtiyaçları sınırsızdır. Bu ihtiyaçlarını da yerine getirmek için fazla bir maliyet yükümlülüğüne girmeden elde etme çabası içinde hareket etmektedirler. İktisat bilimine göre ifade edecek olursak, insanoğlu sürekli rasyonel davranma eğilimindedir. Durum böyle olunca da insanlar çevresel değerleri göz ardı etmekte ve çevresel konuları hassas bir konu olarak değerlendirmemektedirler. Tarihsel olarak ele alındığında insan ihtiyaçları sürekli değişmektedir. Üretkenliğin artması, mal çeşitlerinin çoğalması arzuları isteklere, istekleri de ihtiyaçlara dönüştürmektedir. Diğer bir ifadeyle, ihtiyaç kavramı üretim ve tüketimdeki gelişmelerle birlikte giderek farklılaşmakta ve daha geniş anlamlara gelmektedir. Şöyle ki, önceleri lüks olarak görülen bazı malları insanlar artık standart bir mal olarak görmektedir. Kapitalist sistemin dayatması sonucu sermayeyi artırmak uğruna insan ihtiyaçları yapay bir niteliğe bürünmüş olarak karşımıza çıkmaktadır.

İktisadi açıdan doğa sınırsız kaynaklarla dolu bir depo olarak görülmekte ve doğada bulunan kaynakları “serbest mal” olarak tanımlamaktadır. Bu durum doğadaki malların aşırı kullanılmasına neden olmakta ve buna paralel olarak da çevre sorunları artmaktadır. Yaratılan tüketim kültürü ile birlikte bütün mal ve hizmetler ticarileştirilerek toplumlara tüketecilik özel bir rol olarak benimsetilmektedir. Daha fazla kar elde etmek ve sermayeyi artırmak için öne sürülen iktisat politikaları, bununla birlikte insanların ihtiyaçlarında meydana gelen farklılıklar çevre üzerinde olumsuzluklara neden olmaktadır.

Günümüzde meydana gelen ekolojik krizleri önlemek ve sürdürülebilir bir çevre için bütün insanlığa önemli görevler düşmektedir. Çevreci görüşlere destek verilmeli ve bütüncül bir doğa

anlayışı benimsemelidir. Çevre sınırsız kaynak deposu olarak değerlendirilmemeli, çevreyle dost, çevreye uygun teknolojiler geliştirilmelidir. İnsan merkezli anlayış yerine doğayı merkeze alan anlayış toplumlara benimsetilmelidir. Çevrenin geliştirilmesinde ve yapılandırılmasında, biyolojik canlılığa ve çeşitliliğe zarar verecek yöntemlerden kaçınılmalıdır.

Her türlü israf önlenmeli, çöpler rastgele doğaya atılmamalı, geri dönüşüme gönderilip yeniden değerlendirilmelidir. Bir başka ifadeyle, sürekli yeni kaynak tüketilmemeli ve geri dönüşüme destek verilmelidir. Geri dönüştürülemeyen ambalajlarda satılan ürünler alınmamalı ve tüketiciler ürün satın alırken uzun ömürlü ürünlere yönlendirilmelidir. Diğer taraftan gübreleme ve ilaçlama konusunda insanlar bilinçlendirilmeli, doğaya zarar verici ilaç vb. kimyasallardan uzak durulmalıdır. Ulusal ve uluslararası alanda çevreyi korumaya yönelik faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlara destek verilmeli ve ortak bir çevre bilinci yaratılmalıdır. Bu sayede çevre sorunları azaltılabilir ve ekolojik dengenin korunması mümkün hale getirilebilir.

Sonuç olarak, sürdürülebilir bir gezegen için mevcut iktisat politikaları ve insanların değişen ihtiyaç yapıları önemli oranda değişmeli, çevre konusuna daha hassas yaklaşılmalı, doğa sermaye uğruna feda edilecek değersiz bir meta gibi düşünülmemelidir. Doğal kaynaklar kullanırken gelecek nesilleri düşünerek hareket etmek gerekmektedir. Bu noktada insan-çevre ilişkileri doğanın lehine olacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Adak, Nursen (2010), “Geçmişten Bugüne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, 10(1), 371-382.
- Ağbuğa, Fatma (2016), **Çevre Sorunlarına Etik Bir Yaklaşım: “Felsefi Bir Sorgulama”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akay, Ali (2010), **Postmodernizmin ABC’si**, Say Yayınları, İstanbul.
- Altınışik, Tuğba (2011), **Toplumsal Değişimler Çerçevesinde Çevre Yaklaşımları**, http://www.vizyon21yy.com/documan/Genel_Konular/Doga_Cevre/Toplumsal_degisimler_cercevesinde_cevre_yaklasimlari.pdf (28.12.2016).
- Altuntuğ, Nevriye (2010), “Geleneksel Tüketim Olgusunun Kırılma Noktası: Yeni Bir Tüketim Paradigmasına ve Tüketici Kimliğine Doğru”, **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2(10), 111-118.
- Arda, Zuhul vd. (2013), “İlkçağdan Modernizme; Bilim, Sanat ve Felsefe Buluşmaları”, **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi**, 2(3), 148-156.
- Ardoğan, Recep (2012), “Tüketim, Nüfus ve Çevre Sorunları: Orantısız Denklem”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, 1(4), 81-106.
- Arıbaş, Kenan ve Yürüdü, Eren (2014), “Çevre Sorunları ve Tüketim Kültürü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi**, 1(2), 30-48.
- Arslan, Ahmet (2006), **İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Artz, Frederick Binkerd (2006), **Orta Çağların Tini**, (Çev. Aziz Yardımlı), 2. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Aslan, Hasan (2007), “Sokrates Öncesi Filozofların Doğa Anlayışında Dayanışma (Solidarity) Düşüncesi”, **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 9, 119-129.
- Assadourian, Erik (2014), “Sürdürülebilir Bir Medeniyet Yaratmak İçin Kültürleri Tekrar İnşa Etmek”, Cana Ulutaş Ekiz ve Çağrı Ekiz (Ed.), **Dünyanın Durumu 2013, Sürdürülebilirlik Hala Mümkün Mü?**, 1.Baskı İçinde (163-180), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ateş, Tekin (2012), **Felsefi Antropoloji Açısından Çevre Sorunları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atrek, Banu ve Madran, Canan (2017), “Tüketici Perspektifli Sürdürülebilir Tüketim Çalışmaları: Ulusal Alan Yazındaki Çalışmalar Üzerine Sistemik Derleme Çalışması”, **Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi**, (19), 1-31.
- Ayaz, Hüseyin (2014), “Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 3(1), 278-292.

- Aygün, Banu ve Şakacı, Bilge Kağan (2015), “Türkiye’de Çevreye Doğrudan Odaklı Çevreci Hareketler”, Fatih Kırışık ve Özcan Sezer (Ed.), **Siyasal Ekoloji**, 2. Baskı içinde (269-290), Detay Yayıncılık, Ankara.
- Aykaç, Burhan ve Öz, Esat (1988), “Fransa’da Ekoloji ve Siyaset: Ekolojik Partinin Doğuşu ve Gelişimi”, **Amme İdaresi Dergisi**, 21(4), 115-126.
- Ayvaz, Zafer ve Tekalan, Ş.Ali (1992), “Çevre Koruma Çalışmalarında Gönüllü Kuruluşların Yeri ve Önemi”, **Çevre Dergisi**, (5), 3-4.
- Bacon, Francis (2012), **Novum Organum**, (Çev. Sema Önal), 1.Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- Bakır, Uğur ve Çelik, Murat (2013), “Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, 7(4), 46-63.
- Bayhan, Vehbi (2011), “ Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: Tüketiyorum Öyleyse Varım”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, (43), 221-248.
- Bener, Özgün ve Babaoğul, Müberra (t.y.), **Sürdürülebilir Tüketim Davranışı ve Çevre Bilinci Oluşturmada Bir Araç Olarak Tüketici Eğitimi**, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/surdurulebilirtuketimdavranisi.pdf> (06.02.2017).
- Bıçakçı, İlker (2008), “Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Tüketimin Evrimi ve Türkiye’deki Yansımaları”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 5(1), 1-25.
- Bilgili, Muhammet Yunus (2017), “ Modernizm ve Postmodernizm Ekseninde İnsan-Çevre İlişkileri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, (10), 504-519.
- Birand, Kâmıran (1958), **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara.
- Bookchin, Murray (2013), **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Sümer Yayıncılık, İstanbul.
- Bora, Tanıl (Ed.) (1988), **Yeşiller ve Sosyalizm**, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, Yavuz (2015), “Toplumsal Ekoloji”, Fatih Kırışık ve Özcan Sezer (Ed.), **Siyasal Ekoloji**, 2.Baskı içinde (51-72), Detay Yayıncılık, Ankara.
- Bravo, Işıl Bayar (2007), “Antik Çağ’da Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi**, (4), 43-58.
- Bumin, Tülin (2016), **Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza**, 7.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Can, Nevzat (2009), “ Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine”, **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, (13), 102-112.
- Capra, Fritjof (2014), **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, (Çev. Mustafa Armağan), 3.Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Carson, Rachel (1962), **Sessiz Bahar**, (Çev. Çağatay Güler), Palme Yayınları, Ankara.

- Cengiz, Hakan (2014), **Gönüllü Sade Yaşam Davranışının Ölüm Tüketimi Davranışına Yönelik Tutumlar Üzerine Etkisi: Türk ve Amerikan Kültürleri Arasında Bir Karşılaştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cevizci, Ahmet (2012), **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, 6. Baskı, Asa Kitabevi, Bursa.
- (2010), **Felsefe Tarihi**, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- Collingwood, Robin George (1999), **Doğa Tasarımı**, (Çev.Kurtuluş Dinçer), 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çuhacı, Aysu (2007), “Ulrich Beck’in Risk Toplumu Kuramı”, **Sosyoloji Dergisi**, 3(14), 129-157.
- Dankel, Arda (2011), **İlkçağ’da Doğa Felsefeleri**, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Davutoğlu, Ahmet (1997), “Medeniyetlerin Ben-İdraki”, **Divan Dergisi**, 1(3), 1-53.
- Demirel, Songül ve Yegen, Ceren (2015), “Tüketim, Postmodernizm ve Kapitalizm Örgüsü”, **Ankara Üniversitesi İlef Dergisi**, 2(1), 115-138.
- Deniz, Müjgan Hacıoğlu (2009), “Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi**, (19), 95-105.
- Descartes, Rene (1967), **Metafizik Düşünceler**, (Çev. Mehmet Karasan), Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Dorman, Emre (2011), **Modern Bilim; “Tanrı Var”**, İstanbul Yayınevi, İstanbul.
- Duran, Hacı (2002), **Endüstri Çağının Dinamikleri**, 1.Baskı, Değişim Yayınları, İstanbul.
- Durmaz, Orkun Saip (2015), “Post-Modern Paradigmanın Kısacasında Tüketim Toplumu ve Eleştirisi”, **Mülkiye Dergisi**, 39(3), 123-150.
- Ehrlich, Paul R. (1976), **Nüfus Bombası**, (Çev. Nurullah İ. Tolon), Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Erdoğan, İrfan (2012), “Kürsel Pazarın Kürsel İdeolojisi: Postmodernizm”, **Bilim ve Ütopya**, (217), 7-16.
- Ergen, Ahu (2016), **Sürdürülebilir Tüketim, Gönüllü Sadelik ve Maddi Değerler**, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Ertürk, Hasan (2009), **Çevre Bilimleri**, 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Fersahoğlu, Yaşar (2011), **Dinler ve Çevre**, 2. Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Genç, Tuğba (2008), **Heidegger ve Modern Çağ Öznenin Dönüşümü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökberk, Macit (2016), **Felsefe Tarihi**, 29. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Görmez, Kemal (2007), **Çevre Sorunları**, 1.Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.
- Gül, Fikri (2013), “İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 14, 17-21.
- Gündoğan, Ali Osman (1995), “Descartes’te Mekanizm”, **Felsefe Dünyası**, (16), https://www.academia.edu/5726466/Descartesta_Mekanizm (20.11.2016).
- Güven, Seval (2010), “Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Aile”, Müberra Babaoğul ve Arzu Şener (Ed.), **Tüketici Yazıları II**, (117-134), TÜPADEM Yayınları, Ankara.

- Hamamcı, Can ve Keleş, Ruşen (2005), **Çevre Politikası**, 5.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- (1993), **Çevrebilim**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Hayta, Ateş Bayazıt (2009), “Sürdürülebilir Tüketim Davranışının Kazanılmasında Tüketici Eğitiminin Rolü”, **Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 10(3), 143-151.
- İmga, Orçun (2010), “Paradigmanın Dönüşümü: Ekolojik Felsefeyi Etkileyen Bilimsel Çalışmalar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi**, 12(2), 17-30.
- Jaspers, Karl (2005), **Descartes ve Felsefe**, (Çev.Akın Kanat), İlya Yayınları, İzmir.
- Karabıçak, Mevlüt ve Armağan, Ramazan (2004), “Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9(2), 203-228.
- Karakehya, Naile (2013), **Tüketim Toplumunun Çevresel Etkileri**, <http://avekon.org/proceedings/econ2013.pdf> (18.01.2017).
- Karalar, Rıdvan ve Kiracı, Hakan (2011), “Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (30), 63-76.
- Kaypak, Şafak (2011), “Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 13(20), 19-33.
- Kılıç, Selim (2006), “Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (12), 2006/2, 108-127.
- (2008), **Çevre Etiği Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları**, Orion Kitabevi, Ankara.
- Kılıoğlu, İsmail (2015), “Aydınlanma’nın Felsefi Temellerinin Tartışılması II”, **FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, (5), 333-359.
- Kırışık, Fatih (2013), “Ekolojik Sorunların Çözümünde Derin Ekoloji Yaklaşımı”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9(2), 279-301.
- Kırlı, Özlem (2015), “Ötekilerin Özgürleşmesi: Eko Feminizm”, Fatih Kırışık ve Özcan Sezer (Ed.), **Siyasal Ekoloji**, 2.Baskı içinde (145-182), Detay Yayıncılık, Ankara.
- Küçük, Sibel (2015), “Ortaçağda Hristiyanlık ve İslam Dinlerinin Felsefe ve Bilim Üzerindeki Etkileri”, **Alevilik ve Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, (11), 43-64.
- Mahiroğulları, Adnan (2005), “Endüstri Devrimi Sonrasında Emeğin İstismarını Belgeleyen İki Eser: Germinal ve Dokumacılar”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, (32), 41-53.
- Mahmutoğlu, Abdulkadir (2009), **Kırsal Alanda Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım: Kırsal Çevre Etiği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Maltaş, Arzu (2015), “Ekoloji Ekseninde İnsan Doğa İlişkisi ve Özne Sorunu”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 17(29), 1-8.
- Mazlum, Semra Cerit (2011), “Çevrecilik ve Çevre Hareketleri” Bilhan Kartal ve Belkıs Kümbetoğlu (Ed.), **Yeni Toplumsal Hareketler**, 1. Baskı içinde (225-245), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

- Meadows, Donella H. (1978), **Ekonomik Büyümenin Sınırları**, (Çev. Kemal Tosun ve Diğerler), İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Odabaşı, Yavuz (2006), **Tüketim Kültürü**, 2.Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Oğuz, Damla (2015), “Sanat Perspektifinden Çevre Sorunları”, **Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**, 5 (8), 48-61.
- Ökmen, Mustafa (1996),” Teknoloji, Tüketim ve Çevre Sorunları”, **Ekoloji ve Çevre Dergisi**, 4-7.
- Özdemir, Erol (1999), **Aristoteles ve Newton Fiziğinde Doğa Anlayışı: Günümüzde Doğa ve Çevre Sorunlarına Bakış**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, Şelale (2014), **Sanayi Devriminin Bilim Tarihi Üzerindeki Etkisi: Bilim ve Teknoloji İç İçe**, [https://www.iku.edu.tr/upp/8562/files/%C5%9Eelale-%C3%96zdemir\(1\).pdf](https://www.iku.edu.tr/upp/8562/files/%C5%9Eelale-%C3%96zdemir(1).pdf) (05.01.2017).
- Özel, Mehmet (2007), “Çağımız Çevre Sorunlarının Düşünsel Temelleri Üzerine Bir Yaklaşım”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 9(1), 207-226.
- Özer, M. Akif (2001), “Yeşil Hareket: Alman Yeşilleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, (1), 173-198.
- Özerkmen, Necmettin (2002), “ İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 42(1-2), 167-185.
- Özgül, Engin (2010), “ Tüketicilerin Değer Yargıları, Gönüllü Sade Yaşam Tarzı ve Sürdürülebilir Tüketim Üzerindeki Etkileri”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 28(2), 117-150.
- (2011), “ Tüketicilerin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Hedonik Tüketim ve Gönüllü Sade Yaşam Tarzları Açısından Değerlendirilmesi”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, 11(1), 25-38.
- Özgün, İsa (2003), **Eski Yunandan Modern Döneme Doğa Görüşleri ve Çevre Sorunlarının Kaynağı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, Fatih (2013), “ Sokrates’in Entelektüalist Ahlakı”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4, 35-53.
- Pakoğlu, Abdullah (2010), **Çevre Kavramına Dini ve Felsefi Bir Yaklaşım**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pisani, Jacobus A. (2006), “Sustainable Development-Historical Roots of Concept” **Environmental Sciences**, 3(2), 83-96.
- Ponting, Clive (2000), **Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Büyük Uygarlıkları Çöküşü**, (Çev. Ayşe Başçı Sander), 1. Baskı, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Saklı, Ali Rıza (2007), **Kapitalist Gelişim Sürecinde Fordizm ve Post-Fordizm**, <http://2015.ses.org.tr/wp-content/uploads/fordizmpostfordizm.pdf> (28.01.2017).

- Schumacher, Ernst Friedrich (1973), **Küçük Güzeldir**, (Çev. Osman Deniztekin), 4.Baskı, Cep Kitapları, İstanbul.
- Sezer, Sergender (2015), “Sosyalist Ekoloji: Gereklik mi, Ütopya mı?”, Fatih Kırışık ve Özcan Sezer (Ed.), **Siyasal Ekoloji**, 2.Baskı içinde (107-144), Detay Yayıncılık, Ankara.
- Sezer, Özcan (2015a), “Çevre Korumacılıktan Radikal Ekolojiye”, Fatih Kırışık ve Özcan Sezer (Ed.), **Siyasal Ekoloji**, 2.Baskı içinde (1-28), Detay Yayıncılık, Ankara.
- (2015b), “Sürdürülebilir Yeşil Ekonomi Perspektifinden Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi”, Fatih Kırışık ve Özcan Sezer (Ed.), **Siyasal Ekoloji**, 2.Baskı içinde (227-246), Detay Yayıncılık, Ankara.
- Skirbekk, Gunnar ve Gilje, Nils (1999), **Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, (Çev. Emrullah Akbaş ve Şule Mutlu), Üniversite Kitabevi, İstanbul.
- Sukhdev, Pavan (2014), “Şirketi Bir Sürdürülebilirlik Merkezine Çevirmek”, Cana Ulutaş Ekiz ve Çağrı Ekiz (Ed.), **Dünyanın Durumu 2013, Sürdürülebilirlik Hala Mümkün Mü?**, 1.Baskı İçinde (205-218), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şahin, Çağatay Edgücan (2009), **Tüketim Toplumu: Mükemmele Evrilen Politika**, https://www.researchgate.net/profile/Cagatay_Sahin/publication/258993867_Tuketim_Toplumu_Mukemmele_Evrilen_Politika/links/004635298d26b14601000000/Tuketim-Toplumu-Muekemmele-Evrilen-Politika.pdf (15.01.2017).
- Şahin, Ümit (2010), “Yeşil Politika: Radikal Reformizm, Pasifizm ve Ekolojik Muhalefet”, Bülent Özçelik (Ed.), **Yeni Sol Yeni Sağ**, (203-237), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- (2012), “Yeşil Düşünce”, Orçun İmga ve Hakan Olgun (Ed.), **Yeşil ve Siyaset**, 1.Baskı içinde (11-60), Lotus Yayınevi, Ankara.
- Şakacı, Bilge Kağan (2011), **İnsanmerkezcilik ve Çevremerkezcilik Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi ve Eleştirisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, Melda Cinman (1993), “Türkiye’de Yeşiller Partisi”, **Marmara İletişim Dergisi**, (2), 5-40.
- Tan, Duygu (2011), **Din, Doğa ve Çevre**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taslaman, Caner (2008), **Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, 2.Baskı, İstanbul Yayınevi, İstanbul.
- Tekinalp, Pelin (1997), **Çevre Sorunlarının Batı Düşüncesindeki Kökenleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tıraş, H. Hayrettin (2012), “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2(2), 57-73.
- Topal, Abdulkadir (2011), “Çevre Sorunlarının Kaynağı Olarak Nüfus Artışı mı? Tüketim mi? Neo-Malthusyen Düşünceye Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Türk İdare Dergisi**, (470), 133-152.

- Topdemir, Hüseyin Gazi (2011), **Francis Bacon ve Yeni Bilimsel Yöntem**, http://vizyon21yy.com/documan/Egitim_Ogretim/Onemli_Insanlari/Yab_Bilim_Insanlari_1/F_Bacon/Francis_Bacon_ve_Yeni_Bilimsel_Yontem.pdf (26.11.2016).
- Tuna, Muammer (2007), “ Çevrecilik: Tarihsel, Teorik, Felsefi Temelleri ve Küreselleşmesi”, Ayşegül Mengi (Ed.), **Çevre ve Politika**, (187-222), İmge Kitabevi, Ankara.
- Turhan, Ethemcan ve Atay, Hande (2012), **Ekosozyalizm Bugüne ve Geleceğe Dair Siyasi Bir Tahayyül**, https://www.academia.edu/10501890/Ekosozyalizm_Bug%C3%BCne_ve_gelece%C4%9Fe_dair_siyasi_bir_tahayy%C3%BCI (10.02.2017).
- Türköne, Mümtaz' er (Ed.) (2010), **Siyaset**, 11.Baskı, Opus Yayınları, İstanbul.
- UN (1972), **Report of the United Nations Conference on the Human Environment**, <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf> (16.02.2017).
- (1992), **United Nations on Environment & Development Rio de Janerio: Agenda21**, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (17.02.2017).
- UNWCED (1987), **Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future**, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (17.02.2017).
- Ural, Şafak (2015), “Newtoncu Bilim Anlayışı”, **Kilikya Felsefe Dergisi**, (1), 11-22.
- Uslu, İbrahim (1991), **Çevre Sorunları Tarihi ve Teorik Bir Arka-plan Araştırması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, Feyzullah (2010), “Toplumsal Ekoloji”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (26), 114-123.
- Ünal, Vehbi (2010), **Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi “Kayseri Örneği”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünder, Hasan (1996), **Çevre Felsefesi Etik ve Metafizik Görüşler**, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Üste, Rabia Bahar (2015), “Doğanın Siyaset Paradigması: Yeşil Siyaset”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 7(2), 38-54.
- Üzel Esra (2006), **Feminizm ve Doğa Ekseninde Ekofeminizm**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vergin, Nur (2010), **Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar**, 7. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.
- Westfall, Richard S. (2015), **Modern Bilimin Oluşumu**, (Çev. İsmail Hakkı Duru), 1.Baskı, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Yalçın, Olgun (2010), **Çevre Koruma Fikrine Radikal Yaklaşımlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaylı, Hasan (2006), “ Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, (34), 67-82.
- Yaylı, Hasan ve Çelik, Vasfiye (2011), “Çevre Sorunlarının Çözümü İçin Radikal Bir Öneri: Derin Ekoloji”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (26), 369-377.

- Yaylı, Hasan ve Yaslıkaya, Refik (2015), “İnsan Doğa İlişkisi Tasarımında Radikal Dönüşüm: Derin Ekoloji”, **International Journal of Science Culture and Sport**, (3), 452-465.
- Yazgan, Ümit Çağdaş (2010), “Tarihi Süreçte Toplum-Çevre İlişkileri ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı”, **E-Journal of New World Sciences Academy**, 5(1), 227-244.
- Yıldırım, Ahmet (2015), “Ekonomik Hayatta Sade Düşünce”, **International Journal of Science Culture and Sport**, (3), 253-267.
- Yıldırım, Cuma (2017), “ Ekoloji Düşüncesinde İnsan ve Toplum Anlayışı”, **İnsan ve Toplu Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 6(1), 289-308.
- Yücel, Nazlı (2009), “Ekoloji- Anarşi Ekseninde Bookchin”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2(2), 75-86.

ÖZGEÇMİŞ

Fatih ARSLAN, 18.10.1990 tarihinde Trabzon İli Tonya İlçesi'nde doğdu. İlköğretimini Feride Ahmet Şener İlköğretim Okulu'nda, Ortaöğretimini Tonya Atatürk Çok Programlı Lisesi'nde tamamladı. 2009 yılında Giresun Üniversitesi Alucra Turan Bulutçu Meslek Yüksek Okulu'nda başladığı Maliye Bölümünü 2011 yılında bitirdi. Daha sonra 2011 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesinde Maliye Bölümü lisans eğitimine devam eden Arslan, 2012 yılında da DGS ile kazandığı Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Kamu Yönetimi Bölümü'ne başladı. 2011 de başladığı Anadolu Üniversitesi Maliye Bölümü'nü 2013 yılında ve 2012'de başladığı Karadeniz Teknik Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nü de 2014 yılında Yüksek Onur Öğrencisi olarak tamamladı. Aynı yıl mezun olduğu Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Tezli Yüksek Lisans programına başladı.

ARSLAN, bekâr olup İngilizce bilmektedir.